

LIMO PAZA

TAFIL BUZI

**KRYEKËNGA
E TRIMAVE**

LIMO PAZA

TAFIL BUZI
KRYEKËNGA
E TRIMAVE

Asimit
nga
Limu

03.06.07

Tiranë 2003

LIMO PAZA

TAFIL BUZI
KRYEKËNGA
E TRIMAVE

Asimit
nga
Limo

03.06.07

Tiranë 2003

Redaktor: Valter Memishi
Kopertina: Kryengritja e Beratit, 1834, A. Filipi

© Autori, 2003

Shtëpia Botuese "DARDANIA"

*Botohet me rastin
e 175 vjetorit
të Kuvendit historik
të Beratit,
nëntor 1828*

PARATHËNIE

Ndonëse në literaturën historike të çerekshkullit të fundit, nën dritën e dokumenteve të reja, gjejmë një ridimensionim të figurës së Tafil Buzit si udhëheqës i madh i kryengritjeve shqiptare antiosmane, përsëri vihet re se veprimtaria e tij patriotike e kryengritëse nuk njihet tek opinioni i gjerë në përmasat e vërteta të saj.

Ishte pikërisht kjo arsyeja që më motivoi për të përgatitur këtë libër me shpresën që ai t'i shërbejë sadopak masës së lexuesve për një informacion më të gjerë dhe për një ide më të plotë rreth jetës dhe veprimtarisë së këtij prijësi trim të lëvizjeve të mëdha popullore në vitet 30 të shekullit XIX.

Libri është mbështetur në materialin arkivor të përkthyer në gjuhën shqipe kryesisht prej arkivave osmane, në botimet e historianëve e të kronistëve tanë ku trajtohen lëvizjet kryengritëse kundërosmane të asaj periudhe, në burimet gojore e të dhëna të tjera arkivore të nevojshme për një monografi.

Në libër trajtohen të dhëna për jetën dhe veprimtarinë patriotike e kryengritëse të Tafil Buzit kryesisht për kohën që kjo veprimtari ka lidhje direkte me trojet shqiptare duke vënë në qendër të objektivit vitet 1833-1836 që përbëjnë edhe kulmin e kontributit të tij në lëvizjen kryengritëse antiosmane.

Jeta dhe veprimtaria e tij pas vitit 1836, kohë kur ai u shkëput nga lidhja e drejtpërdrejtë me lëvizjen kryengritëse shqiptare, për vështirësi në sigurimin e informacionit, mbetet jashtë këtij libri duke u përmbledhur në pak rreshta në fund të kapitullit të njëmbëdhjetë.

Rrjedha e ngjarjeve të përshkruara në këtë libër ka ndjekur në përgjithësi linjën e Thëngjillit dhe është bazuar fuqimisht në argumentet e paraqitur prej tij. Në ngjarje të veçanta, të cilat ky i fundit nuk i lidh me prezencën e

Tafil Buzit, siç është kryengritja e Gjirokastrës apo vijimësia e saj drejt kështjellës së Beratit në vitin 1833, kjo prezencë është mbështetur vetëm në të dhënat e Kokalarit e të Raçës, të cilët nga ana e tyre i referohen Aravantinit.

Libri ndahet në dymbëdhjetë kapituj, nga të cilët, i dyti dhe i treti kanë më tepër karakter sqarues, ndërsa kapitulli i fundit, për nga forma se si është ndërtuar dhe për nga mesazhi që i jep lexuesit, merr pak a shumë vlerën e një pasthënieje.

KREU I PARË

BIRI I BUZIT - OFICER I ALI PASHËS

Dyqind e pesë vjet më parë, atëherë kur shekulli i tetëmbëdhjetë po mbyllte dekadën e fundit, i gatshëm për t'i lënë stafetën një shekulli të ri dhe kur nëpër kalendarë numëroheshin, ndoshta, ditët e marsit të vitit 1798, në familjen me tradita të Kapo Karemanit, në fshatin Buz të Tepelenës, njerëzit hynin e dilnin për urim. Kapos i kishte lindur djalë dhe ai i kishte vënë emrin Tafil në kujtim të të ungjit që, siç thoshin, kishte qenë trim i madh, por që jeta i qe shuar në një nga betejat e ushtrisë perandorake diku afër brigjeve të Detit të Zi.

“Me jetë të gjatë e faqe të bardhë!” - uronin nga zemra buzllinjte fshatarin dhe vëllanë e tyre me dëshirën e mirë që i porsalinduri, kur të rritej, ta nderonte atë shtëpi duke shkuar në gjurmët e të parëve të fisit. Atyre as që u shkonte ndërmend se foshnja që po përkundej tani në djep, kur të rritej, do të arrinte aq larg, sa të nderonte para botës armën liridashëse të shqiptarit dhe të bënte që vetë emri Buz të përdorej me nder e lavdi në këngët e trimërisë dhe në faqet e historisë, duke u bërë i njohur jo vetëm në Shqipëri, por edhe qindra kilometra larg saj, që nga Stambolli në Paris e nga Rusia në Egjipt, ashtu siç e thotë edhe kënga popullore:

Matanë brigjeve të Korfuzit,

Vajti nam' i Tafil Buzit.

Dera e Kapo Karemanit ishte e dëgjuar dhe mbante lidhje miqësore me familje të njohura jo vetëm në krahinat përreth, që nga Dëshnica e deri në Berat, por edhe në fshatrat përtej Vjosës. Pavarësisht se më vonë ndonjë gazetë e huaj do ta konsideronte Tafil Buzin si një “pronar të madh shqiptar”,¹ gjë që është e vështirë të besohet, duhet theksuar

fakti që lidhjet miqësore të mësipërme, më shumë se gjendjen ekonomike, kishin patur për bazë traditat patriotike dhe liridashëse. Këto lidhje, në vitet e mëvonshme, do të bëheshin mbështetje për mobilizimet e mëdha në luftë kundër pushtuesit osman.

Gruaja e Kapos dhe nëna e Tafilit të vogël, Shania, ishte sipas burimeve gojore motra e Tefik beut me origjinë nga Kolonja apo nga Konica, që ishte vendosur në Buz për të administruar nga afër një sasi toke që e kishte blerë vite më parë familja e tij në pellgun e Shalësit e të Selckës.

Të njëjtat burime sqarojnë se Tafilin, që kur që i vogël, e mori nën kujdes një nga dajot e vet që ishte me detyrë të rëndësishme në Stamboll dhe atje e futi në shkollë. Por Tafili, sipas tyre, sado që e bëri shkollën në Turqi, doli kundërshtar dhe i ktheu armët Perandorisë Osmane.

Ka shumë të ngjarë që refuzimi i Tafilit për t'u vënë në shërbim të qeverisë turke të ishte në të njëjtën kohë edhe dëshira e dajës së vet për ta shkëputur atë nga Stambolli e për ta vënë në dispozicion të pashait shqiptar të Janinës me të cilin edhe ai vetë mund të kishte lidhje të fshehta si shumë patriotë të tjerë shqiptarë të asaj kohe, të cilët, ndonëse shërbenin në Stamboll, mendjen dhe zemrën i mbanin në Janinë.

Kalimi i Tafilit nga Stambolli në Janinë duhet t'i përkasë fundit të dhjetëvjeçarit të dytë të shekullit XIX, kohë në të cilën ai hyri në shërbim dhe mori përsipër detyrën e oficerit në ushtrinë e përhershme të Ali Pashë Tepelenës. Megjithatë koha në të cilën ai shërbeu këtu ishte shumë e shkurtër, mund të thuhet se ajo që plotësisht e mjaftueshme për të nxjerrë në pah cilësitë e larta morale e ushtarake dhe sidomos për të provuar besnikërinë dhe patriotizmin e këtij oficeri të ri me gjak shqiptari, cilësi këto që e bënë atë të ngjiste shumë shpejt shkallët e karrierës dhe të besueshmërisë së tij në radhët e ushtrisë tetë mijëshe* të pashait.

* Sipas frëngut Ibrahim Manzour, ushtarak i lartë i Ali Pashës, ushtria e pashallëkut arrinte gjer në 8000 burra që mund të trimëroheshin në rast nevojë.

Kështu, në një periudhë kur fuqia dhe lavdia e pashait të Janinës ishte në kulmet e saj, Tafil Buzi, siç del edhe nga dokumentet e kohës, konsiderohej “një nga udhëheqësit ushtarakë në shërbim të pashallëkut të tij”.²

Por virtytet e larta të shqiptarit: besnikërinë dhe përkushtimin, trimërinë dhe patriotizmin, Tafil Buzi duket se i vërtetoi me vullnë e nderit në ditët e lavdishme të qëndresës së pashembullt të vezirit të madh para furisë së papërmbajtshme të ushtrisë perandorake. Karakteri i veçantë dhe natyra burrërore e tij të lënë të kuptosh se ai ka qenë i radhitur me besë e burrëri në anën e pashait edhe në ditët më të vështira, ditë kur mund të shikoje “tre të bijtë e bijtë e tyre, të gjithë vezirë e pashallarë të hedhur në tradhti”, apo kuadro të tillë si “Omer Vrioni, Tahir Abazi e Ago Vasjari... të bashkuar me armikun”.³

Mëria e vazhdueshme e Portës ndaj Tafil Buzit dhe angazhimi i përhershëm i tij përballë Perandorisë, gjithashtu dëshmojnë tërthorazi shkallën e lartë të besnikërisë së tij ndaj Pashait tepelenas, besnikëri që kronikat e kohës na ndihmojnë ta konceptojmë në kuptimin e gjerë të fjalës, jashtë çdo varianti që e thjeshtëzon dhe e redukton atë deri në detyrën e një mbrojtësi besnik të këtij të fundit që gjoja mbetet i tillë edhe në çastet më të vështira, në çastet kur pashai “duke mësuar pabesinë dhe tradhtinë e bashkëluftëtarëve, e la fortesën në fatin e saj dhe vet i shtatëdhjetë burrash që i mbenë besëtarë u tërhoq në pallatin e vet në Yç-Kala”.⁴

Arsyetimet e ndryshme mbi lidhjen e Tafil Buzit me Ali Pashën, në përgjithësi, marrin shkas nga ashpërsia me të cilën u sollën në atë kohë autoritetet turke ndaj personit të tij, qëndrim ky që, natyrshëm, duhet të kishte një arsye të fortë dhe, kur përpiqesh të gjesh këtë arsye, vetvetiu mendja, në radhë të parë, të shkon tek epopeja e lavdishme e Janinës, tek pashai kryengritës që sfidoi një perandori dhe tek bashkëluftëtarët e tij që ndoqën të njëjtin rrugë e ndanë të njëjtin fat me të.

Për t'i siguruar lexuesit një dritare më të gjerë prej së cilës mund të realizojë një vështrim më të plotë të terrenit historik ku zhvillohet veprimtaria e Tafil Buzit, është e nevojshme të sqarohet së pari se fusha ku ndërthureshin marrëdhëniet midis pashait dhe vartësve të tij, fusha ku mund të vepron si besnikëria ashtu edhe tradhtia, nuk kufizohej vetëm brenda mureve të kalasë së Janinës, por kishte të bënte njëherazi edhe me të gjithë bashkëluftëtarët e Aliut që vepronin në tërë Greqinë e jashtë saj dhe që kishin për detyrë të mbanin të ndezur zjarrin e madh të kryengritjes.

Pikërisht brenda këtij terreni na jepet mundësia që të shohim nën dritën e dokumenteve të kohës gjurmët e veprimtarisë patriotike e luftarake të Tafil Buzit të përfshirë përgjithësisht në ingranazhet e makinës gjigande të qëndresës që e kishte timonin në Janinë.

Në strategjinë e vezirit të madh për të përballuar sulmin e armatës turke që lëvizte drejt Janinës, qenë planifikuar me detaje forcat mbrojtëse, vendet e rezistencës, komandantët e njësisë ushtarake dhe detyrat taktike të tyre. Në kuadër të kësaj strategjie, ushtarakut të talentuar, Tafil Buzit, i cili sapo kishte marrë gradën e parë të oficerit të lartë, i takoi të përfshihej në repartet e trupës 15 mijëshe të drejtuar nga Omer Vrioni e cila do të priste e do të godiste armikun në grykat e Pindit.

Luftëtarët që ishin nën komandën e Tafilit, ushtarë e oficerë, ishin kryesisht nga trevat e vendlindjes së tij; buzllinj e kurveleshas, dëshnicarë e mallakastriotë, pak a shumë të ndryshëm në natyrë e në zakone, por gjithsesi të barabartë në trimëri, besnikëri e patriotizëm. Komandanti i njihte mirë vartësit e tij dhe i vlerësonte ata për meritat e tyre, por edhe vartësit e njihnin mirë komandantin dhe e nderonin me respekt për cilësitë e larta ushtarake, cilësi që ishin vënë shpesh në provë gjatë detyrave të vështira dhe operacioneve të suksesshme që kishte kryer ky formacion luftarak.

Këto forca, së bashku me mijëra luftëtarë të tjerë trima e

patriotë në përbërje të njësisë gjigande që lëvizte ato ditë drejt Grykave të Pindit, mbartnin në vetvete besimin në fitore dhe mbeteshin në çdo kohë në pritje, të gatshëm për t'u ndeshur me armikun e për t'i prerë atij rrugën drejt perëndimit. Por, siç dihet, komandanti i përgjithshëm i kësaj njësie ushtarake, Omer Vrioni, qysh më parë kishte hyrë në marrëveshje me autoritetet turke dhe me mosveprimet e tij ia la rrugën të lirë ushtrisë armike, e cila brenda pak kohësh hyri në rrethinat e Janinës.

Pas këtij akti, në ushtrinë e Vrionit u krijua pështjellim. Mijëra luftëtarë u larguan nga fronti i luftës ose u kthyen në Janinë. Një situatë tepër e rëndë u krijua kur ushtria e mbetur prej 10 000 vetësh, e bashkuar tanimë me forcat turke, ishte e detyruar të qëndronte në izolim brenda kampit armik. E rëndë paraqitej gjendja veçanërisht për një numër të madh oficerësh dhe ushtarësh të natyrës së Tafilit të cilët e kishin të vështirë të duronin tradhtinë ndaj pashait. “Që nga fillimi, shqiptarët s’kishin zbrazur asnjë pushkë kundër Aliut. Në kamp rrinin të veçuar dhe me një armiqësi të heshtur me turqit, armiqësi që erdhi duke u bërë kërcënuese”.⁵

Por do të vinte një ditë kur Tafili do të çlirohej nga ky ankth e nga kjo torturë shpirtërore dhe do të gjente vendin e vet midis shokëve të tij të armëve, kapedanëve trima që përbënin ballin e frontit në luftën çlirimtare greke. Kishte kaluar një kohë e gjatë që kur luftëtarët shqiptarë qenë izoluar brenda kampit armik duke u bërë një pengesë serioze për veprimet luftarake të komandës turke. Nisur nga kjo gjendje, Omer Vrioni, me pëlqim edhe të seraskerit turk, vendosi që bashkë me luftëtarët shqiptarë të largohej nga rrethimi i kalasë dhe të angazhohej në luftë kundër lëvizjes greke e cila nën përkrahjen e Ali Pashës po rritej ditë-ditë.

Pasi qenë zhvilluar dy përpjekjet e para me forcat kryengritëse greke, siç ishte beteja e Alamanës në fund të prillit 1821 në të cilën u kap edhe kapedani Thanasi Dhjako, si dhe ajo e Gravjosë

në datën 8 maj, Tafil Buzi, në luftë e sipër, gjeti mundësinë ta braktiste njësinë luftarake të Omerit dhe në krye të qindra luftëtarëve shqiptarë të hidhej në lëvizjen çlirimtare greke. Kjo ngjarje gjën pasqyrimin e vet edhe në enciklopedinë “Pyrros”, ku lexojmë se “Tafili u shkëput prej Omer Vrionit dhe u hodh e u bashkua me grekët, me të gjithë shqiptarët që kish nën komandë të tij”.⁶

Këtu atë e prisnin krahëhapur shokët e miqtë e tij të vjetër, kapedanët trima të dërguar nga veziri i Janinës për të ndezur në këto anë flakën e kryengritjes. Tepër i entuziazmuar e priti Tafilin këtu shoku i armëve dhe miku i tij i vjetër, kapedani trim, Theodhori Griva, me të cilin, si bashkëluftëtarë të vjetër, vendosën të bashkonin përsëri armët.

Tafili hyri në lëvizjen greke në një kohë kur Greqia vetë po kalonte ditë të lavdishme. Kishte filluar aty revolucionin i vitit 1821, ku, siç shkruajnë kronikat, Tafili “mori pjesë aktive”⁷ në ballë të forcave kryengritëse dhe në krah të kapedanëve të tjerë shqiptarë e grekë duke demonstruar vlerat e vërteta të një oficeri trim e të talentuar.

• Ishte fundi i pranverës së vitit 1821, koha kur nën orientimin dhe përkrahjen e pashait të Janinës e tërë Greqia ishte hedhur në luftë. Ishte koha kur Laskarina Bubulina legjendare dhe detarë të tjerë trima si Konomi, Gjika e Kryeziu me anijet e tyre dominonin Egjeun dhe kur “në Greqinë Kontinentale kapedanët e Aliut, grekë e shqiptarë, po zgjeroronin kryengritjen dhe gatisnin sulmet e mëdha të përbashkëta”.⁸ Ishte një kohë të cilën Tafili do ta kujtonte vazhdimisht me nostalgji e me krenari, pasi, siç shprehet ai, aty luftohej për lirinë e për kushtetutën, të cilat ai i çmonte shumë.⁹

• Në këto ditë të vështira dhe njëkohësisht të lavdishme, në këto ditë të provës së madhe për shqiptarët e vërtetë, oficeri i ri, Tafil Buzi, duke u kalitur në luftëra e përpjekje, po afirmohej gjithnjë e më shumë si një komandant i talentuar e trim, cilësi këto, që disa

vjet më vonë, do t'i jepnin atij vendin e një prijësi të denjë të shqiptarëve në kryengritjet e mëdha kundër Perandorisë Osmane.

Kur flasim për qëndrim të ashpër të qeverisë turke ndaj Tafil Buzit, qëndrim që sipas ndonjë dokumenti është përshkallëzuar deri në shpalljen e tij fermanlli nga ana e sulltanit, duhet të kemi parasysh se kjo mëri e madhe e Portës nuk lidhet aq shumë me besnikërinë e Tafilit ndaj vetë personit të pashait sesa me besnikërinë e vendosmërinë e tij për të ndjekur deri në fund rrugën luftarake të bashkëkombasit të tij të madh për nxjerrjen e trojeve shqiptare nga kthetrat e Perandorisë.

Vërtetësinë e këtij konkluzioni e përforcon fakti se edhe pas rënies së pashallëkut të Janinës, që ishte njëkohësisht edhe rënia e barrierës kryesore të shqiptarëve përballë perandorisë osmane, Tafil Buzi si një nga njerëzit më të besuar të pashait të madh dhe si një nga personat më të kërkuar të Portës së Lartë, nuk u ndal, por u përfshi me të tëra forcat në luftë pa kompromis kundër pushtuesve osmanë.

Duke qenë i lidhur ngushtë me revolucionin grek, dhe duke qenë i bindur se nëpërmjet këtij revolucioni do t'i vinte liria edhe popullit shqiptar, Tafili vazhdoi luftën për vite me radhë në trojet greke, i lidhur ngushtë me forcat përparimtare të këtij vendi dhe me kapedanët e mëdhenj të krishterë të dalë nga shkolla e Aliut.

Nga dy rrymat që dolën në atë kohë në krye të lëvizjes kryengritëse greke, Tafili i takonte grupit të të moderuarve, grup, i cili duke gjetur frymëzim në vizionin e Ali Pashës, luftonte për shtetin e lirë që do të përfshinte në vetvete të krishterët dhe myslimanët, grekët e shqiptarët.

Një nga udhëheqësit kryesorë të grupit të të moderuarve që mbështeste bashkimin kombëtar të të krishterëve dhe myslimanëve ishte Jani Koleti, ish mjeku familjar i Ali Pashës dhe një nga përfaqësuesit kryesorë të tij në udhëheqje të revolucionit grek, i cili më vonë do të bëhej edhe kryeministër i Greqisë. Ky grup

kërkonte bashkimin e Greqisë me Shqipërinë, veprim ky, që gjente kundërshtim të ashpër nga rryma tjetër.

Studiues të ndryshëm kanë vënë në dukje vendosmërinë dhe përpjekjet e veçanta të Tafil Buzit për realizimin e këtij bashkimi të konceptuar mbi bazën e barazisë etnike dhe fetare. Lidhur me këtë studiuesi i njohur A. Kola shkruan: “Një luftëtar arvanitas, Tafil Buzi, që donte të bëhej njëherë e mirë ai bashkim që bazohej mbi Koletin, i premton këtij të fundit kryerjen përfundimtare të bashkimit dhe fillon veprimet në Peloponez me një trupë arvanitësh.”¹⁰

Në kohën kur kjo lëvizje po jepte rezultatet e para, përfaqësuesit e rrymës kundërshtare, që ishin për shtetin e kulluar greko-ortodoks dhe që përpiqeshin të sabotonin me çdo kusht një bashkim të tillë, ngritën në këmbë masën e krishterë duke dhënë alarmin se “po hyjnë turqit në More”. *

Forca të shumta, nën parrullën për mbrojtjen e ortodoksizmit dhe nën komandën e Kollokotronit, e paralizuan kështu lëvizjen e të moderuarve për bashkim e vëllazërim, të inicuar nga Tafil Buzi. Për të bindur opinionin se gjoja lëvizja e mësipërme kishte karakter fetar, Kollokotroni u përpoq të sqaronte se pëllëmba e dorës, e vendosur në njërën anë të flamurit, nuk ishte simbol i bashkimit siç pretendohet, por ishte dora e Muhametit.

Autori bën fjalë këtu edhe për një takim midis dy kundërshtarëve ku, sipas tij, Kollokotroni, kur e pa që ishte Tafil Buzi, e ndali dhe i tha me qortim: “Nëse do të kisha armiqësinë që më patën shtirë, do t’ju kisha vrarë”.¹¹ Nuk është vështirë që në këto pak fjalë të vihet re si urrejtja e madhe që i ka përfshirë palët, ashtu edhe konsiderata reciproke midis luftëtarësh të vërtetë, pavarësisht se janë në llogore të kundërta.

Sidoqoftë, Tafil Buzi nuk e ndërpreu asnjë çast luftën kundër pushtuesit për çlirimin kombëtar e shoqëror si të shqiptarëve ashtu

* Rryma konservatore në propagandën e saj njëjtësonte muslimanët shqiptarë me turqit.

edhe të grekëve, apo siç e quan vetë ai, luftën për liri e për kushtetutë.

• Në politikën e të moderuarve, krahas strukturës së shtetit, rëndësi të veçantë merrte edhe forma e qeverisjes. Bëhej fjalë për shtetin e të gjithëve të qeverisur mbi bazën e një kushtetute përparimtare që i jepte liri individit. Duke qenë aderues i kësaj rryme, edhe Tafil Buzi e shtriu veprimtarinë e tij politike në të dyja drejtimet. Krahas përpjekjeve për një shtet të bashkuar, ai punoi pa u lodhur edhe për kushtetutën e re. Për këtë qëllim atij iu desh të kontribuonte në disa krahina ku kreu një punë të suksesshme.

• Një nga këto veprimtari gjen pasqyrim edhe në enciklopedinë “Pyrros” ku shprehimisht thuhet: „Pas vrasjes së Jano Kapodhistrës, Tafil u dërgua me kordhëtarët shqiptarë në Arkadë ku i bëri vendasit të entuziazmohen në mbështetje të kushtetutës”.¹²

Me veprimtarinë e tij këmbëngulëse, fillimisht në vijën e parë të luftës çlirimtare kundër pushtuesve osmanë dhe më vonë me një angazhim të vazhdueshëm për krijimin e një shteti grek të moderuar e gjithëpërfshirës të frymëzuar nga vizioni i Ali Pashës, e të qeverisur mbi bazën e një kushtetute moderne të ndikuar direkt nga idetë e revolucionit frëng, Tafil Buzi po bëhej pak nga pak një figurë e njohur në rrethet politike e ushtarake greke e shqiptare.

Nëpërmjet veprimeve luftarake antiosmane që vinin vazhdimisht në rritje e sidomos me hapat e mëvonshëm në udhëheqje të luftës çlirimtare, Tafil Buzi e thelloi gjithnjë e më shumë hendekun që e ndante atë nga vatha perandorake duke u përfshirë denjësisht në radhët e krerëve shqiptarë opozitarë me Portën dhe duke zënë vend në vijën e parë të tyre si “kreu i të revoltuarve shqiptarë”,¹³ siç vlerëson edhe një dokument i njohur i asaj kohe.

Rolin pararojë të Tafil Buzit në radhët e krerëve opozitarë

shqiptarë e mësojmë tërthorazi edhe nëpërmjet dokumenteve zyrtarë të perandorisë ku ai konsiderohet “më i keqi nga të gjithë ngatërrestarët”¹⁴ dhe që në realitetin tonë konvertohet me shprehjen “më i vendosuri nga të gjithë kundërshtarët” e regjimit osman.

• Mendimi mbi rolin pararojë të Tafil Buzit na vjen edhe më i qartë në vlerësimet e historianëve tanë, të cilët, duke bërë fjalë për qëndrimin e palëkundur të tij gjatë gjithë veprimtarisë kryengritëse, shkruajnë: “Nga radhët e krerëve kryengritës, vazhduan luftën kundër sundimit osman vetëm disa. Nga këta, më me vendosmëri veproi Tafil Buzi, i cili u lidh me lëvizjet popullore dhe luftoi për realizimin e kërkesave të tyre”.¹⁵

I vendosur përfundimisht përballë regjimit të egër otoman dhe i radhatur me besë përkrah patriotëve shqiptarë kundërshtarë të këtij regjimi, Tafil Buzi u shfaq në jetën politike të kombit tonë si një nga organizatorët e Kuvendit të madh të Beratit në vitin 1828, kuvend që njihet për vendimet e tij historike në mbrojtje të interesave tona kombëtare.

Në vitet që pasuan, duke u vënë gradualisht në krye të lëvizjes kryengritëse shqiptare të kohës, ky bir i madh i Buzit të Vogël*, do të demonstronte gjithë aftësitë e tij luftarake si një udhëheqës i talentuar i masave popullore, duke u bërë gjithnjë e më shumë një kundërshtar serioz për pushtuesin osman dhe një figurë e respektuar për popullin e vet, në kujtesën e të cilit ai na paraqitet si “një luftëtar i rreptë, zemërak dhe krenar”.¹⁶

BIBLIOGRAFI

1 Gazeta ruse “Moskovskie Vjedomosti”, cituar nga L. Mile.

2 Dokumente të Ministrisë së Jashtme franceze, cituar nga L. Mile.

3 S. Godo: “Ali Pashë Tepelena”, faqe 273.

4 Aravantini: “Ali Pashë Tepelena i mbiquajtur Luani i Shqipërisë”, faqe 161.

* Buz Kalemaj ose Buz i Vogël emërtojnë të njëjtin fshat, vendlindjen e Tafilit.

- 5 S. Godo: "Ali Pashë Tepelena", faqe 299.
- 6 Fragment nga enciklopedia "Pyrros", sipas dosjes I. M. Qafëzezi.
- 7 Dokumente të Ministrisë së Jashtme franceze, cituar nga L. Mile.
- 8 S. Godo: "Ali Pashë Tepelena", faqe 346.
- 9 L. Mile: "Kryengritjet popullore antiosmane në Shqipëri" faqe 106.
- 10 Aristidh Kola: "Arvanitasit dhe prejardhja e Grekëve", faqe 491.
- 11 Po aty.
- 12 Fragment nga enciklopedia "Pyrros", sipas dosjes I. M. Qafëzezi.
- 13 Nga letra e gjeneralit Kubjer mbi shpalljen e Tafil Buzit, 18 maj 1835.
- 14 Ilam i kadiut dërguar sekretarit të kryeministrit, 7 maj 1835, vesika 21498 AB.
- 15 P. Thëngjilli: "Studime historike" nr. 4 1978, faqe 133.
- 16 M. Kokalari: "Bijtë e shpatës shqiptare", faqe 37.

KREU I DYTË

NISMËTAR I NJË KUVENDI TË MADH

Pavarësisht nga territoret ku e ka patur fillesën, apo ka hedhur hapat e parë të saj, veprimtaria patriotike e Tafil Buzit kurdoherë ka qenë e lidhur dhe e pandarë nga çështja kombëtare. Edhe në terrenin gjeografik kjo veprimtari ka ardhur vazhdimisht duke u spostuar nga periferia drejt brendësisë së trojeve tona dhe duke u shoqëruar gradualisht me rritjen e intensitetit të lëvizjes kryengritëse antiosmane.

• Studiuesi A. Kola, duke folur për pikëpamjet dhe veprimtarinë e Tafil Buzit lidhur me shtetin e ri grek, ndër të tjera shkruan: “Tafil Buzi, me gjithë zhgënjimet që pati nga qeveria greke, nuk u dëshpërua dhe ia kushtoi të gjithë jetën çlirimit të Shqipërisë dhe bashkimit të saj me Greqinë”.¹

Realisht, një pohim i tillë, se gjoja Tafili punoi tërë jetën për bashkimin e Shqipërisë me Greqinë, nuk gjen mbështetje historike. Luftën për bashkimin e Shqipërisë me Greqinë, Tafili me shokë e bënë për aq kohë sa luftohej e punohej për themelimin e shtetit të ri grek, duke u përpjekur që bazat ligjore të këtij shteti të ishin të atilla që të përligjinin gjithëpërfshirjen dhe bashkëjetesën. Kur ky shtet mori formën e tij të pakthyeshme, i ndërtuar në mënyrë të atillë, që nën çatinë e tij të mund të qëndronin vetëm grekët, Tafili, ndonëse pak me vonesë, u tërhoq nga kjo përpjekje dhe së bashku me patriotët e tjerë shqiptarë i ndërtuan marrëdhëniet me shtetin grek si marrëdhënie bashkëpunimi midis fqinjësh në luftë të përbashkët kundër sundimit osman.

Duke shtuar këtu edhe faktin që marrëdhëniet shqiptaro-greke, për rrjedhojë edhe marrëdhëniet e Tafil Buzit me qeverinë greke,

kanë përjetuar edhe faza kontradiktash që lidhen me synimet aneksioniste të politikës zyrtare greke, del qartë se qëndrimi i Tafil Buzit ndaj shtetit grek nuk ka ndjekur një vijë të drejtë, por në përshtatje me realitetin ka pësuar ndryshime, të cilat kanë përfshirë pak a shumë tri faza:

Faza e parë: luftë për shtetin grek.

Faza e dytë: luftë përkrah shtetit grek.

Faza e tretë: luftë kundër shtetit grek.

Ndërsa faza e parë, faza e luftës për krijimin e shtetit grek, i përket fillimit dhe mesit të dhjetëvjeçarit të tretë të shekullit XIX, faza e dytë, faza e mirëkuptimit reciprok dhe e luftës së përbashkët të shqiptarëve e grekëve kundër sundimit osman, i ka fillesat e saj nga fundi i këtij dhjetëvjeçari dhe karakterizohet nga puna përgatitore për kombinimin e luftës së përbashkët kundër perandorisë osmane. Në këtë periudhë dhe pikërisht nga mesi i vitit 1828, në zbatim të kësaj politike, u lidh edhe një marrëveshje midis përfaqësuesve të të dy vendeve ku “vëllai i qeveritarit grek Kapodistrias u fut në bisedime me Ismail bej Vlorën* lidhur me qëndrimin e ardhshëm të shqiptarëve përballë çështjes greke”, dhe ku “midis dy palëve u arrit marrëveshja e paprekshmërisë territoriale të njëri tjetrit”.²

Kjo marrëveshje shprehte interesat e të dyja palëve në një moment kur gjithë popujt e shtypur të ballkanit luftonin për të shkundur zgjedhën osmane. Në përgatitjen dhe arritjen e saj kishin dhënë kontributin e tyre shumë krerë patriotë shqiptarë kundërshtarë të Portës, ndër të cilët Tafili kishte pa dyshim vendin e vet. Pas një lufte disavjeçare kundër pushtuesve osmanë në radhët e para të luftëtarëve që mbajtën në këmbë revolucionin grek, Tafil Buzi, i njohur tanimë si një nga kapedanët e nderuar të këtij revolucioni jo vetëm si çlirimtar, por edhe si mbrojtës i parimeve

* Ismail bej Vlora, gjyshi i Ismail Qemalit, organizatori kryesor i Kuvendit të Beratit.

U vra pabesisht në Janinë menjëherë pas këtij kuvendi.

kushtetuese përëndimore, u vu pa hezitim në mbështetje të idesë së bashkëpunimit dypalësh në luftën për çlirim.

• Këtë orientim të ri të tij në politikën e bashkëveprimit luftarak të të dy popujve e gjejmë të pasqyruar edhe në dokumente që i referohen asaj periudhe ku ndër të tjera lexojmë se Tafil Buzi “i ngritur tashmë në gradën kolonel u bashkua me politikën kryengritëse shqiptaro-greke të Jani Koletit, burrë shteti dhe mjek i Ali Pashë Tepelenës.”³

Këto veprime koordinuese midis shqiptarëve e grekëve bëheshin në një kohë kur në trojet shqiptare po ndihej gjithnjë e më shumë pesha e shtypjes e kur, për rrjedhojë, edhe rezistenca antiosmane vinte duke u rritur.

Ishte periudha kur Porta e Lartë kishte ndërmarrë një sërë reformash me karakter ushtarak, ekonomik e organizativ të përfshira nën emrin “Nizami Xhedid”^{*} dhe që kishin të bënin me centralizimin e pushtetit perandorak. Në të njëjtën kohë, meqënëse këto reforma preknin interesat e gjithë shtresave të popullit tonë, i tërë vendi ishte ngritur në këmbë në një luftë të ashpër kundër pushtuesit.

Situata e re e krijuar në vend dhe nevoja për përballimin e saj, si edhe nevoja për menaxhimin e kushteve të reja të krijuara në marrëdhëniet me fqinjët, shtrënin para feudalëve vendas nevojën e një mbledhjeje vendimore.

••• Për të përballuar situatën e krijuar, duke iu përgjigjur së pari lëvizjes masive me qëllim organizimin dhe drejtimin e rrjedhës së saj drejt fitores mbi pushtuesin për një vetëqeverisje vendore, si edhe “për të piketuar qëndrimin e mëtejshëm ndaj shtetit të ri grek”,⁴ krerët opozitarë shqiptarë nën kryesinë e Ismail bej Vlorës, Shahin bej Delvinës, Zylyftar Podës, Tafil Buzit, Çelo Picarit, Abdyl Kokës e të tjerë, organizuan në qytetin e Beratit kuvendin e madh të shqiptarëve.

^{*} “Nizami Xhedid” – Ligj i ri, sistem i ri.

.. Ky kuvend historik, vendimet e rëndësishme që dolën prej tij e mbi të gjitha, puna dhe lufta për realizimin e këtyre vendimeve, do të përbënin boshtin e veprimtarisë patriotike e kryengritëse të Tafil Buzit për disa vite me radhë, vite që do t'i jepnin atij emrin e një udhëheqësi popullor dhe do ta bënin të njohur si një kundërshtar të papajtueshëm me Portën e Lartë dhe si një luftëtar aktiv për fitimin e mbrojtjen e të drejtave të shqiptarëve.

Si kohë për mbajtjen e kuvendit ishte caktuar fillimi i nëntorit të vitit 1828, por puna përgatitore që lidhej me organizimin e tij vazhdonte prej javësh. Veç punës intensive që bënin organizatorët, një barrë e rëndë i binte edhe parisë së Beratit si vend organizator i takimit, në sigurimin e kushteve të nevojshme për pjesëmarrësit. Në këtë kuvend ishin ftuar të merrnin pjesë të gjithë krerët e Shqipërisë së Jugut pa marrë parasysh idetë dhe qëndrimet e tyre.

Mjaft prej këtyre pjesëmarrësve vinin prej vendqëndrimeve të tyre jashtë tokave shqiptare. Ndër këta përfshihej edhe Tafil Buzi, i cili ishte edhe një nga nismëtarët dhe organizatorët e këtij kuvendi. Siç fiksojnë burimet gojore, ai zbriti në atë kohë tek Tri Urat me rreth 300 burra të armatosur dhe mori luginën e Vjosës e të Dëshnicës për të dalë pastaj në Buz. Sipas këtyre burimeve, tek Tri Urat ai takoi dhe u njoh rastësisht me një nga të afërmit e vet, për të cilin shumica pohojnë se ishte xhaxhai. Thonë se Tafili, pasi i bëri atij nderet e rastit, e përgatiti dhe e çoi në fshat ku e prezantoi me bujë e pompozitet si gjakun e tij duke e ndihmuar gjithashtu edhe nga ana ekonomike për t'i krijuar atij kushte më të mira jetese.

Duke e marrë si të vërtetë një burim të tillë, sidomos aspektin e rinjohjes, mbetet të kuptohet se Tafili po kthehej për herë të parë në vendlindjen e tij që nga koha kur qe larguar rreth njëzet vjet më parë.

.. Kuvendi historik i Beratit i zhvilloi punimet e tij në datën 7 nëntor 1828. Berati, kryeqendra e sanxhakut, ishte gjallëruar si

kurrë ndonjëherë tjetër. I gjithë qyteti dukej sikur ishte në festë. Këtë atmosferë e krijonte njëkohësisht edhe numri i madh i shoqëruesve i cili sipas historianëve “arrinte në 7000 vetë”.⁵

• Në këtë kuvend të madh ndërkrashinor u shtruan e u diskutuan problemet më të rëndësishme që preokuponin në atë kohë popullin shqiptar. Kuvendi doli gjithashtu me një vendim sipas të cilit bëhej bashkimi i gjithë krerëve të Shqipërisë së Jugut në një grupim të vetëm që njihet me emrin “Lidhja e fuqishme shqiptare”.⁶

• Mësojmë se në këtë kuvend, ku nuk munguan as debati dhe as mendimet e kundërta, Tafil Buzi doli me ide mjaft të avancuara për kohën. “Ai qe për shkëputjen e Shqipërisë nga Perandoria Osmane (si Egjipti) dhe që ajo të bëhej shtet sovran. Ai qe gjithashtu edhe për Aleancën e madhe* të popujve të shtypur që fillonte nga Bosnja, Shqipëria dhe deri në Egjipt e Irak”.⁷

• Krerët përfaqësues në këtë kuvend, mbasi kishin arritur më parë në një marrëveshje mossulmimi me qeverinë e re greke, vendosën njëzëri:

• Të mos i japin ushtarë Turqisë.

• Të dëbohen sundimtarët turq nga Shqipëria dhe frenat t’i marrin vetë shqiptarët.

• Shqiptarët marrin përsipër t’i mbrojnë vetë tokat e tyre nga sulmet greke apo franceze (sipas pretendimeve turke).

• Shqiptarët nuk do t’i ndihmojnë më turqit në qoftë se futen në luftë me kryengritësit grekë.⁸

• Për të shuar këtë vatër të bashkimit shqiptar, qeveria turke mori një sërë masash që fillonin nga premtimet demagogjike e deri tek asgjësimi në pabesi i krerëve opozitarë shqiptarë, organizatorë të Kuvendit. Fillimisht, “i autorizuari i Portës, veziri i madh Mehmet Reshit Pasha, bëri më kot një përpjekje që t’i bindte krerët e Jugut se sulltani ka për t’i shpërblyer mirë nëse ata heqin dorë nga

* Aleanca e Madhe përfshinte një numër shtetesh që luftonin për çlirim nën influencën e Mehmet Aliut, i cili ishte edhe ideatori i kësaj aleance.

vendimet e Kuvendit të Beratit". Veç kësaj, "nëpërmjet një bashkëpunimi me Sulejman Zharkanjin, të besuarin e tyre në Kuvend, u kërkuar edhe një takim me shqiptarët në Zicë afër Janinës".⁹

Në zbatim të vendimeve të marra në Berat, pas një refuzimi kategorik të ofertës për marrëveshje*, lëvizja e armatosur në Jug kaloi në një shkallë më të avancuar. Një gazetë ruse e asaj kohe, lidhur me rrjedhën reale të ngjarjeve në Shqipëri shkruante: "Sipas disa njoftimeve të shtypit të marra nga Korfuzi, kryengritja shqiptare po bëhet sa vjen e më e gjerë. Shqiptarët, siç sigurojnë, janë në lidhje me grekët dhe kërkojnë, ashtu si ata, pavarësinë".¹⁰

Mehmet Reshit Pasha, megjithëse ndoqi rrugën formale të shqyrtimit të kërkesave të shqiptarëve, nga ana tjetër filloi zhdukjen dhe vrasjen prapa krahëve të krerëve të njohur të lëvizjes. Në vitin 1829 ai ftoi dhe vrau pabesisht në Janinë organizatorin e Kuvendit ndërkrahinor të Beratit, Ismail bej Vlorën dhe pak më vonë, më 26 gusht 1830, në Manastir, masakroi Asllan Kucën e Veliko Jaçen me shokë.¹¹

• Me gjithë terrorin dhe raprezaljet e armikut, krerët e kryengritjeve shqiptare si Tafil Buzi e Zylyftar Poda me shokë bënë çmos që ta mbanin gjallë zjarrin e kryengritjeve në tërë Jugun për të penguar zbatimin e reformave centralizuese të Portës së Lartë, sidomos në drejtim të rritjes së vazhdueshme të taksave dhe mobilizimit të detyrueshëm.

• Mbështetur në krijimtarinë gojore të popullit, e cila në çdo rast ka pasqyruar me besnikëri ngjarjet e kohës, bëhet e ditur se Tafil Buzi së bashku me Çelo Picarin duke e njohur natyrën e pabesë të pushtuesit, janë përpjekur ta ndalojnë Ismail Vlorën që të mos shkonte në Janinë sipas ftesës që i kishin bërë turqit, pasi vihej në rrezik jeta e tij.¹²

* Sipas Raçës, përgjigja shqiptare për takimin e Zicës që e shkurtër dhe e prerë "Kush dëshiron të ndjekë të pabesët, le të shkojë tek veziri".

- *Dolën dervenit e prinë,
Tafil Buzi me Xhelilë,*
- Malo, mos shko në Janinë,
Mos e beso osmanllinë,
Se të kan' ngritur pusinë.*

Megjithatë, siç mësohet nga burime të tjera, duke i besuar më shumë eskortës së tij të fuqishme se sa sinqeritetit të autoriteteve osmane, ai vazhdoi rrugën drejt Janinës. Por shpura e shoqëruesve, ndonëse në një numër të konsiderueshëm, nuk arriti ta shpëtonte atë nga kjo vrasje e pabesë pasi siç e thotë edhe kënga:

- *Kur u ngjit sipër në shkallë,
Me pashanë ballë për ballë,
Dy kobure pas ia dhanë.*

- Në përgjigje të këtij akti të shëmtuar e të pabesë, shqiptarët u hodhën në kundërveprim nëpërmjet një kryengritjeje që plasi në zonën e Vlorës dhe nisi të përhapej me shpejtësi. Në të njëjtën kohë, krerët e “Lidhjes së Fuqishme Shqiptare”, me iniciativën e Tafil Buzit, vendosën të hakmerren duke vrarë të besuarin e sulltanit në ushtrinë turke, Kaftan Aganë. Për të kryer këtë atenjat të vështirë u caktua djaloshi tetëmbëdhjetë vjeçar Zenel Gjoleka nga Kuçi i Kurveleshit.

Këtë vendim të “Lidhjes” së bashku me porositë e nevojshme, Tafil Buzi mendohet t’ia ketë dërguar Gjolekës nëpërmjet një letre, në vendin ku ai shërbente. Vendi i tij i punës, roje i një autoriteti turk, mik i Kaftan Agait, i jepte më tepër mundësi Gjolekës për të kryer detyrën e ngarkuar. Gjoleka e njihte mirë kundërshtarin, sepse e kishte parë në takimet që bënte ai me eprorin e vet. Madje ai e kishte dëgjuar me veshët e tij këtë vrasës të pabesë që të mburrej para të tjerëve për “trimërinë” që kishte bërë. Këto veprime ia kishin shtuar më tepër urrejtjen atij dhe e kishin përgatitur shpirtërisht për detyrën që i dilte përpara.

* Xhelil aga Picari, i njohur me emrin Çelo Picari ose Xhelo Memeti.

Sipas dr. Hasan Luçit, një nga arsyet që e hodhi në veprim djaloshin trim të Kurveleshit ishte edhe nxitja në sedër nga një qortim kolektiv drejtuar lebërve nga Tafil Buzi kur mori vesh vrasjen e pabesë të Ismail bej Vlorës. “Turp për ju! - paskësh thënë Tafili, - Erdhi halldupi i Konjës në vatrën tuaj, ju vrau vëllanë në Janinë dhe s’u bë burrë asnjë nga ju që t’i merrte hakun”.¹³

Kështu, zgjuarësia natyrore e djaloshit lab, trimëria e tij e kultivuar nga mjedisi ku u lind dhe u rrit, urrejtja e madhe që i kishte futur në shpirt vetë autori i vrasjes me fodullëkun e tij, prekja në sedër nga fjalët e një personaliteti të “Lidhjes”, i dhanë krahë dhe ia bënë më të lehtë këtij trimi kuçiot kryerjen e atij akti burrëror e patriotik që e bëri të njohur, të dashur e të respektuar për gjithë shqiptarët.

“Jehona e këtij akti heroik atdhetar dhe realizimi i qortimit të Tafil Buzit u mësua kudo dhe u përjetësua në këngën popullore”¹⁴

Dërgon Gjolekë spanoi,

Tafil Buzit të m’i thoi:

“Letrën që më dërgoi,

Gjoleka s’e turpëroi,

Porosinë e mbaroi,

Kaftanazin e martoi”.

Pas vrasjes së Kaftanazit, shpërthyen zinxhir një numër revoltash e kryengritjesh anembanë vendit. I përgjigjen pikërisht kësaj periudhe përhapja e kryengritjes në Kurvelesh, çlirimi i përkohshëm i rrethit të Vlorës, sulmi mbi Beratin dhe çlirimi i tij, goditja mbi Janinë dhe djegia e lagjes së funksionarëve turq, si dhe veprime të tjera antiosmane të drejtuara nga krerë të ndryshëm të “Lidhjes” të cilat patën jehonën e tyre si brenda ashtu edhe jashtë vendit.

Pavarësisht nga masat e rrepta që ndërmori Porta e Lartë për të neutralizuar Kuvendin e Beratit e vendimet e tij dhe për të goditur e përçarë udhëheqësit e kryengritjeve shqiptare, mund të thuhet

se autoritetet osmane në Shqipëri i kishte zënë frika. Këtë gjendje paniku mund ta kuptojmë edhe nëpërmjet këtyre rreshtave të shkëputur nga raporti i seraskerit* të Rumelisë të datës 21 nëntor 1828, d.m.th. dy javë pas Kuvendit, ku midis të tjerash lexojmë: “Ky popull nuk do që të punojë për din e dovet ... Mund të më bëjnë atentat. Tani rreth vetes kam vetëm shqiptarë, zoti më ruajtë, shteti duhet të vërë dorë ... Mua më hiqni këtej dhe emëroni një tjetër”.¹⁵

Kjo rritje e intensitetit të lëvizjes kryengritëse, që është njëkohësisht një kundërpërgjigje ndaj veprimeve shfarosëse të ndërmarra prej qeverisë turke, nuk mund të kuptohet ndryshe veçse si një impuls i ri që merrte lufta kundër pushtuesit, e frymëzuar dhe e nxitur nga “Lidhja e Fuqishme Shqiptare” me synim zbatimin e vendimeve të Kuvendit të madh të Beratit.

Një nga krerët më aktivë e më të spikatur të kësaj lidhjeje, sidomos pas vdekjes së Ismail bej Vlorës, ishte kapedan Tafil Buzi. Veprimtarinë e tij të gjithanshme në ato vite e gjejmë të pasqyruar edhe në shkrimet e studiuesit L. Mile ku ndër të tjera lexojmë: “Një veprimtari të gjerë ka ushtruar në këtë kohë në mbarë Shqipërinë e Jugut Tafil Buzi. Ky simpatizues i flaktë i Mehmet Ali pashë Misirit kërkonte që edhe Shqipëria, si Egjipti, të shkëputej nga perandoria turke dhe të bëhej autonome”.¹⁶

Përveç gjerësisë dhe vazhdimësisë që ka veprimtaria e tij kryengritëse, ai shquhet në rrethin e patriotëve e luftëtarëve të kohës edhe për pikëpamjet dhe idetë e tij të avancuara për të ardhmen. Në mbështetje të këtyre mendimeve do të na shërbente një dokument i Ministrisë së Jashtme franceze ku shkruhet: “Kapedani i fshatarësisë Tafil Buzi, një nga ish udhëheqësit ushtarakë në shërbim të Ali Pashë Tepelenës, i cili në vitet ’30 të shekullit XIX kishte fituar famën si një kordhëtar trim i shqiptarëve dhe kishte marrë pjesë aktive në revolucionin grek të vitit 1821,

* Serasker – Ministër lufte, kryekomandant i ushtrisë.

shpallte botërisht në mesin e viteve '30 se Shqipëria duhej të çlirohej nga zgjedha turke dhe të qeverisej prej shqiptarëve".¹⁷

Duke e ndjekur me vëmendje në tërë rrjedhën e saj veprimtarinë kryengritëse të Tafil Buzit, mund të konstatohet se ajo mbështetet vazhdimisht në vendimet dhe detyrat që shtroi Kuvendi i madh i Beratit, sidomos në mënjanimin e shërbimit të detyrueshëm ushtarak dhe realizimin e vetëqeverisjes vendore. E parë në një këndvështrim tjetër, gjithashtu mund të vihet re se kjo veprimtari, gjeografikisht ka patur si pikë kryesore të saj Beratin, kryeqendrën administrative të Toskërisë që ishte njëkohësisht edhe qyteti i Kuvendit dhe i "Lidhjes së Fuqishme Shqiptare". Mësymjet e vazhdueshme të kryengritësve në drejtim të Beratit dhe të kalasë së tij kanë patur si qëllim që t'i impononin pushtuesit osman kërkesat e tyre, ose ta detyronin atë të zbatonte marrëveshjet e nënshkruara më parë për të drejtat që pala shqiptare kishte fituar me luftë e përpjekje. Lidhur me sa u tha më lart, bie në sy fakti se pas çdo fitoreje mbi pushtuesin, organizatorët e kryengritjes, kanë ripërtërirë në forma të ndryshme "Lidhjen" që zë fill në kuvendin e vitit 1828, duke i dhënë asaj përmasa e cilësi të reja.

Lëvizja më e rëndësishme kryengritëse e cila gjithashtu u mbyll me rifreskimin e kësaj lidhjeje mund të konsiderohet ajo e vjeshtës së vitit 1834 e udhëhequr nga Tafil Buzi që përfshiu në vetvete 25 mijë kryengritës dhe përfundoi me vetëqeverisjen e nëntë krahinave. Përfaqësuesit e këtyre krahinave që u mbloodhën në Beratin e çliuar e ripërtërinë edhe një herë lidhjen e mëparshme duke e quajtur atë "Besëlidhja Shqiptare".

"Këto krahina jo vetëm formuan një aleancë, por synuan të bashkëvepronin me krahinat e Shqipërisë së Veriut për të organizuar një kryengritje të përgjithshme, që do të dëbonte qeveritarët osmanë nga i gjithë territori shqiptar, i cili, me sa duket nga dokumentet, do të administrohej nga vetë shqiptarët".¹⁸

"Organizata e parë politike Lidhja e fuqishme shqiptare e vitit

1828 e cila u quajt më vonë Besëlidhja shqiptare, shënoi fillimin e lëvizjes së organizuar në vendin tonë kundër pushtuesit. Kjo organizatë u bë lajmëtarja e parë e organizatave të ardhme kombëtare shqiptare të cilat dolën me kërkesa të reja për zgjimin e ndjenjës kombëtare e për pavarësinë e vendit”.¹⁹

Përfundimisht mund të thuhet se në gjithë veprimtarinë politike dhe ushtarake të zhvilluar gjatë kësaj periudhe, Tafil Buzi ka luajtur pa dyshim një rol parësor. Siç shihet, ai është një nga themeluesit e “Lidhjes shqiptare” përkrah Ismail bej Vlorës në vitin 1828. Në kuadrin e kësaj lidhjeje, ai udhëhoqi e kurorëzoi me sukses kryengritjen e Beratit dhe kontribuoi dukshëm në realizimin e vetëqeverisjes ndërkrahinore. Gjithashtu, në detyrën e tij të ushtarakut, ai u afirmua si figurë qendrore e gjithë veprimtarisë luftarake në kuadër të “Besëlidhjes shqiptare”.

BIBLIOGRAFI

- 1 A. Kola: “Arvanitasit dhe prejardhja e grekëve”.
- 2 Dr. Shkëlzen Raça: “Marrëdhëniet shqiptaro-greke 1829-1881”, faqe 40.
- 3 Fragment nga enciklopedia Pyrros sipas dosjes së I. M. Qafëzezit.
- 4 Dr. Shkëlzen Raça: “Marrëdhëniet shqiptaro-greke 1829-1881”, faqe 40.
- 5 M. Kokalari: “Vetëqeverisja e nëntë krahinave.....”, faqe 92.
- 6 Po aty, faqe 93.
- 7 Dr. Hasan Luçi: “Gjolekajt e Kuçe në breza”, faqe 15.
- 8 M. Kokalari: “Vetëqeverisja e nëntë krahinave", faqe 93.
- 9 Dr. Shkëlzen Raça: “Marrëdhëniet shqiptaro-greke 1829-1881”, faqe 43.
- 10 Gazeta ruse “Sjevernaja pçella”, 30 prill 1829, cituar nga Kokalari.
- 11 Dr. Shkëlzen Raça: “Marrëdhëniet shqiptaro-greke 1829-1881”, faqe 47.
- 12 M. Kokalari: “Trima të kryengritjeve popullore”, faqe 48.
- 13 Dr. Hasan Luçi: “Gjolekajt e Kuçe në breza”, faqe 16.
- 14 Po aty, faqe 17.
- 15 Raport i Mehmet Reshit pashës, 21 nëntor 1928.

16 L. Mile: "Studime historike" nr. 2, 1966, faqe 105.

17 Dokumente të Ministrisë së Jashtme franceze, cituar nga L. Mile.

18 P. Thëngjilli "Kryengritjet popullore në vitet 30 të shekullit XIX", parathënie e dokumenteve, faqe 7.

19 M. Kokalari: "Vetëqeverisja e nëntë krahinave ...", faqe 106.

KREU I TRETË

BESA-BESË ME SUNDIMTARIN E EGJIPTIT

Përveç Kongresit të Beratit, që realizoi “Lidhjen e Fuqishme Shqiptare”, një nga pikëmbështetjet ku gjen orientim e frymëzim veprimtaria patriotike e Tafil Buzit, është edhe Marrëveshja e Kretës, e cila nga ana e vet mundësoi lidhjen e Tafil Buzit dhe të krerëve të tjerë shqiptarë me sundimtarin e njohur të Egjiptit me origjinë shqiptare, Mehmet Ali pashën.

Ndërsa Kongresi i Beratit bashkonte në vetvete për një qëllim të përbashkët krerët shqiptarë kundërshtarë të Portës, Marrëveshja e Kretës synonte në një farë mënyre që të lidhte këta të fundit me krerët e lëvizjeve çlirimtare të vendeve që përfshiheshin në aleancën e madhe antiosmane e cila kishte njëkohësisht për projektues dhe udhëheqës Mehmet Aliun.

Pikërisht këto dy kuvende si edhe vendimet që dolën prej tyre u bënë pika referimi dhe shërbyen për të vënë në lëvizje gjithë veprimtarinë patriotike dhe kryengritëse të Tafil Buzit për atë periudhë kohe që, ndonëse e shkurtër, la gjurmë të dukshme në historinë kombëtare.

Zëvendësmbreti i Egjiptit, personaliteti me merita të padiskutueshme për krijimin e shtetit të pavarur egjiptian, një nga kundërshtarët më të mbëdhenj e më prestigjiozë të Portës së Lartë, Mehmet Ali pasha, kërkonte të zgjeronte sa më shumë frontin e luftës kundër Perandorisë Osmane. Duke qenë frymëzues e projektues edhe i Aleancës së madhe që përfshinte linjën nga Bosnja në Irak, atij i interesonte të ndizte zjarrin e kryengritjes antiosmane edhe këtu në Shqipëri.

Për të arritur këtë qëllim, me sa duket, larg syve të qeverisë turke njëkohësisht edhe të diplomacisë ndërkombëtare, e cila në përgjithësi ishte kundër synimeve të tij, ai ka vepruar më tepër nëpërmjet një hallke të tretë siç ishte bashkëkombasi dhe miku i tij, sundimtari i Kretës, Mustafa Pasha, me origjinë nga Pojani i Korçës. Pikërisht nëpërmjet këtij personaliteti e atdhetari të njohur ka kaluar edhe lidhja e parë midis Tafil Buzit dhe Mehmet Ali pashës.

Lidhja e kësaj marrëveshjeje në kohë i përgjigjet fillimit të viteve '30 dhe shkon paralel me lindjen dhe forcimin e Aleancës shumëkombëshe. Krerët shqiptarë kundërshtarë të reformave centralizuese, në kuadër të veprimeve të përbashkëta në luftë kundër pushtuesit, përveç organizimit të brendshëm që lidhej me Kuvendin e Beratit, e shikonin të nevojshme edhe lidhjen e bashkërendimin e veprimeve të tyre me shtetet pjesëtare të koalicionit antiosman duke përfshirë në radhë të parë shtetin egjiptian që mbante peshën kryesore në këtë fushatë dhe që drejtohej nga pashai me origjinë shqiptare Mehmet Aliu.

Pas sulmeve të ashpra e të njëpasnjëshme të ekspeditave turke në Shqipëri, Tafil Buzi me një grup shokësh opozitarë si Abdyl bej Koka, Shahin bej Delvina, Zylyftar Poda, e të tjerë, emigruan në Greqi. Ata u përqendruan në ishullin e Kretës* i cili, siç bëjnë të ditur historianët, në atë kohë përfshihej në territoret e Egjiptit pasi i qe dhënë për administrim Mehmet Ali pashës si shpërblim për ndihmën e tij ndaj pushtetit qëndror në luftën kundër kryengritësve grekë. Këta krerë “që kishin mundur të arratiseshin për të realizuar qëllimet e tyre, kishin hyrë në bashkëpunim me Mehmet Aliun e Egjiptit me ndërmjetësinë e Mustafa pashë Gjiritit”.¹ Kështu, ishulli i Kretës, i zgjedhur si vendstrehim për krerët opozitarë shqiptarë u bë njëkohësisht edhe vendi neutral i

* Në enciklopedinë “Pyrros” thuhet se Tafil Buzi, kur u shpall fermanlli nga sulltani, kërkoj e gjeti strehim tek bashkëkombasi i tij në Kretë.

marrëveshjes midis këtyre krerëve dhe pashait të Egjiptit.

Marrëveshja e Kretës kishte si qëllim kryesor rritjen e forcës goditëse kundër Perandorisë Osmane e cila do të realizohej duke krijuar një front të dytë lufte nëpërmjet veprimtarisë kryengritëse, paralele me luftën rrufe që zhvillonin forcat egjiptiane në Lindje. Në këtë mënyrë, pashai i Egjiptit synonte t'i vinte forcat turke midis dy zjarresh duke ulur kështu presionin ushtarak të tyre në frontin e lindjes për të lehtësuar përparimin e forcave egjiptiane që luftonin atje nën komandën e të birit, Ibrahimit. Nëpërmjet luftës kryengritëse, që do të ndizej fillimisht në perëndim të Ballkanit, Mehmet Aliu kishte si objektiv të shtinte në dorë gjithë Rumelinë duke zgjeruar më tej territoret nën pushtetin e tij.

Edhe pala shqiptare nga realizimi i kësaj marrëveshjeje kishte përfitimet e saj, pasi “tokat shqiptare do të shkëputeshin nga varësia e drejtpërdrejtë prej Portës dhe do të gëzonin të gjitha të drejtat e territoreve që ndodheshin nën drejtimin e Mehmet Aliut”.²

Marrëveshja krijonte gjithashtu edhe përfitime personale për vetë pjesëmarrësit duke u hapur atyre perspektivën e karrierës politike, pasi “në këtë rast në krye të vilajetit të Rumelisë do të vendosej Mustafa pashë Gjirriti, kurse në krye të sanxhakëve shqiptarë do të emëroheshin krerët shqiptarë kundërshtarë të Portës së Lartë. Kështu do të dëboheshin turqit nga Shqipëria dhe klasa feudale do të bëhej klasa sunduese e vendit”.³

Historiani dhe studiuesi i njohur P. Thëngjilli, duke bërë fjalë për këtë marrëveshje ka vënë në dukje natyrën reciproke që i shtyu palët drejt një bashkëpunimi të tillë: “Ata, - sqaron autori, - kishin nevojë për mbështetjen ekonomike e politike të sundimtarit të fuqishëm të Egjiptit, për dëbimin e funksionarëve turq dhe çrrënjosjen e administratës centralizuese osmane, kurse Mehmet Aliu mendonte që nëpërmjet tyre të shfrytëzonte pakënaqësinë e popullit shqiptar kundër sundimit osman, duke organizuar kryengritje dhe duke e vënë Portën e Lartë midis dy zjarresh”.⁴

Siç do të informohemi edhe nga zhvillimi i mëtejshëm i ngjarjeve, do të vëmë re se midis krerëve negociatorë të mësipërm, Tafil Buzi është ndër të rrallët që ndoqi me konsekuencë dhe mbeti besnik deri në fund i kësaj marrëveshjeje duke u bërë një urë e fuqishme lidhjeje ndërmjet Mehmet Aliut e Aleancës së Madhe nga njëra anë dhe lëvizjes kryengritëse shqiptare nga ana tjetër.

Në një raport të Ministrisë së Jashtme të Austrisë, duke komentuar korrespondencën e disa krerëve shqiptarë, me valiun e Egjiptit, ndër të tjera thuhet: “Në këto dokumente do të gjeni korrespondencën së bashku me provat materiale të orvajtjeve të Mehmet Ali pashës për të nxitur e për të mbajtur në Shqipëri atë frymë pakënaqësie dhe kryengritjeje që ka për qëllim ta shkëpusë këtë provincë nga Perandoria Osmane dhe për të mbajtur gjallë atje turbullirat e anarkinë”. I njëjti dokument vazhdon: “Ju do të shihni se më kryesori i këtyre emisarëve prej të cilit i shërbehet Mustafa Pashës për Mehmet Aliun, ngarkuar me sa duket me drejtimin e këtyre turbullirave, është po ai, Tafil Buzi, i cili prej kohësh figuron si një nga shefat e kryengritjes në të gjitha lëvizjet revolucionare të Shqipërisë”.⁵

Veprimet e para të palës shqiptare në zbatim të detyrimeve që shtronte kjo marrëveshje, konsistojnë në kontaktin e krerëve opozitarë shqiptarë që ndodheshin në Kretë nëpërmjet letërkëmbimit me pasuesit e tyre në Shqipëri. Nëpërmjet letrave, këta krerë i ftonin mbështetësit e tyre në Shqipëri të organizoheshin dhe të prisnin zbarkimin e një ekspedite egjiptiane në brigjet tona.

Në një koment ku përshkruhet bashkërendimi i mëtejshëm i veprimeve luftarake dypalëshe, Thëngjilli shkruan: “Ndërsa forcat egjiptiane të komanduara nga Ibrahim pasha, djali i valiut të Egjiptit, përparonin drejt Bagdatit, sipas planit të hartuar, në pranverën e vitit 1832, Tafil Buzi së bashku me një numër bashkatdhetarësh shqiptarë u hodhën në sanxhakun e Tërhallës*.”

* Qytet i madh dhe qendër sanxhaku. Sipas Aravantinit, para vitit 1740 prej saj varej edhe Janina.

për të ngritur popullsinë e tij dhe atë të sanxhakut të Janinës, si fillimin e kryengritjeve që do ta vinin Portën e Lartë midis dy zjarreve”.⁶

Ndonëse kryengritja e mësipërme nuk pati sukses, krerët shqiptarë nuk u tërhoqën. Ata, të ndarë në grupe, organizuan në pranverën e vitit 1833 një kryengritje të re në të cilën Tafil Buzi ngriti e udhëhoqi kundër pushtuesit mbi 6 000 kryengritës shqiptarë e grekë dhe u futi frikën autoriteteve turke, të cilët mobilizuan e përfshinë në fronte të ndryshme, në përballim të kësaj lëvizjeje, rreth 15 mijë trupa.

Mbështetur, me sa duket, në cilësitë ushtarake të Tafil Buzit si dhe në vendosmërinë e treguar prej tij në zbatim të marrëveshjes, Mehmet Aliu i besoi atij një vit më vonë drejtimin e një kryengritjeje me përmasa të mëdha, e cila do të përfshinte Shqipërinë e Jugut dhe Greqinë e Veriut dhe do të ngrinte kundër pushtuesit deri në 30 mijë kalorës e këmbësorë, kryengritje, që, pavarësisht se mbeti në tentativë, përbënte një tregues më shumë për të njohur nivelin në rritje të këtij bashkëpunimi si dhe shkallën e afirmimit të Tafil Buzit si njeri me besueshmëri të lartë dhe si udhëheqës ushtarak i talentuar.

Ndonëse Marrëveshja e Kretës mbështjell në vetvete një lidhje të fshehtë, mund të vëmë re se shpesh herë gjurmët e kësaj lidhjeje nuk mbahen kaq të mbuluara nga ana e shqiptarëve. Përkundrazi, ata mundohen në një farë mënyre që ta propagandojnë vërtetësinë e kësaj lidhjeje me qëllim që të inkurajojnë lëvizjen kryengritëse në vend.

Shqiptarët, siç shprehet një diplomat i huaj: “po bëjnë ç’është e mundur që të bëjnë të besueshëm raportin sipas të cilit kryengritësit po përkrahen prej qeverisë egjiptiane”.⁷

Edhe Tafil Buzi nga ana e vet, në momente të veçanta, është shprehur hapur se ka lidhje me Mehmet Aliun dhe se i shërben kauzës së tij. Një deklaratë të tillë Tafil Buzi mësohet ta ketë bërë

edhe në ballafaqimin e Tepelenës me përfaqësuesin e pashait të Janinës, ku duke refuzuar kërkesën turke për bashkëpunim, siç shkruhet në një dokument, ai “shprehu hapur inatin e vet dhe deklaroi se nuk do të largohet prej shërbimit dhe çështjes së Mehmet Ali pashës”.⁸

Vendosmërinë e Tafil Buzit për t’i qëndruar besnik Marrëveshjes së Kretës dhe lidhjes me Mehmet Aliun e gjejmë të shtrirë në tërë periudhën e veprimtarisë së tij kryengritëse. Fijet e kësaj lidhjeje janë të pranishme jo vetëm në kryengritjet që u përmendën më lart e që kanë si pikë referimi Kretën, por edhe në veprimtari të tjera kryengritëse të inicuar e të udhëhequra prej tij siç është sulmi drejt Janinës në pranverën e vitit 1835. Në këtë kryengritje, në një moment që e quajti të nevojshëm, ai, siç do ta shohim më vonë, iu drejtua me një mesazh Mehmet Aliut në përmbajtjen e të cilit shprehet një informacion për kryengritjen dhe një kërkesë për ndihmën e premtuar. Ky dokument, në të dyja aspektet që paraqet, si nga raporti, ashtu edhe nga kërkesa për ndihmë, nuk mund të konceptohet ndryshe veçse si shprehje e lidhjeve dhe e detyrimeve reciproke që kanë palët ndaj njëra-tjetrës, detyrime, të cilave në përgjithësi Tafil Buzi u qëndroi korrekt.

Me kalimin e kohës, veprimtaria minuese e Mehmet Aliut ndaj perandorisë, për autoritetet turke, jo vetëm që po bëhej gjithnjë e më e qartë, por po zbuloheshin edhe lidhjet e tij me shqiptarët e sidomos me Tafil Buzin për të ngritur vendin në luftë. Një realitet të tillë e gjejmë të shprehur në letrën e Vasaf efendiut dërguar kryeministrit ku, ndër të tjera, lexojmë: “Është e tepërt të thuhet se valiu i Egjiptit është një mashtrues dhe dredharak. Ai po përpiqet në çdo rast e me se t’i vijë përdorësh për të nxitur dhe krijuar turbullira jo vetëm në Shqipëri, por edhe në çdo krahinë të Perandorisë Osmane”. Më tej, pasi tregon se janë marrë masa të rrepta për t’u mbrojtur nga këto veprime, shton: “Në qoftë se supozojmë për një çast që në Toskëri do të lindë ndonjë lëvizje

për të ngritur popullsinë e tij dhe atë të sanxhakut të Janinës, si fillimin e kryengritjeve që do ta vinin Portën e Lartë midis dy zjarreve”.⁶

Ndonëse kryengritja e mësipërme nuk pati sukses, krerët shqiptarë nuk u tërhoqën. Ata, të ndarë në grupe, organizuan në pranverën e vitit 1833 një kryengritje të re në të cilën Tafil Buzi ngrii e udhëhoqi kundër pushtuesit mbi 6 000 kryengritës shqiptarë e grekë dhe u futi frikën autoriteteve turke, të cilët mobilizuan e përfshinë në fronte të ndryshme, në përballim të kësaj lëvizjeje, rreth 15 mijë trupa.

Mbështetur, me sa duket, në cilësitë ushtarake të Tafil Buzit si dhe në vendosmërinë e treguar prej tij në zbatim të marrëveshjes, Mehmet Aliu i besoi atij një vit më vonë drejtimin e një kryengritjeje me përmasa të mëdha, e cila do të përfshinte Shqipërinë e Jugut dhe Greqinë e Veriut dhe do të ngrinte kundër pushtuesit deri në 30 mijë kalorës e këmbësorë, kryengritje, që, pavarësisht se mbeti në tentativë, përbënte një tregues më shumë për të njohur nivelin në rritje të këtij bashkëpunimi si dhe shkallën e afirmimit të Tafil Buzit si njeri me besueshmëri të lartë dhe si udhëheqës ushtarak i talentuar.

Ndonëse Marrëveshja e Kretës mbështjell në vetvete një lidhje të fshehtë, mund të vëmë re se shpesh herë gjurmët e kësaj lidhjeje nuk mbahen kaq të mbuluara nga ana e shqiptarëve. Përkundrazi, ata mundohen në një farë mënyre që ta propagandojnë vërtetësinë e kësaj lidhjeje me qëllim që të inkurajojnë lëvizjen kryengritëse në vend.

Shqiptarët, siç shprehet një diplomat i huaj: “po bëjnë ç’është e mundur që të bëjnë të besueshëm raportin sipas të cilit kryengritësit po përkrahen prej qeverisë egjiptiane”.⁷

Edhe Tafil Buzi nga ana e vet, në momente të veçanta, është shprehur hapur se ka lidhje me Mehmet Aliun dhe se i shërben kauzës së tij. Një deklaratë të tillë Tafil Buzi mësohet ta ketë bërë

edhe në ballafaqimin e Tepelenës me përfaqësuesin e pashait të Janinës, ku duke refuzuar kërkesën turke për bashkëpunim, siç shkruhet në një dokument, ai “shprehu hapur inatin e vet dhe deklaroi se nuk do të largohet prej shërbimit dhe çështjes së Mehmet Ali pashës”.⁸

Vendosmërinë e Tafil Buzit për t’i qëndruar besnik Marrëveshjes së Kretës dhe lidhjes me Mehmet Aliun e gjejmë të shtrirë në tërë periudhën e veprimtarisë së tij kryengritëse. Fijet e kësaj lidhjeje janë të pranishme jo vetëm në kryengritjet që u përmendën më lart e që kanë si pikë referimi Kretën, por edhe në veprimtari të tjera kryengritëse të inicuar e të udhëhequra prej tij siç është sulmi drejt Janinës në pranverën e vitit 1835. Në këtë kryengritje, në një moment që e quajti të nevojshëm, ai, siç do ta shohim më vonë, iu drejtua me një mesazh Mehmet Aliut në përmbajtjen e të cilit shprehet një informacion për kryengritjen dhe një kërkesë për ndihmën e premtuar. Ky dokument, në të dyja aspektet që paraqet, si nga raporti, ashtu edhe nga kërkesa për ndihmë, nuk mund të konceptohet ndryshe veçse si shprehje e lidhjeve dhe e detyrimeve reciproke që kanë palët ndaj njëra-tjetrës, detyrime, të cilave në përgjithësi Tafil Buzi u qëndroi korrekt.

Me kalimin e kohës, veprimtaria minuese e Mehmet Aliut ndaj perandorisë, për autoritetet turke, jo vetëm që po bëhej gjithnjë e më e qartë, por po zbuloheshin edhe lidhjet e tij me shqiptarët e sidomos me Tafil Buzin për të ngritur vendin në luftë. Një realitet të tillë e gjejmë të shprehur në letrën e Vasaf efendiut dërguar kryeministrit ku, ndër të tjera, lexojmë: “Është e tepërt të thuhet se valiu i Egjiptit është një mashtrues dhe dredharak. Ai po përpiqet në çdo rast e me se t’i vijë përdoresh për të nxitur dhe krijuar turbullira jo vetëm në Shqipëri, por edhe në çdo krahinë të Perandorisë Osmane”. Më tej, pasi tregon se janë marrë masa të rrepta për t’u mbrojtur nga këto veprime, shton: “Në qoftë se supozojmë për një çast që në Toskëri do të lindë ndonjë lëvizje

kryengritëse dhe tradhëtari Tafil Buzi do të nxisë kryengritje, as valiu i poshtër i Egjiptit, as jeziti Tafil Buzi dhe as të mallkuar të tjerë si ky i fundit nuk do të mundin të arrijnë qëllimet e tyre”.⁹

Aspektet e përmendura më lart synojnë të pasqyrojnë në forma të ndryshme lidhjen e lëvizjes kryengritëse shqiptare të asaj periudhe me farkëtuesin e Aleancës së Madhe, Mehmet Ali pashën, lidhje që ka për bazë Marrëveshjen e Kretës dhe që në përgjithësi e gjejmë të përfaqësuar me emrin e Tafil Buzit. Në favor të këtij përfaqësimi do të shërbente edhe fakti që historikisht Besëlidhja Shqiptare i ka njohur Tafil Buzit përveç detyrës së komandantit ushtarak të kryengritjeve, edhe atë të përgjegjësit për marrëdhëniet me jashtë, detyrë me të cilën është nënkuptuar në radhë të parë lidhja me Mehmet Aliun.

Mbetet të pohohet gjithashtu se pavarësisht nga interesat e mëdha që përfaqësonte, kjo lidhje, për arsye të konjunkturave të kohës, mbeti vazhdimisht e dobët. Aq më tepër nuk ka vend për eufori kur është fjala për ndihmë reale të përfituar nga kjo marrëveshje. Sidoqoftë, po t’u referohemi dokumenteve të kohës që bëjnë fjalë për kryengritjen e dështuar të vitit 1834, do të vëmë re se aty flitet për një mobilizim me pagesë të një ushtrie shumë të madhe e cila do të arrinte në 20-30 mijë vetë. Lidhur me këtë, në relacionin e Enver efendiut drejtuar kryeministrit thuhet se këtyre ushtarëve “rrogat do t’u paguhen si paradhënie në çdo tre muaj”.¹⁰ Këto të dhëna të lënë të kuptosh se mobilizimi i madh që filloi të bëhej në Jug gjatë asaj vere, mund të ishte mbi bazën e ndonjë financimi paraprak që sipas Thëngjillit mund të ketë ndjekur rrugën “nëpërmjet Mustafa pashë Gjiritit”.¹¹ Megjithatë, më tej nuk shihet asnjë gjurmë tjetër ndihme.

Duhet theksuar njëkohësisht se dhënia e ndihmës së hapur nga sundimtari i Egjiptit në favor të kryengritjes shqiptare nuk ishte kaq e lehtë. Ajo nuk kishte vetëm mallkimin e Portës, por ishte njëherazi edhe në kundërshtim të hapur me interesat e Fuqive të

Mëdha që në përgjithësi donin të ruanin ekuilibrin e krijuar, kurse Rusia nga ana e saj shkonte akoma më tej. Duke penguar pavarësinë e Shqipërisë, ajo synonte të ndihmonte Serbinë në zgjerimin e kufijve.

Argumentet më tipike që pohojnë këtë presion të fuqive të mëdha janë kërcënimet e hapura që i bën konsulli rus Duhamel, Mehmet Ali pashës. Lidhur me këtë, në letrën e kryeministrit drejtuar oborrit mbretëror vihet në dukje se konsulli rus e ka kërcënuar Mehmet Aliun që në rast se ky ka gisht në kryengritjen e Shqipërisë, do të ketë pasoja.¹²

Në rrethana të tilla pashai i Egjiptit ka qenë i detyruar të mohojë edhe atë pak ndihmë që mund të ketë dhënë duke u shprehur se kryengritja e Shqipërisë, nuk është ndonjë gjë e madhe. Ky është një argument që tregon se unë nuk kam gisht se po të kisha gisht, kryengritja nuk do të ishte në shkallën e tanishme.¹³

Për të njëjtat motive, Mehmet Aliu i është shmangur edhe lidhjes së tij me Tafil Buzin duke thënë: “Unë Tafil Buzin e kam parë vetëm një herë në jetën time ... Tafil Buzin në fjalë ma rekomandoi Mustafa pasha, seraskeri i Kretës. Për shkak të gjendjes së rëndë ekonomike i caktova një rrogë mujore prej pesëqind* groshësh”.¹⁴

Kuptohet që një deklaratë e tillë nuk do të arrinte t’i bindte autoritetet turke, të cilët pak nga pak e kishin formuar bindjen për këto lidhje. Duke e njohur mirë natyrën e pashait shqiptar të Egjiptit, ata shprehën mosbesim të plotë lidhur me deklaratat e tij mohuese për lidhjet me shqiptarët. Me nota më të ashpra ky mosbesim shprehet në letrën e Vasaf efendiut drejtuar kryeministrit në të cilën kërkon ta bindë këtë të fundit se Mehmet Aliu nuk ia ka lidhur kot një rrogë të mirë Tafil Buzit. “Valiu i Egjiptit, - shprehet ai, - është njeri i tillë i mallkuar që, megjithëse është gati

* Kjo rrogë është sa dhjetëfishi i pagesës që i ishte caktuar një ushtari në fushatën mobilizuese të vitit 1834.

të harxhojë shuma të mëdha për të bërë për vete njerëzit, përsëri nuk do t'i jepte asnjë njeriu të holla, në rast se nuk i mbushet mendja plotësisht se ky njeri do të ishte i vlefshëm për të".¹⁵

Përgjigja e pashait të Egjiptit se Tafil Buzin e ka takuar vetëm një herë në jetën e tij, ka të ngjarë të jetë e vërtetë, mbasi, siç e dimë, lidhja e Tafil Buzit me Mehmet Aliun nuk ishte e drejtpërdrejtë. I gjithë aktiviteti që zhvillohej në kuadrin e kësaj lidhjeje realizohej me ndërmjetësinë e Mustafë pashës. Megjithatë, deklarata e Mehmet Aliut, e lëshuar nën tryshninë e fuqive të mëdha, nuk arrin ta mohojë lidhjen e tij me Tafil Buzin, lidhje që do të na bëhet e pranishme edhe në kapitujt e tjerë.

BIBLIOGRAFI

- 1 P. Thëngjilli: "Kryengritjet...në vitin 1833", faqe 139.
- 2 P. Thëngjilli: "Kryengritjet popullore kundërosmane", faqe 60.
- 3 P. Thëngjilli: "Kryengritjet...në vitin 1833", faqe 139.
- 4 P. Thëngjilli: "Kryengritjet popullore kundërosmane", faqe 60.
- 5 Letër e baronit Strumer, Kostandinopojë, 14 prill 1835.
- 6 P. Thëngjilli: "Kryengritjet popullore kundërosmane", faqe 61.
- 7 Letër e konsullit britanik mbi Besëlidhjen e nëntë krahinave.
- 8 Letër e dragomanit grek, maj 1835, vesika 21 500.
- 9 Letër e Vasaf efendiut drejtuar kryeministrit, 5 shtator 1835, vesika 22 007.
- 10 Letër e Enver efendiut drejtuar kryeministrit, nëntor 1835, vesika 49 263.
- 11 P. Thëngjilli: "Kryengritjet popullore kundërosmane", faqe 105.
- 12 Letër e kryeministrit drejtuar oborrit mbretëror, shtator 1835, vesika 21 994.
- 13 Po aty.
- 14 Po aty.
- 15 Letër e Vasaf Efendiut dërguar kryeministrit, 5 shtator 1835, vesika 22 007.

KREU I KATËRT

PRIJËS I SHQIPTARËVE DHE GREKËVE NË TËRHALLË

Pas humbjes që pësuan në pranverën e vitit 1832 në sanxhakun e Tërhallës, krerët shqiptarë, u orvatën të shpërthenin një kryengritje të re në fillim të marsit 1833. Para se të fillonin këtë kryengritje, ata kishin arritur të siguronin prapavijën ku do të mbështeteshin veprimet e tyre luftarake, nëpërmjet një marrëveshjeje për bashkëpunim të arritur me qeverinë greke, e cila ishte e interesuar për largimin e turqve nga Ballkani me synim bashkimin e tokave të saj të mbetura jashtë shtetit të ri grek.

Kjo marrëveshje u arrit gjatë kohës së qëndrimit të Tafil Buzit me shokë në Korfuz. Në këtë takim kryeministri grek premtoi se Greqia fill pas konfliktit të kryengritësve me trupat osmane do të futej në luftë kundër Portës.¹

Në zbatim të këtyre premtimeve qeveria greke filloi të përkrahte në veprimet e tyre kryengritëse krerët shqiptarë, të cilët, të mbështetur edhe nga disa çeta grekësh, kaluan kufirin e Greqisë të pasuar nga një numër kryengritësish.

Të ndodhur përpara këtij fakti, autoritetet turke filluan të japin alarmin. Shqetësimin e parë për këtë problem tek këta përfaqësues të shtetit osman, e gjejmë në letrën e Ismail beut drejtuar valiut të Rumelisë në të cilën lexojmë: “Tafil Buzi nga Toskëria, së bashku me të ashtuquajturit kapedanë të mallkuar të Nartës e të Tërhallës kanë kaluar të gjithë së bashku përtej kufirit grek dhe janë duke kryer veprimtari subversive, duke nxitur në këtë mënyrë shqiptarët tokë për kryengritje”.²

Krerët shqiptarë që morën pjesë në organizimin e kryengritjes,

këtë herë u ndanë në disa grupe. Në njërin grup bënë pjesë Zylyftar Poda dhe Shahin bej Delvina. Sipas Thëngjillit, në fillim këta të dy dolën në Misolongji dhe më pas në disa fshatra të Karlilisë dhe, meqënëse në të dyja rastet nuk patën sukses, i shpërndanë pasuesit e tyre dhe u tërhoqën. Zylyftar Poda me çetën e vet arriti në Prevezë dhe kërkoi falje.

Të njëjtin fat pati edhe grupi i drejtuar nga Abdyl bej Koka. Thirrja që ai i bëri parisë në rrethin e Artës për një mobilizim me pagesë, nuk pati efekt. Për këtë arsye ai u tërhoq në Korfuz ku edhe u burgos nga qeveritari i ishullit.³

Grupi i tretë, me Tafil Buzin në krye, u hodh në kazanë e Grebenesë. Ky grup, falë aftësive të veçanta ushtarake të këtij kapedani, brenda një kohe të shkurtër mundi të zgjerojë mjaft vatrën e kryengritjes dhe të arrijë suksese të dukshme duke i vënë në pozitë të vështirë autoritetet turke. Në zonën ku u përqendrua, ai u drejtoi thirrje me shkrim parisë së vendit dhe personave të tjerë me influencë në krahinat e Agrafës dhe të Tërhallës.

Veprimet e ndërmarra nga Tafil Buzi gjejnë pasqyrim në letrën e mytesarifit* të Tërhallës dërguar kryeministrit ku ndër të tjera lexojmë: “Tafil Buzi, në krye të një grupi rebelësh, ka ardhur në kazanë e Grebenesë. Ai, me guximin që tregoi, brenda disa ditëve ka shpërndarë disa fletë të mallkuara dhe u ka dërguar letra greqisht derbendëve**, vojvodëve***, gjyqtarëve dhe popullsisë ku thuhet se valiu i Rumelisë do të jetë ai i Kretës, ndërsa mua më ngarkoi të vendos rregullin në derbendët”.⁴

Në këtë letër, e cila në vetvete përbën një raport ndaj eprorit, bie në sy frika nga një zgjerim i mundshëm i kryengritjes, prandaj, pasi tregon masat e marra ku sqarohet se këto zona mbrohen nga 2000 ushtarë, mytesarifit në fjalë parashtron pranë kryeministrit nevojën për rritjen e këtyre forcave.

* Qeveritar i një sanxhaku.

** Grykë mali, grykë kalimi.

*** Emisar i shtetit për mbledhjen e vërgjisë.

Aftësitë e tij drejtuese Tafili i tregoi qysh në fillim të kryengritjes ku, ndryshe nga krerët e tjerë shqiptarë, zgjodhi dhe përdori rrugë më të efektshme për mobilizimin e masës kryengritëse. Duke e lënë mënjanë parinë e vendit, e cila nuk e priti mirë thirrjen e tij dhe nuk pranoi të bashkëpunonte, ai iu drejtua popullsisë së thjeshtë shqiptare e greke të krahinës dhe brenda një kohe të shkurtër, rreth tij u grumbulluan 2000 veta.

Ky manovrim i shpejtë dhe i suksesshëm i Tafil Buzit dhe rreziku që përbënte përparimi i mëtejshëm i veprimtarisë së tij kryengritëse, e shtoi akoma më tepër alarmin në radhët e kundërshtarit, ku vihet re një përpjekje e ngutshme për përballimin në kohë të kësaj lëvizjeje.

Kështu, mytesarifi i Tërhallës, duke shprehur shqetësimin për hyrjen e forcave kryengritëse në krahinën e Grebenesë, i kërkon mytesarifit të tre sanxhakëve* forca ushtarake për të mbrojtur qytetet Bedrexhik e Dymeqe (Domoko), ku sipas tij, mund të synojë të hyjë tani Tafil Buzi.

Nga ana e tij mytesarifi i tre sanxhakëve e garanton kolegun e vet për nisjen e 500 ushtarëve të parë dhe premtan gatishmërinë për mobilizimin dhe nisjen e 1000 deri 2000 forcave të tjera. Pasi i ofron këtë forcë të madhe ushtarake për t'i ardhur në ndihmë kundër kryengritësve, sundimtari i Janinës mundohet t'i japë kolegut të vet edhe pak kurajo duke e këshilluar që të mos trembet: "Kur t'i mësoni të gjitha këto, lutemi që, ashtu siç i ka hije personit tuaj të lartë, të mos ju preket zemra e të mos ligështoheni nga këto ngjarje të cilat nuk janë asgjë".⁵

Në fakt, as masat e marra dhe as kurajoja që u munduan t'i jepnin, nuk mundën ta shpëtonin pashanë e Tërhallës. Ndodhi pikërisht ajo së cilës ai i trembej, sulmi mbi Domoko. Tafil Buzi, në krye të forcës prej 2000 kryengritësish, e kaloi veprimtarinë e tij nga Grebeneja, në nahijen e Domokosë. Me forcat e tij u

* Mytesarifi i Janinës drejtonte edhe sanxhakun e Delvinës dhe atë të Vlorës.

bashkuan në këtë kohë edhe disa krerë të tjerë ndër të cilët edhe Habib Çami me pasuesit e tij, mirëpo paria e Domokosë jo vetëm që nuk iu përgjigj thirrjes për bashkëpunim, por i priti edhe me armë. Atëherë kryengritësit sulmuan dhe hynë me forcë në qytet. Aty ata kapën dhe morën rob Haxhi Hysenin dhe Seit beun që ishin shkaktarët e incidentit, ndërsa të tjerët nuk i prekën.⁶

Pas rënies së Domokosë në duart e kryengritësve, mytesarifi i Tërhallës, me qëllim që t'i vinte fre përparimit të mëtejshëm të Tafil Buzit, filloi përforsimet me repartet ushtarake që po i vinin në ndihmë nga sanxhakët e tjerë. Njoftohet se në këtë kohë atij filluan t'i vinin rreth 1000 forca ushtarake të rekrutuara në kazatë e Kosturit, Hrupishtit dhe Bilishtit. Njëkohësisht u ishte bërë thirrje gjithë krahinave që të bëjnë një gjë të tillë pa humbur kohë.

Siç del edhe nga kronikat e kohës, qeveria turke, e trembur nga përhapja që po merrte kjo lëvizje, ngarkoi për përgatitjen e forcave ushtarake kundër kryengritësve shqiptarë përveç Hivzi pashës, edhe shumë sundimtarë të tjerë krahinorë si myteselimin e Pejës, mytesarifin e Prizrenit, mytesarifin e Dibrës dhe mydirin e Vranjës.⁷

Ndërkohë lëvizja kryengritëse e Tafil Buzit sa vinte e përforshej duke kapur pozicione të reja. I trembur nga përhapja e shpejtë që po merrte kryengritja, mytesarifi i Tërhallës u ankua pranë autoriteteve të larta të Stambollit se 4000 ushtarët që kishte në dispozicion ishin të pamjaftueshëm dhe kërkoi urgjent ndihma të tjera ushtarake: "Kemi përgatitur 4000 ushtarë me rrogë dhe janë dërguar mbi banditët, por është e nevojshme ekzistenca e një ushtrie të rregullt, prandaj të caktohen dhe të dërgohen këtej taboret që ndodhen në Manastir dhe në Selanik".⁸

I gjithë ky alarm e ka bazën e vet edhe tek përpjekjet vetëmohuese dhe tek trimëria e rrallë që tregonin në sulmet e tyre kryengritësit shqiptarë nën udhëheqjen e Tafil Buzit, të cilët si asnjëherë tjetër u kishin kallur frikën pushtuesve osmanë. Këto

cilësi morale e luftarake shpesh herë kanë qenë të detyruar t'i pohojnë edhe vetë autoritetet osmane siç i gjejmë edhe në letrën e mësipërme në të cilën lexojmë: "Veprimet e tyre këtë radhë nuk shëmbëllojnë me zhurmën e hajdutëve dhe të cubave të viteve të tjera. Kjo është aq e vërtetë, saqë gjatë një përpjekjeje të vogël që ndodhi midis forcave tona dhe tradhtarit Tafil Buzi, u vu re se të gjithë rebelët e sipërshtuar u hodhën në luftë me vetëmohim të plotë, sikur të ishin ushtarë të rregullt, duke mos pyetur për topa e për pushkë dhe duke mos menduar aspak për jetën e tyre".⁹

Për të përballuar lëvizjen kryengritëse, mytesarifit të Tërhallës i kishin ardhur shumë ndihma ushtarake. Akoma më tepër ndihma pritëshin që t'i vinin sipas urdhërësës qeveritare nga të gjitha krahinat e Rumelisë, por sulmet e kryengritësve ishin të fuqishme dhe rezistenca e trupave mbrojtëse të Tërhallës nuk qe në gjendje të përballonte furinë e kryengritësve shqiptarë të udhëhequr nga kapedan Tafil Buzi, furi e cila po rrezikonte tani edhe qendrën e sanxhakut.

Në këto kushte qeveritari turk i sanxhakut të Tërhallës u detyrua të kapitullonte. Veç kësaj, për t'u siguruar nga sulmet e mëtejshme të kryengritësve, ai vendosi t'i propozonte Tafilit një marrëveshje kompromisi duke i dhënë detyrën e dervenagait* për krahinat e Domokosë, të Agraës e të Ermijes.

Tafili në këtë rast vendosi ta shfrytëzonte dobësinë e qeveritarit turk. Ai e pranoi propozimin e tij, por pa patur aspak ndërmend të shërbente në administratën osmane, për çrrënjosjen e së cilës ai luftonte. Atij i interesonte ky kompromis, sepse duke patur detyrën e dervenagait, do ta kishte më të lehtë të grumbullonte forca të shumta për t'i udhëhequr në veprime kryengritëse.¹⁰

Lidhur me këtë marrëveshje doli në kundërshtim të hapur mytesarifit i tre sanxhakëve Emin pasha, i cili u përpoq ta bindte Portën që të mos e bënte miratimin e saj. Sipas tij, falja e

* Dervenaga - Përgjegjës për ruajtjen dhe sigurimin e vendeve strategjike.

panevojshme dhe dhënia e një favorit të tillë që po i bëhet Tafil Buzit, ndoshta do t'u rrisë mendjen edhe ngatërrestarëve të tjerë të cilët do të thonë: "Në qoftë se do të kemi ndonjë përfitim, aq më mirë, në rast të kundërt shkojmë tek Tafil Buzi".¹¹

Me gjithë mendimin e kundërt të qeveritarit të Janinës, Porta e Lartë, me propozim të kryeministrit e miratoi marrëveshjen e lidhur midis Mustafa pashës së Tërhallës dhe Tafil Buzit me kusht që ky i fundit të mbahej në mbikqyrje të vazhdueshme. Në përgjigjen drejtuar kryeministrit nga Porta e Lartë për këtë çështje thuhet: "T'i shkruhet Mustafa pashës që të jetë i matur në çdo kohë me veprimet e tij".¹²

Porta e Lartë e ndërmori këtë veprim me shpresën se duke i dhënë postin e dervenagait, Tafil Buzi do të vihej në shërbim të saj, por doli tepër e zhgënjyer. Tafili nuk e zbatoi marrëveshjen me Mustafa pashën. Ai nuk i shpërndau kryengritësit siç thuhej në kushtet e marrëveshjes, madje brenda disa ditëve arriti ta shtonte shumë numrin e pasuesve të vet. Kështu, siç lexojmë në informacionet e Mustafa pashës: "Deri tani, jo vetëm që nuk i ka shpërndarë rebelët e kapedanët, por rebelët e krishterë që kanë vërshuar grupe-grupe pranë tij arrijnë në 5000-6000 vetë".¹³

Tafil Buzi në krye të forcave të shumta që u grumbulluan, bëri si qendër Fanarin. Këtu, siç njoftohet në një letër, ai i kërkoi parisë së vendit bashkëpunim për luftë kundër qeverisë turke. Paria e vendit, pasi refuzoi bashkëpunimin, ia bëri të ditur të gjitha këto të dhëna mytesarifit të tre sanxhakëve, Emin pashës, i cili njihej për vijën e ashpër dhe për vendosmërinë kundër lëshimeve ndaj Tafil Buzit.

Emin pasha filloi menjëherë përgatitjet ushtarake dhe nga ana tjetër dendësoi përpjekjet që të bindte kryeministrin për të miratuar fillimin e një ekspedite të përbashkët të të dy sanxhakëve, përkatësisht të Janinës dhe të Tërhallës, kundër forcave kryengritëse të udhëhequra nga Tafil Buzi.

Ja çfarë i shkruan ai kryeministrit: “Detyra e parë është mbrojtja e Tërhallës prej kurtheve të herëpashershme të armikut, veçanërisht kur tradhtari në fjalë ndodhet tashti në afërsi të kufirit të Janinës, madje një grup i rebelëve ka arritur deri tek vendet e quajtura Kallabaka dhe Karjaverish. S’ka dyshim se nuk mund të pritet më”. Më poshtë, pasi tregon se ka përgatitur 1500 ushtarë, ai shprehet: “Do përgatis menjëherë tre-katër mijë myxheredë* për t’i patur pranë nën komandën time”.¹⁴

Nga ana e vet kryeministri, duke qenë i bindur për rrezikshmërinë që paraqiste lëvizja kryengritëse e Tafil Buzit, komunikoi menjëherë me Portën e Lartë për të marrë mendimin e saj dhe për të koordinuar veprimet me qëllim që të gjenden mënyrat për eliminimin e kryengritjes. Veç kësaj, siç del edhe nga letërkëmbimet në rangjet e larta, problemi i mësipërm ka vënë në lëvizje edhe vetë mexhlizin turk.¹⁵

Pasi mori pëlqimin nga lart dhe pas një përgatitjeje të gjithanshme, Emin pasha me një ushtri të fuqishme që arrinte në 7000-8000 veta si edhe me mbështetjen e trupave e të mjeteve që ishin në dispozicion të Mustafa pashës, u nis kundër kryengritësve.

Nivelin e lartë të kësaj përgatitjeje luftarake e përshkruan edhe vetë Mustafa pasha në një letër për valiun e Rumelisë ku lexojmë: “Mytesarifi i lartpërmendur duke qenë i shoqëruar prej trupash të rregullta dhe prej forcash të tjera, arriti në kazanë e Tërhallës. Në këtë kaza arrita edhe unë me trupat e sekbanëve**, me topa dhe pajime të tjera”.¹⁶

Për t’i bërë ballë sulmit, Tafili i ndau forcat e veta në dy grupe. Njëri grup me të në krye qëndroi në Fanar, kurse grupi tjetër u vendos në rrethet e Domokosë. Por në luftimet e Veleshpazarit, kryengritësit pësuan disfatë. Shumë veta u vranë, kurse Tafil Buzi me 300 kryengritës u tërhoq drejt Xhumerkës.¹⁷

* Myxherred - Djalë në moshë të madhe, i pamartuar që jeton me prindërit.

** Sekban – Ushtar i organizimit të vjetër i përfshirë në ushtrinë e re.

Ndërkohë, autoritetet turke, me qëllim që të siguronin vendin nga ndonjë sulm tjetër i tij, vendosën në zona të ndryshme të sanxhakut të Tërhallës 5000 ushtarë dhe nisën në ndjekje të tij 3000 të tjerë, veprim ky që shprehte haptaz shqetësimin dhe frikën që i kishte pushtuar ato.

Pas kësaj humbjeje që erdhi si rezultat i forcave të panumërta turke që u hodhën mbi të, Tafili e kaloi aktivitetin e tij në krahinën e Artës. Në këtë krahinë, në sajë të forcës së tij bindëse, por edhe për faktin që shumica dërrmuese e kësaj krahine ishin shqiptarë, ai mundi të bënte për vete një numër të konsiderueshëm fshatarësh. Veç kësaj, siç shkruan Thëngjilli, me të u bashkuan pjesa më e madhe e ushtarëve shqiptarë që ishin dërguar në ndjekje të tij nga autoritetet turke ose që ishin në mbrojtje të vendit. Kryengritësit shtinë në dorë qytetin e Artës, por suksesi nuk zgjati shumë. Duke mos mundur t'u rezistonin forcave të mëdha turke, kryengritësit kaluan në territorin e shtetit grek.¹⁸

Sipas mytesarifit të tre sanxhakëve, Emin pashës, fitorja provizore e Tafil Buzit në Artë u arrit nga bashkëpunimi me ushtarët toskë, që ishin dërguar kundër tij, ndërsa nxjerrja e tij nga ky qytet u arrit në sajë të forcave të shumta që arrinin në 7000-8000 ushtarë me rrogë. “Hyrja e tij në Artë, - përpiqet të justifikohet ai, - u shkaktua nga veprimet e këqia të ushtarëve toskë. Dhe shkëlqesia juaj e di mirë sjelljen dhe karakterin e popullit shqiptar”.¹⁹

Me nxjerrjen e forcave të Tafil Buzit nga qyteti i Artës dhe kalimin e tyre brenda kufirit grek si dhe me masat e shumta që u morën për mbrojtjen e vendit, u duk sikur kryengritja e tij u mënjanua plotësisht. Duke u mbështetur në një situatë të tillë, mytesarifi i Tërhallës, Mustafa pasha, pasi tregon për forcat e shumta që u vendosën në mbrojtje të sanxhakut të tij të cilat kalonin të 5000 vetët, shprehet: “Nga çdo anë janë marrë masa përforcimi. Prandaj, është e qartë, se tradhtari i sipërpërmendur nuk do të mund të krijojë përsëri turbullira”.²⁰

Megjithatë, profecia e tij nuk doli. Nga mesi i qershorit, Tafil Buzi me forca të reja u kthye përsëri në sanxhakun e Tërhallës. Këtë herë ai i ndau pasuesit e vet në shtatë-tetë grupe për t'u dhënë mundësi më të mira manovrimi. Forcat e tij, siç shkruhet edhe në informacionet e mytesarifit, kishin qarkulluar në zonat që përfshihen në nahijet e Agrafës e të Jenisherit duke patur si qendër të tyre fshatrat Narpoli e Niçar.²¹

Me vendosjen e tyre në këto anë, forcat kryengritëse të Tafil Buzit, nuk patën aspak kohë që të përforcoheshin, pasi ishin vazhdimisht në ndjekje të forcave të shumta ushtarake të përgatitura enkas. Sipas mytesarifit të tre sanxhakëve: “U rekrutuan këtu mbi 7000-8000 ushtarë me rrogë, të cilët janë dërguar në ndjekje të tradhtarit të sipërshkruar”²² dhe sipas mytesarifit të Tërhallës: “Forcat ushtarake të dërguara për ndjekjen e tij nuk iu ndanë për asnjë çast”.²³

Ishin pikërisht këto forca, së bashku edhe me repartet e tjera të vendosura më parë në Tërhallë, të cilat u hodhën menjëherë mbi kryengritësit. Luftimet qenë të ashpra dhe u zhvilluan në disa pika, por, siç shkruan Thëngjilli: “Luftimet kryesore u zhvilluan në fshatin Këzëllar. Kryengritësit pësuan disfatë duke lënë shumë të vrarë, të plagosur dhe flamurin e tyre në duart e armikut. Pas një ndeshjeje të dytë, Tafil Buzi kaloi përsëri në Greqi”.²⁴

Ka të ngjarë që në luftimet e ashpra të cilat vazhduan më shumë se dy ditë në fshatin Këzëllar, Tafili të jetë plagosur. Këtë informacion, ndoshta jo shumë të sigurt, e gjejmë në një letër që i vjen Emin pashës nga qethydai* i vet në Stamboll. Madje, letërshkruesi e konsideron, ose të paktën e dëshiron të vdekur udhëheqësin e kryengritjes shqiptare. Sipas tij, Tafil Buzi është plagosur në përpjekjen e zhvilluar tek Kullat e Lakos në fshatin Këzëllar dhe më pas ka vdekur. Armët dhe pajimet ndodhen pranë njerëzve të tij.²⁵

* Qethyda – Sekretar pranë një nëpunësi të lartë.

Kështu u mbyll me humbje kryengritja e udhëhequr nga Tafil Buzi në territoret shqiptare jashtë kufijve tanë të sotëm. Në përgjigjen që i vjen kryeministrit nga letërkëmbimi me sulltanin lidhur me kryengritjen, lexojmë: “Kjo shkresë, së bashku me letrat e mësipërme iu paraqitën fronit të lartë dhe u panë prej madhërisë kurorëmbajtës. Thyerja në atë mënyrë e rebelit në fjalë e gëzoi atë”.²⁶

Pavarësisht nga kjo humbje, mund të thuhet se vetë shqetësimi dhe frika që përshkon autoritetet turke, mobilizimi i mijëra e mijëra ushtarëve, vënia në lëvizje e gjithë potencialit ushtarak të Rumelisë dhe së fundi, veprime të tilla si buzëqeshja e gëzuar e sulltanit për fitoren, vetëvetiu i ngrenë lart vlerat e kryengritjes dhe udhëheqësit të saj, Tafil Buzit.

BIBLIOGRAFI

- 1 Dr. Shkëlzen Raça: “Marrëdhëniet shqiptaro-greke 1829-1881”, faqe 52.
- 2 Letër e Ismail beut drejtuar valiut të Rumelisë, 4 mars 1833, vesika 21 680 AB.
- 3 P. Thëngjilli: “Kryengritjet popullore kundërosmane”, faqe 62.
- 4 Letër e mytesarifit të Tërhallës kryeministrit, 11 mars 1833, vesika 21682.
- 5 Letër e mytesarifit të tre sanxhakëve, 13 mars 1833, vesika 21683 A.
- 6 P. Thëngjilli: “Kryengritjet popullore kundërosmane”, faqe 63.
- 7 Informacion nga një grup letrash, sipas shënimeve të Thëngjillit.
- 8 Letër e mytesarifit të Tërhallës drejtuar Stambollit, 13 prill 1833, vesika 21 502.
- 9 Po aty.
- 10 P. Thëngjilli: “Kryengritjet popullore kundërsomane”, faqe 64.
- 11 Letër e Emin pashës drejtuar babait të vet, 25 prill 1833, vesika 21 715 B.
- 12 Përgjigje e myshyrit të pallatit në letrën e kryeministrit, vesika 21 735.
- 13 Letër e mytesarifit të Tërhallës, Emin pashës, 25 prill 1833, vesika 21 735 C.
- 14 Letër e Emin pashës drejtuar kryeministrit, 29 prill 1833, vesika 21 735 A.
- 15 Letër e kryeministrit dërguar myshyrit të pallatit, prill 1833, vesika 21 701.
- 16 Letër e mytesarifit të Tërhallës valiut të Rumelisë, 27 maj 1833, vesika 21 701.

17 P. Thëngjilli: "Kryengritjet popullore kundërsomane", faqe 64.

18 Po aty.

19 Letër e Emin Pashës, babait të vet, 8 qershor 1833, vesika 22 004 BC.

20 Letër e mytesarifit të Tërhallës kryeministrit, 6 qershor 1833, vesika 22 004 A.

21 Po aty.

22 Letër e Emin Pashës, dërguar babait të vet, 8 qershor 1833, vesika 22 004.

23 Letër e Emin Pashës, dërguar kryeministrit, 6 qershor 1833, vesika 22 004 A.

24 P. Thëngjilli: "Kryengritjet popullore kundërsomane", faqe 65.

25 Letër dërguar mytesarifit të tre sanxhakëve, 20 qershor 1833, vesika 21 511 B.

26 Letër e kryeministrit dërguar myshyrit të pallatit, qershor 1833, vesika 22 005.

KREU I PESTË

TAFIL BUZI DHE KRYENGRITJA E JUGUT E VITIT 1833

Një nga veprimet luftarake kryengritëse të Tafil Buzit brenda kufijve të sotëm të Shqipërisë, ndonëse jo edhe shumë i ndriçuar në dokumente, është pjesëmarrja dhe roli i tij udhëheqës në kryengritjen e Shqipërisë së Jugut në vitin 1833.

Megjithëse shpesh në shkrime të ndryshme kjo kryengritje njihet me emrin kryengritja e Gjirokastrës, është e njohur për të gjithë se shkëndija e parë e këtij zjarri u ndez në kazanë e Tepelenës dhe njëkohësisht e gjithë kryengritja u mbyll me një betejë të fituar në po të njëjtin vend, në Tepelenë.

Në letrën që mytesarifi i tre sanxhakëve, Emin pasha, i drejton kryeministrit lidhur me natyrën e kryengritjes dhe masat e marra në drejtim të saj, ndër të tjera shkruhet: “Toskët, të cilët e kanë zakon të flasin me mburrje me daljen në skenë të një rebeli të quajtur Tafil Buzi, u bashkuan me të dhe filluan të digjinin e të dëmtinin”.¹

Siç mund të merret me mend, nëpërmjet këtyre rreshtave kumtohet qartë mendimi i përfaqësuesve të lartë të administratës osmane lidhur me influencën e Tafil Buzit në lëvizjen e masave popullore kundër shtypjes dhe shfrytëzimit të egër otoman. Del se ky prijës i vegjëlisë mbart në vetvete shpresën dhe frymëzimin për këta njerëz të thjeshtë që e ndjekin pas. Veç kësaj, meqenëse letra për të cilën flitet është një informacion pikërisht për kryengritjen në fjalë, lihet shteg që nëpërmjet fjalëve të autorit të nxirret se edhe kjo kryengritje ka ndërmjet faktorëve të tjerë, direkt

ose indirekt, influencën dhe dorën e Tafil Buzit.

Urrejtja popullore, e akumuluar në shekuj nga shtypja e egër e sunduesit, mori përmasa të reja gjatë kohës kur administrata turke orvatej të vinte në jetë reformën ushtarake. Sundimtari i ri i Janinës, Emin pasha, mbasi kishte siguruar nga lart një fuqi të konsiderueshme ushtarake, filloi të tregonte dhëmbët duke përdorur metoda çnjerëzore të cilat fillonin që nga burgjet, djegiet, vrasjet dhe arrinin deri tek një farë çengeli torturash që demonstronte në qendër të Janinës. Ai kërkoi të rekrutoheshin ushtarë të rregullt jo vetëm në krahinat fushore ku ky veprim konsiderohej i zakonshëm, por edhe në krahinat malore të Shqipërisë së Jugut, të cilat ishin të përjashtuara nga ky lloj rekrutimi.

Këto sjellje brutale, të inkuadruara në valën e terrorit shtetëror në tërësi në drejtim të zbatimit të reformës, duke iu shtuar urrejtjes së akumuluar në vite, ngacmuan durimin e masave të gjera dhe ndezën kështu flakën e kryengritjes.

Sipas Thëngjillit, mbështetur edhe në literaturën historike të kohës, sinjalin e kryengritjes e dhanë të parët banorët e krahinës së Tepelenës. Fshatarët e kësaj krahine refuzuan të japin ushtarë nizamë. Refuzimin ata e mbështetnin në deklaratën që i kishin shkëputur një vit më parë Mehmet Reshit pashës, i cili në atë dokument deklaronte se nuk do të kërkonte ushtarë nizamë nga krahina e Kurveleshit. Emin pasha, duke mos përfillur deklaratën e babait të vet, nguli këmbë në zbatimin e reformave ushtarake. Në këto kushte, banorët e Tepelenës u hodhën në kryengritje.²

Detaje të tjera për fillimin e kësaj kryengritjeje na jep një informacion i mytesarifit të tre sanxhakëve sipas të cilit del se në datën 12 gusht kryengritësit sulmuan myteselimin e kazasë së Tepelenës, Abdyl beun. Ata, pasi vranë edhe disa persona të tjerë, e kapën myteselimin dhe e burgosën. Vala e kësaj kryengritjeje përfshiu shumë shpejt qytetin e Gjirokastrës, ku kryengritësit bënë

rrethimin e kalasë, si edhe atë të Delvinës, ku banorët e vendit, ashtu si në Tepelenë, u ngritën kundër myteselimit të kazasë.³

Emin pasha u përpoq që ta shuante këtë kryengritje duke përdorur të gjitha format e mundshme. Për t'ia arritur këtij qëllimi, ai dërgoi disa krerë shqiptarë me influencë që ndodheshin pranë tij me në krye Tahir Abazin për ta përçarë këtë kryengritje e më tej për ta shuar përfundimisht atë. Megjithatë, puna e të dërguarve të pashait doli plotësisht e pasuksesshme. Vendosmëria e këtyre kryengritësve ishte aq e madhe, saqë këta persona jo vetëm që nuk mundën të ndikonin, por nuk patën mundësi as të kontaktonin me kryengritësit, sepse masat kryengritëse nga kjo ndërhyrje u revoltuan më shumë dhe kjo bëri që të nxitej mobilizimi dhe armatimi i tyre më me shpejtësi.

Ja si trajtohet ky problem në letrën e mësipërme të mytesarifit: “Më është njoftuar me gojë e me shkrim se, kur personat e ngarkuar kanë arritur në Gjirokastrë, të lartpërmendurit menjëherë janë rebeluar, janë armatosur, kanë rrethuar atë vend dhe kanë njoftuar se nuk do t'i pranojnë”.⁴

Një nga masat e ngutshme që mori Emin pasha për të shtypur revoltën dhe për të kapur shkaktarët e saj, ishte dërgimi i një ekspedite ndëshkimore e cila shoqërohej nga dy emisarë të lartë të administratës osmane, Hasan beu dhe Tahsim efendiu. Në fakt edhe këta emisarë nuk arritën të kryenin detyrën që u ishte ngarkuar, pasi organizatorët e kryengritjes dërguan njerëz dhe i vranë pa filluar aktivitetin e tyre.

Lidhur me këtë problem, Kokalari shkruan: “Krerët e kryengritjes si Tafil Buzi, Çelo Piçari, Zenel Gjoleka e të tjerë, dërguan menjëherë dy nga luftëtarët e tyre në Gjirokastrë të cilët i vranë të dy emisarët e lartë turq së bashku me shoqëruesit e tyre në një nga hotelet e këtij qyteti”.⁵

Të njëjtin informacion sjell edhe Raça, i cili duke iu referuar Aravantinit, sqaron se në Gjirokastrën e rrethuar luftëtarët e dërguar

vranë dy nëpunës të Emin Pashës të ardhur enkas për të shtypur kryengritjen.⁶

Pas këtij akti të guximshëm të kryengritësve, lajmi i të cilit u përhap me shpejtësi në tërë vilajetin e Janinës, si edhe pas largimit me dhunë e me duar bosh të të dërguarve të zgjedhur të Emin pashës, bëhet e qartë se në funksion të zgjidhjes së konfliktit të krijuar kishte mbetur vetëm një alternativë, ajo e ballafaqimit me armë.

Për të shtypur këtë kryengritje, Emin pashës iu desh të bënte një përgatitje të madhe dhe njëkohësisht të kujdesshme përsa u përket forcave ku do të mbështetej. Duke përjashtuar mundësinë e mbështetjes tek krerët shqiptarë që i kishin mbetur besnikë, ai mblodhi kapedanët armatolë grekë dhe marshoi vetë kundër kryengritësve në krye të një ushtrie të madhe, të armatosur rëndë dhe të përbërë nga ushtarë të rregullt turq, grekë dhe shqiptarë.⁷

Përsa i përket anës taktike, siç sqarohet edhe në letrën e mytesarifit të Tërhallës, Emin pasha kishte menduar të përdorte në vijën e parë kundër kryengritësve (toskë) ushtarë gegë, pasi kryengritësit nuk do të mund të shtinin aq fort me pushkë kundër vëllezërve të tyre shqiptarë. I njëjti autor përshkruan më tej edhe lëvizjen e taboreve turke drejt fushës së betejës kur thotë se Emin pasha me forcat e veta dhe i pajisur me topa u nis në drejtim të Gjirokastrës. Ai ka arritur në vendin ku kryengritësit e kanë përforcuar duke ngritur llogore e barriera.⁸

“Dhe me të vërtetë, - shkruan Kokalari, - luftëtarët shqiptarë të udhëhequr nga Tafil Buzi, Çelo Picari, Balil Nezha dhe Zenel Gjoleka me shokë, u kishin dalë përpara turqve në afërsi të fshatrave Kakavijë, Peshkëpi, Kserovalt e Guver, ku kishin ngritur istikame të shumta.⁹

Ja ç’thuhet në një fragment tjetër të marrë nga kronikat e kohës e që pasqyron fillimin e betejës: “Të dyja ushtritë u ndeshën në korrik të vitit 1833 pranë Gjirokastrës. Ajo e toskëve ishte prej

8000 vetësh, ajo e sulltanit ishte pak më e madhe në numër. Sapo filluan luftimet, shqiptarët e Eminit dezertuan që të mos luftonin me bashkatdhetarët e tyre”.¹⁰

Për përshkrimin e mëtejshëm të kësaj beteje mund të mbështetemi në shkrimet e autorëve tanë që kanë trajtuar historikisht këtë temë. Lidhur me këtë, në shkrimet e Thëngjillit lexojmë: “Kryengritësit qëndronin gati për luftë në pozicionet e ndërtuara në fshatin Peshkëpi. Grupe të vogla nga gjiri i kryengritësve u dërguan të goditnin ushtrinë osmane gjatë marshimit të saj. Këto grupe e sulmuan disa herë atë. Nën ndikimin e këtyre sulmeve, një pjesë e ushtarëve shqiptarë, duke mos pranuar të luftonin kundër vëllezërve të vet, u arratisën. Emin pasha ra në pozitë të vështirë. Nga kjo gjendje e nxori peshkopi i Drinopojës (Dropullit) i cili, duke ditur mirë pozicionet e zëna nga kryengritësit, i kaloi forcat turke nga një grykë tjetër kalimi. Në këtë mënyrë forcat kryengritëse u ndodhën të rrethuara”.¹¹

Të njëjtin aspekt, atë të tradhtisë që iu bë kryengritësve, Kokalari, mbështetur edhe tek historiani grek Aravantini, e detajon më tej duke treguar se peshkopi i Dropullit mundi të bëjë me vete disa nga paria e Pogonit, të cilët e shoqëruan me njerëzit e tyre ekspeditën ndëshkimore turke duke u rënë pas shpine shqiptarëve. Por, siç sqaron më tej autori, këta morën dënimin e merituar nga Tafil Buzi.¹²

Ja si e përshkruan dinamikën e betejës ky autor: “Lufta u zhvillua e ashpër dhe me front të gjerë. Forcat osmane, me qëllim që t’u merrnin krahët kryengritësve, e zgjeruan vijën e luftimeve nga krahu i Pelopogonit dhe zunë fshatin Guver. Këtu luftimet u zhvilluan shtëpi më shtëpi. Kryengritësit vendosën ta çlironin me çdo kusht këtë fshat, sepse pushtimi i këtij vendi nga forcat osmane rrezikonte krahët e luftëtarëve shqiptarë, që luftonin në sektorë të tjerë. Në këtë kohë, sipas autorit, kryengritësve u erdhi ndihma nga krahu i Kakavijës me Tafil Buzin dhe Zenel Gjolekën në krye.

Mbas luftimesh të përgjakshme fshati Guver* u çlirua, por dëmet nga ana e kryengritësve qenë të mëdha. Nuk ishin të pakta edhe humbjet që pësuan banorët e Guverit. Në përgjigje të këtyre vrasjeve, u pushkatuan para masës së fshatarëve të Pelopogonit edhe komandantët turq Shishko Mirjallahu, Hasan beu e të tjerë. Gjithashtu, kapedan Tafil Buzi, pushkatoi nga parësia e fshatit Kokollakos të Pelopogonit spiunin e Emin pashës, Joan Dakarin me djalin dhe tre nipër të tij, sepse këta ishin vënë në shërbim të forcave të valiut të Janinës duke shoqëruar ekspeditën ndëshkimore osmane nëpër shtigjet malore të Pelopogonit për të qëlluar pas shpine kryengritësit shqiptarë”.¹³

Megjithë sa u thanë më lart, dokumentet historike vërtetojnë se përfundimisht forcat kryengritëse, të tradhtuara e të zëna në befasi, duke qenë në një vend krejtësisht të hapur, nuk mundën t'i rezistonin deri në fund ushtrisë turke të komanduar nga Emin pasha. Pas një lufte të përgjakshme e me humbje të konsiderueshme, ato u tërhoqën në thellësi të maleve në Grykën e Tepelenës, ku pritën dhe goditën për vdekje trupat e valiut të Janinës.

Kryengritësit shqiptarë i zunë pritë ushtrisë osmane në afërsi të fshatit Luzat rreth një orë rrugë larg Tepelenës. Në fillim u përqëndruan aty forcat kryengritëse që u tërhoqën nga fronti i luftës, por brenda dy-tri ditëve mbërritën në këtë vend forca të freskëta të cilat kompletuan dhe rigjallëruan masën kryengritëse të dëmtuar rëndë nga beteja e humbur e Peshkëpisë. Urrejtja shekullore për pushtuesin, e shoqëruar tashmë edhe nga ndjenja e hakmarrjes për të rënë, hodhën në radhët e kryengritësve qindra burra kurveleshas, buzllinj, dëshnicarë e mallakastriotë.

“Pavarësisht nga disfata e parë, - shprehet Thëngjilli, - populli kryengritës gjeti forca të reja të cilat u organizuan për luftë dhe u grumbulluan në fshatin Luzat. Emin pashës nuk i mbetej rrugë

* Ndoshta këtu zënë fill vargjet e njohura popullore: O halldup shallvare gjerë/Në ta zënça dot Guverrë/Do ta bëj si tjetër herë.

tjetër veçse të shkonte kundër tyre".¹⁴

Kokalari, nga ana e vet, e konsideron kalimin e kryengritësve në drejtim të Tepelenës, një lëvizje thjesht taktike për t'u pozicionuar në brendësi të maleve. Sipas tij: "Ushtria turke e komanduar nga Emin pasha, duke e kujtuar këtë tërheqje të shqiptarëve si një disfatë të tyre, u fut plot pompozitet e me zhurmë në qytetin e Gjirokastrës dhe mbas disa ditësh u drejtua nga Gryka e Tepelenës, e bindur për fitoren".¹⁵

Para se të nisej, Emin pasha i përforcoi repartet e tij me rekrutimet e reja që bëri në rrethin e Gjirokastrës. Rugës për në Tepelenë, siç thonë historianët, kjo ushtri u detyrua të përballlej edhe me pengesat e panumërta që i kishin krijuar në tërë hapësirën forcat kryengritëse dhe mbështetësit e tyre.¹⁶

Pasi la prapa pjesën fushore të Gjirokastrës, ushtria e Emin pashës iu drejtua zonës ku ishte zënë prita.

Në pjerrësitë e pyllëzuara prapa të cilave mbështetet Luzati "rebel",* aty ku nga veriu të del para syve kalaja legjendare e Aliut e, ku në përëndim ngrihet hijerëndë dhe e frikshme Buza e Sefer agait, ushtria shumëmijshe e pushtuesit u gjend ballëpërballë me bijtë dhe zotërit e vërtetë të vendit. Trimat kryengritës u hodhën mbi taboret armike me të gjithë forcat e mjetet që kishin duke mbjellë në radhët e tyre vdekje dhe panik.

Duke bërë fjalë për këtë betejë, Kokalari ndër të tjera shkruan: "Lufta u ndez e egër. Shqiptarët, për të mposhtur forcat e shumta turke, përdorën edhe gurët. Atje në atë grykë taboret e shumta turke pësuan disfatë të plotë".¹⁷

Duke iu referuar kronikave turke për këtë disfatë të Emin pashës, mund të citojmë një fragment nga letra e mydyrit të Korçës ku lexojmë: "Emin pasha, u nis nga Gjirokastra dhe do të shkonte në Tepelenë, por u sulmua nën fshatin e quajtur Luzat këtej

* "Luzati fshat rebel". Kështu shkruhet në një nga dokumentet e hershme turkenë të cilin thuhet se luzatarët nuk i lënë turqit të lëvizin të qetë në atë rrugë.

Tepelenës. Emin pasha u shpartallua. Shumë ushtarë të tij u vranë. Të tjerët shkuan në fshatrat e tyre ose në Janinë”.¹⁸

Kështu, pasi la shumë të vranë e të plagosur djerrinave të Luzatit, dhe pasi u rrudhos nga dezertimet e shumta të rekrutëve vendas, ushtria e Emin pashës u detyrua të merrte përsëri rrugën drejt Jugut.

Pas kësaj beteje, në kushtet e një lirie të plotë, Tepelena priti fitimtarët dhe festoi së bashku me ta fitoren. Këngët dhe vallet, gëzimi dhe krenaria gjallëruan për ditë me radhë qytetin buzë Vjosës. “Populli, - siç shkruan Kokalari, - u këndoi këngë luftëtarëve shqiptarë dhe trimit Tafil Buzi:”¹⁹

*Dil moj Tepelen' e bardhë,
Të shoç Tafilë me pallë.
- O Tafil, bir i Shanisë,
O asllan i Shqipërisë,
I theve pallën Turqisë.*

Fitorja mbi ushtrinë turke në pritën e Luzatit ishte padyshim një sukses i madh i forcave kryengritëse shqiptare. Emin pasha u detyrua të heqë dorë përkohësisht nga rekrutimi duke i përjashtuar kështu krahinat kryengritëse nga sistemi i nizamit.

Vlera të veçanta pati kjo fitore sidomos në optimizmin që ngjalli tek kryengritësit shqiptarë për të çuar më tej luftën kundër pushtuesit osman.

BIBLIOGRAFI

1 Letër e mytesarifit të tre sanxhakëve, kryeministrit, 15 gusht 1833, vesika 21 136 B.

2 P. Thëngjilli: “Kryengritjet popullore kundërosmane”, faqe 70.

3 Letër e Emin Pashës, dërguar kryeministrit, 15 gusht 1833, vesika 21 136 B.

4 Po aty.

5 M. Kokalari: “Trima të kryengritjeve popullore”, faqe 69.

6 Dr. Shkëlzen Raça: “Marrëdhëniet shqiptaro - greke 1829-1881”, faqe 49.

- 7 Kujtime të një emisari të lartë francez, Naupli, 1 shtator, 1834.
- 8 Letër e mytesarifit të Tërhallës drejtuar Stambollit, 13 prill 1833 vesika 21502 DE.
- 9 M. Kokalari: "Bijtë e shpatës shqiptare", faqe 37.
- 10 Kujtime të një emisari të lartë francez, Naupli, 1 shtator 1834.
- 11 P. Thëngjilli: "Kryengritjet popullore kundërosmane", faqe 73.
- 12 Aravantinoi, cituar nga Kokalari, revista "Nëntori" nr. 7, 1971.
- 13 M. Kokalari: "Trima të kryengritjeve popullore", faqe 75.
- 14 P. Thëngjilli: "Kryengritjet popullore kundërosmane", faqe 74.
- 15 M. Kokalari: "Bijtë e shpatës shqiptare", faqe 37.
- 16 P. Thëngjilli: "Kryengritjet popullore kundërosmane", faqe 74.
- 17 M. Kokalari: "Bijtë e shpatës shqiptare", faqe 39.
- 18 Letër e mydirit të Korçës, valiut të Rumelisë, 7 shtator, 1833, vesika 21 993 C.
- 19 M. Kokalari: "Bijtë e shpatës shqiptare", faqe 39.

KREU I GJASHTË

NGA TEPELENA DREJT BERATIT

Ishin ditët e para të vjeshtës 1833. Beteja e Luzatit kishte përfunduar me sukses. Forcat turke ishin shpartalluar plotësisht. Emin pasha ishte tërhequr në Gjirokastër dhe e kishte “përtypur” kërkesën për mobilizim të detyrueshëm. Kryengritësit ndjeheshin të entuziazmuar. Fitorja mbi pushtuesin kishte ngjallur tek ata besim. Me këtë besim e entuziazëm, nën drejtimin e Tafil Buzit me shokë, tepelenas e mallakastriotë u nisën drejt Beratit, ashtu siç shprehin edhe vargjet e kësaj kënge:

*Tafili një grusht njeri,
Çelua arap i zi,
Bashkë me Veiz Vasjarë,
Ikën e zunë Beranë.*

Duke çarë nëpër pellgun e Luftinjës drejt Hanit të Gllavës e prej andej në luginën e Plashnikut drejt qendrës së sanxhakut, kolona përfshinte në gjirin e saj vullnetarët e rinj që vinin nga fshatrat e Buzit e të Krahësit, të Tërpanit e të Sinjës, por edhe nga thellësitë e Mallakastrës e të Dëshnicës.

Masa në rritje e kryengritësve e udhëhequr nga Tafil Buzi, për t’i dhënë kohë organizimit të kryengritjes dhe në pritje të forcave të reja vullnetare, u përqëndrua fillimisht në fshatin Velabisht ku u vendos edhe bërthama e shtabit të kësaj kryengritjeje.

Kjo lëvizje në hapat e parë “nisi si një kryengritje fshatare, por që brenda një kohe të shkurtër gjeti një mbështetje të fortë në qytetarët e Beratit”.¹

Për fillimin e kësaj kryengritjeje, ashtu si edhe për atë që sapo

përfundoi, Emin pasha i tre sanxhakëve akuzon popullin e Tepelenës: “Ashtu siç u ndez zjarri i revoltës, në fillim prej popullit të Tepelenës, edhe këtë herë popullsia në fjalë tregoi natyrën e keqe”.² Po kështu, në një letër të seraskerit të Rumelisë, Mahmut Hamdi pasha lexojmë: “Tafil Buzi ka mbledhur kryengritës dhe ka marshuar drejt Beratit”.³

Përsa i përket këngës popullore, ajo përshkruan jo vetëm vrullin me të cilin zbresin kryengritësit drejt Beratit, por edhe shkallën e lartë të revoltës që i ka përfshirë këta kryengritës siç e gjejmë në vargjet:

*U mbloodhë toskët në Berat,
Me rrebesh e me inat.*

Shkaqet që vënë në lëvizje motorin e kësaj kryengritjeje janë të njëjta me ato që nxitën lëvizjet kryengritëse të mëparshme, kështu që të njëjta janë edhe kërkesat e parashtruara aktualisht në emër të kryengritësve. Në qendër të tyre gjendet kërkesa për largimin e gjithë ushtarakëve e nëpunësve të huaj, e sintetizuar kjo në parrullën “Shqipëria s’do halldupë”, parrullë që në fakt, përbën esencën e pikëpamjeve të Tafil Buzit të deklaruara sistematikisht prej tij që nga kuvendi i Beratit e deri tek “Shpallja” e tij e famshme me të cilën do të njihemi në kapitujt që vijojnë.

Përsa i përket objektivit që synonte kryengritja, ai ishte më i qartë e më konkret. Kryengritësit duke shumëfishuar forcat e tyre me të cilat mbanin të rrethuar prej kohësh garnizonin turk të kalasë së Beratit dhe duke shtuar presionin dhe sulmet mbi mbrojtësit e kësaj kalaje, kërkonin dorëzimin e tyre dhe të vetë nëpunësit të lartë turk të sanxhakut, ose siç e thonë edhe vargjet e këngës:

*Duan të marrin kalanë,
Të zënë Emin aganë.*

Të përforcuar edhe nga grupe të shumtë vullnetarësh që vinin nga krahina të ndryshme, kryengritësit, pasi izoluan garnizonin turk të Beratit duke i prerë atij çdo furnizim nga jashtë, vendosën

të sulmonin kalanë ku qëndronte i mbyllur sundimtari turk Emin pasha si dhe paria e qytetit me Sulejman pashë Beratin në krye, të mbrojtur nga garnizoni ushtarak në fjalë, i përbërë nga 500-600 ushtarë dhe i pajisur me të gjitha llojet e armëve.

Forca të shumta kryengritëse erdhën nga krahina të ndryshme të sanxhakut *, por edhe nga krahina e Vërçës dhe e Sulovës që i përkisnin rrethit të Elbasanit. Kryengritja përfshiu shpejt edhe krahinat e Tomorricës, të Skraparit dhe të Kurveleshit. “Një pjesë e kryengritësve u shkuan në ndihmë rrethuesve të kështjellës së Beratit, kurse pjesa tjetër zuri rrugët e grykat nga pritej të vinte ushtria turke”.⁴

Shtabi i përbashkët i kryengritjes, pasi përgatiti planin e veprimeve luftarake, dha urdhër për fillimin e sulmit. Sipas një përshtkrimi të Kokalarit, “Lufta u ndez e ashpër anembanë mureve të kalasë. Morali i kryengritësve qëndronte shumë lart, ndërsa në radhët e forcave të pushtuesit çdo ditë shtoej paniku. Sipas gojëdhënave, kryengritësit, për të tmerruar ushtarët osmanllinj, për të lënë përshtypjen se qenë shumë, ndiznin rreth e rrotull kalasë me qindra e mijëra zjarre natën që nga Uznova e Droboniku dhe deri në Velabisht”.⁵

Për të mposhtur valën e madhe të kryengritjes, Emin pasha me forca të shumta u nis prej Janinës në drejtim të Beratit. Kur erdhi në afërsi të Tepelenës dhe mori vesh se forcat e Kurveleshit ishin lidhur me kryengritësit dhe kishin zënë rrugën e Këlcyres, ai nuk pati guximin të shkonte më tej. Siç shkruan Thëngjilli, tërheqjen e tij ai u mundua ta justifikonte para Portës së Lartë me frikën se mos kryengritësit e bllokuan dhe e goditnin nga mbrapa dhe kështu ushtria e tij vihej midis dy zjarresh.⁶

Pashai i Janinës më pas hoqi dorë edhe nga plani i lëvizjes nëpërmjet një rruge që shkonte nga Përmeti pasi nuk kishte besim

* Sanxhaku i Vlorës përfshinte disa kaza, (rrethe) ndër to edhe Tepelenën.

Ky sanxhak e kishte qendrën administrative në qytetin e Beratit.

tek ushtarët e rekrutuar në Shqipëri. “Ndihet nevoja, - shprehet ai, - për përgatitjen sa më parë të disa mijëra ushtarëve turq, për t’i përdorur sipas nevojës me rastin e marshimit... Nuk ka asnjë dobi lënia pa ushtarë, majtas e djathtas, në një distancë prej njëzet orësh nga Përmeti deri në Berat”.⁷

Ndërkohë kryengritësit që ishin në rrethim vazhdonin përpjekjet për të hedhur në dorë kalanë e Beratit ashtu siç thuhet edhe në këngën që bën fjalë për këtë ngjarje:

Me tridhjetë palë shkallë,

Të zëmë Myhyrdar të gjallë.

Në pamundësi për ta shtypur këtë kryengritje me forcat e veta, mytesarifi i tre sanxhakëve, Emin pasha, kërkoi nga Porta e Lartë që valiu i Rumelisë të përgatiste 5000-6000 forca e të vinte në ndihmë. Ai i drejtohet direkt edhe valiut të Rumelisë duke i kërkuar nisjen sa më parë të taborit me ushtarë të rregullt me qendër në Manastir.⁸

Në fakt, Porta e Lartë ndërmori një veprim tjetër. Ajo vendosi pushimin e Emin pashës duke menduar se me këtë masë do të ulej vrulli i kësaj kryengritjeje të madhe. Ndonëse shkarkimi i Emin pashës bëhej për arsye të tjera politike, Porta e Lartë u mundua ta paraqiste atë si një lëshim të bërë në favor të kryengritësve. Për këtë qëllim, në urdhrin perandorak që doli me këtë rast thuhej se Emin pasha largohej nga ajo detyrë në bazë të kërkesës së popullsisë kryengritëse.⁹

Shkarkimi i Emin pashës nuk pati asnjë dobi për shuarjen e kryengritjes, përkundrazi, ai shërbeu për dezertimin e rreth 1000 ushtarëve shqiptarë të rekrutuar me zor prej tij, ndërsa vetë lëvizja kryengritëse u zgjerua akoma më shumë, duke e shtrirë rrezen e saj edhe në krahinat e Delvinës e të Çamërisë. Kështu kryengritja përfshiu një zonë të madhe që fillonte nga Skrapari e Kurveleshi, kalonte nëpër Myzeqe, Vlorë e Delvinë dhe përfundonte në Çamëri.¹⁰

Kjo shtrirje e madhe solli edhe rritjen e numrit të kryengritësve, numër i cili sipas hetimeve të bëra nga valiu i Rumelisë, i kalonte të 20 mijë vetët. “Janë ngritur në këmbë Berati, Vlora, Delvina, Toskat*, Tomorica, Skrapari dhe Tepelena së bashku me rrethet e tyre dhe tani për tani, janë hedhur mbi Berat mbi 20 mijë vetë”.¹¹ Me të njëjtën përpikmëri, madje me një informacion akoma më të avancuar e ka fiksuar këtë fakt autori popull në vargjet e këngës së tij:

*Lumi i Vlorës nëntë mijë,
Delvina me Çamërinë,
Berati me Toskërinë,
Velabisht e shtin’ ordhinë.*

Duke patur parasysh se vetëm krahina e Vlorës, sipas këngës popullore, kishte nëntë mijë kryengritës dhe duke ditur që në këtë kryengritje merrnin pjesë nëntë krahina të Shqipërisë së Jugut, nga historianët konkludohet se numri i kryengritësve në tërësi duhet të ishte më i madh se njëzet mijë.

Para një fuqie të tillë dhe para rrezikut të rënies së kalasë, siç shkruan Thëngjilli, Porta e Lartë përdori një varg manovrash për të futur përçarjen në radhët e kryengritësve. Qeveritari i ri, Hamdi pasha, mytesarifi i Tërhallës dhe valiu i Rumelisë u dërguan letra parive të krahinave kryengritëse për t’i bindur që të ndërhyjnë për të arritur ndërprerjen e luftimeve.¹²

Forcat kryengritëse i hodhën poshtë këto manovrime të pushtuesit dhe vazhduan me këmbëngulje presionin mbi kalanë e Beratit. Me iniciativën e shtabit të kryengritjes dhe “me kërkesën e popullsisë së Elbasanit, një pjesë e kryengritësve shkoi atje për të ndihmuar në luftën kundër administratës osmane të qytetit”.¹³

Nën goditjet gjithnjë e më të fuqishme të kryengritësve, nga mesi i shtatorit, “myteselimi në fjalë, dashur pa dashur, e dorëzoi kalanë dhe, i falur, u largua në drejtim të Kavajës. Kështu, kalaja

* Toskat – Mallakastrat, Mallakastra e Sipërme dhe e Poshtme.

e Beratit së bashku me materialin luftarak kaloi në dorë të popullsisë së atyre rretheve”.¹⁴

Ja si e paraqet rënien e kalasë së Beratit sundimtari i ri i Janinës, Mahmut Hamdi pasha në raportin e vet të datës 22 tetor: “Në fillim kryengritësit e Tepelenës e të Beratit ishin 10 mijë vetë. Së pari, marshuan në Berat dhe rrethuan mirë kalanë. Myteselimi*, Emin agai, u mbyll brenda... Mori me vete edhe mirimiranë**, Sulejman pashën nga Berati dhe disa nga parësia. Lufta u ndez, por ushtarët i thanë myteselimit të dorëzojë kalanë. Edhe parësia ia pati me të pabesë. Edhe ata i thanë: “Shko të shpëtosh kokën!” Kalaja u dorëzua dhe myteselimi shkoi në Kavajë”.¹⁵

Në fakt, konsiderohet pa bazë deklarata justifikuese e Hamdi pashës se gjoja shkak i dorëzimit të kështjellës u bë presioni i ushtarëve, të cilët, sipas tij, e kërcënuan Emin aganë, se po të mos dorëzohej, ata do të hapnin dyert e kështjellës dhe do të futnin brenda kryengritësit. E vërteta, siç sqarojnë historianët, është se fillimisht, si ushtarët ashtu edhe paria e qytetit luftuan me të gjitha mjetet kundër rrethuesve dhe vetëm atëherë, kur e panë se forcat kryengritëse ishin të papërmbajtshme, ata, të tmerruar nga frika, filluan presionin. “Pra faktori vendimtar për fitoren ishte lufta, ishte vendosmëria dhe guximi i kryengritësve, të cilët nuk u zbrapsën para artilerisë dhe ushtrisë së përforcuar në kala. Si rezultat i kësaj vendosmërie, Emin agai dorëzoi kështjellën dhe u largua nga Berati”.¹⁶

Me rënien e kështjellës, në qytetin e çliruar të Beratit u mblodhën në kuvend përfaqësues nga të gjitha krahinat kryengritëse, të cilët miratuan dy kërkesa themelore: së pari, që drejtimi i krahinave t’u ngarkohej shqiptarëve dhe së dyti, që detyrimet e masave popullore ndaj shtetit të zbrisnin në masën që paguanin kur në krye të sanxhakut kishte qenë Ahmet Kurt pasha.

* Myteselim – Përfaqësues i qeveritarit të sanxhakut në një krahinë tjetër.

** Mirmiran – Gradë e lartë civile, bejlerbej.

Qeveritarët osmanë gjithashtu u detyruan të hiqnin dorë përkohësisht nga rekrutimi i ushtarëve dhe të lejonin të vendoseshin shqiptarë si myteselimë e mydyrë* në kazatë e Beratit, Vlorës, Tepelenës e Përmetit dhe si komandantë garnizonesh në kalatë e Beratit e Gjirokastrës.¹⁷

Bie në sy fakti se pikërisht dy kërkesat e para të kryengritësve, që konsiderohen edhe si kërkesa themelore, kanë përbërë sistematikisht thelbin e parashtimeve të Tafil Buzit si përpara ashtu edhe pas kësaj kryengritjeje, gjë që tregon indirekt ndikimin e tij në organin vendimmarrës të kuvendit.

Përsa u përket pikave të tjera siç ishin “vendosja e nëpunësve shqiptarë dhe dorëzimi i garnizoneve ushtarake”, kjo ishte një fitore e kryengritësve, por jo një fitore e plotë, sepse jo vetëm që mbi tre sanxhakët mbeti turku Hamdi pasha, por edhe kërkesa për uljen e shkallës së detyrimeve nuk u arrit.¹⁸

Një informacion të shkurtër mbi veprimet e qeveritarëve turq për zbatimin praktik të kërkesave të kryengritësve e gjejmë edhe në letrën e mytesarifit të tre sanxhakëve drejtuar kryeministrit në të cilën lexojmë: “Ndaj kërkesave që ishin brenda interesave të perandorisë dhe që nuk paraqitnin rrezik në rast se do të plotësoheshin, mbajtëm një qëndrim të butë, sepse kështu e kërkon situata, dhe u premtuam plotësimin e tyre. U dërguan myteselimët dhe mydirët që ishin të nevojshëm për t’u vendosur në kazatë e Beratit, Vlorës, Tepelenës, Përmetit dhe Gjirokastrës. Sipas kërkesës që kishin bërë kryengritësit, myteselimëve e mydirëve, të cilët u dërguan të shoqëruar prej parisë së sipërshkruar, u dhanë bujurllidi** për disa çështje, të cilat nuk prekin interesat e perandorisë”.¹⁹

Sipas Kokalarit: “Mahmut pasha edhe pse i pranoi kushtet e shqiptarëve, nuk i vuri në jetë kërkesat e tyre. Ai filloi çarmatimin

* Mydyr - Drejtor.

** Bujurllidi – Urdhër me shkrim i rangjeve të larta për probleme të ndryshme.

e përgjithshëm të popullsisë dhe në forma të tërthorta u vu në ndjekje për kapjen e udhëheqësve të kryengritjes. Në këto rrethana Tafil Buzi u hodh në Korfuz”.²⁰

Në këtë rast, mbështetje dhe garanci për të u bënë miqtë dhe bashkëluftëtarët e tij të krahinës së Vlorës duke filluar nga Shkoza e Imer Ali Kudhësit e deri në Smokthinën e Cane Myftarit. Kudhësiotët e pritën Tafilin si mik dhe e respektuan si luftëtar së bashku me njerëzit që e shoqëronin, siç e fikson edhe kënga:

Kudhësiotë mirë e prinë,

Me treqind deshë e gostinë.

Shqetësimin e tyre se si mund ta lëviznin atë në rrugë të sigurt për ta çuar në destinacion, larg syve të armikut, e gjejmë në vargjet që pasojnë:

Nga do ta shkojmë Tafilë?

- Mespërmes Labërinë.

Në Korfuz vanë e vërvinë,

Që turqit të mos e dinë.

Megjithatë, siç do ta shikojmë, Tafil Buzi nuk do të vononte shumë. Ai përsëri do të çante detet duke dalë në ato vende dhe përsëri do të gjente mbështetjen e pa kursyer të këtyre burrave për një kryengritje të re më të fuqishme e më të lavdishme se e para.

Bibliografi

- 1 Historia e Shqipërisë, vëllimi II, faqe 118.
- 2 Letër e mytesariftit të tre sanxhakëve, kryeministrit, 8 shtator 1833, vesika 21 990.
- 3 Letër e Mahmut Hamdi pashës drejtuar kryeministrit, 22 tetor 1833, vesika 21 727 A.
- 4 Historia e Shqipërisë, vëllimi II, faqe 118.
- 5 M. Kokalari "Trima të kryengritjeve popullore", faqe 79.
- 6 P. Thëngjilli "Kryengritjet popullore kundërosmane", faqe 76.
- 7 Letër e mytesariftit të tre sanxhakëve, kryeministrit, 8 shtator 1833, vesika 21 990.

-
- 8 Letër e mytesarifit të tre sanxhakëve, 8 shtator 1833, vesika 22 001 FG.
 - 9 Letër e kryeministrit dërguar myshyrit të pallatit, tetor 1833, vesika 22 000.
 - 10 P. Thëngjilli "Kryengritjet popullore kundërosmane", faqe 78.
 - 11 Letër e valiut të Rumelisë drejtuar kryeministrit, 9 shtator 1833, vesika 21 993 A.
 - 12 Letër e mytesarifit të Tërhallës, 16 shtator 1833, vesika 22 001 B.
 - 13 Historia e Shqipërisë, vëllimi II, faqe 118.
 - 14 Letër e Mahmut Hamdi pashës drejtuar kryeministrit, 22 tetor 1833, vesika 21 727 A.
 - 15 Po aty.
 - 16 P. Thëngjilli "Kryengritjet popullore kundërosmane", faqe 80.
 - 17 Historia e Shqipërisë, vëllimi II, faqe 119.
 - 18 P. Thëngjilli "Kryengritjet popullore kundërosmane", faqe 82.
 - 19 Letër e mytesarifit të tre sanxhakëve, kryeministrit, 24 nëntor 1833, vesika 21244 A.
 - 20 M. Kokalari "Trima të kryengritjeve popullore", faqe 83.

KREU I SHTATË

NJË KRYENGRITJE E DËSHTUAR

Indodhur nën gjurmimin e agjenturës osmane dhe i përcjellë me respekt nga krerët përfaqësues të kryengritjeve në krahinën e Vlorës, mbasi kishin diskutuar edhe një herë bashkërisht planet e mëtejshme të lëvizjes kryengritëse mbi bazën e detyrave që rridhnin nga marrëveshja e Kretës, Tafil Buzi dhe shoqëruesit e tij kishin marrë rrugën detare në linjën Vlorë-Korfuz për të përfunduar pastaj në vendstrehimin e tyre në Kretë.

Krerët opozitarë shqiptarë të përqendruar në këtë ishull, në vazhdimësi ndiqnin me vëmendje situatat që krijoheshin duke ndërtuar mbi bazën e këtij realiteti veprimtarinë e tyre patriotike e kryengritëse. Aspektet kryesore që shërbenin si pika orientuese në këtë veprimtari përfshinin gjendjen politike brenda vathës së kundërshtarit, shkallën e përparimit të forcave egjiptiane drejt Lindjes, si edhe premiset e mundshme për revolta e kryengritje në Shqipëri.

Në verën e vitit 1834, si pasojë e thellimit të shtypjes osmane brenda vendit dhe si rezultat i manovrimeve diplomatike ndërkombëtare, u krijua një situatë e re politike që e bëri të nevojshme lëvizjen e këtyre krerëve drejt Shqipërisë.

Në faktorët e brendshëm, vend të rëndësishëm zinte fushata e dhunshme e Mahmut Pashës për rekrutim, rritja e taksave dhe forcimi i masave për mbledhjen e tyre, si edhe urdhri i sulltanit për ndalimin e eksportit të drithërave nga Shqipëria e Jugut, dalë në qershor të atij viti. Këto dhe të tjera, përbënin shkaqet që i shtynë masat popullore drejt një kryengritjeje të re në Jug të vendit.

Në të njëjtën kohë, përsa i përket politikës së jashtme, “marrëveshja e Turqisë me Rusinë, tani i njihte kësaj të fundit mbrojtjen e mbretërisë otomane”,¹ gjë që nuk përbënte favor për Egjiptin, prandaj Mehmet Aliu nga ana e vet, shtyu Fuqitë e Mëdha kundër tyre dhe shtoi përpjekjet për forcimin e lëvizjes antiosmane. Në kuadër të kësaj fushate ai “lejoi e nxiti Tafil Buzin dhe Shahin bej Delvinën që të ktheheshin në Shqipëri për të organizuar një kryengritje”.²

Në mbështetje të këtij plani, pas një përgatitjeje të shpejtë e të kujdesshme, Tafil Buzi dhe Shahin bej Delvina me rreth 20 pasues u nisën drejt brigjeve shqiptare në mesin e korrikut 1834. Që nga koha kur u bë marrëveshja e fshehtë midis krerëve opozitarë shqiptarë me sundimtarin e Egjiptit nën ndërmjetësinë e Mustafa pashë Gjiritit, Tafil Buzi kishte kaluar edhe herë të tjera nga Kreta në drejtim të trevave shqiptare, por lëvizja për të cilën do të flasim, ndryshe nga lëvizjet e mëparshme, pati një jehonë të veçantë si brenda vendit, ashtu edhe në administratën e lartë turke apo në kanalet diplomatike të Fuqive të Mëdha.

Në dokumentacionin historik të kohës janë dhënë mendime të ndryshme lidhur me qëllimin e kësaj ndërmarrjeje të Tafil Buzit, mendime që gjejnë vend edhe në shpjegimet e Thëngjillit. Kështu, në letrën e dragomanit grek gjejmë variantin sipas të cilit Tafil Buzi kthehej për të marrë mallin e vet në fshatin Buz,³ sipas konsullit Meyer, për të organizuar një kryengritje që do të përfshinte Shqipërinë e Jugut dhe Greqinë e Veriut⁴ dhe së fundi, sipas relacionit të Enver efendiut, si i dërguar i Mehmet Aliut të Egjiptit për të grumbulluar në Shqipërinë e Jugut 20-30 mijë ushtarë me rrogë.⁵

Po të nisemi nga rëndësia që iu kushtua shkallës së përgatitjes së kësaj ekspedite, po të kemi parasysh shqetësimin dhe nervozizmin me të cilin e ndoqi çdo lëvizje të Tafil Buzit administrata politike dhe ushtarake turke dhe po të vërejmë masat

urgjente të kësaj administrate për t'i thënë ndal marshimit të mëtejshëm të këtyre forcave, nuk është vështirë të kuptosh se kemi të bëjmë me një lëvizje të rëndësishme që është njëkohësisht edhe shqetësuese për Portën e Lartë.

Duke qenë kështu, bie poshtë versioni i parë i një udhëtimi për punë personale dhe mbeten dy versionet e tjera të cilat edhe mund të bashkohen në një mendim të vetëm, pra, që kjo nismë e ndërmarrë nga Tafil Buzi, kishte për qëllim mbledhjen e 20-30 mijë ushtarëve me rrogë dhe fillimin e një kryengritjeje me përmasa të mëdha që të përfshinte Shqipërinë e Jugut dhe Greqinë e Veriut, thënë ndryshe, gjithë pashallëkun e Janinës.

Lidhur me këtë problem, Thëngjilli, duke u mbështetur tek veprimtaria e mëparshme dhe tek ajo e mëvonshme e Tafil Buzit dhe e shokëve të tij, sqaron se orvajtja e tanishme ishte një vazhdim i drejtpërdrejtë i veprimtarisë së tyre kundërosmane, e cila, me përkrahjen e Mustafa pashë Gjiritit dhe të Mehmet Aliut, kishte të bënte me organizimin e një kryengritjeje në Shqipërinë e Jugut kundër sundimit osman për ta shkëputur Shqipërinë nga varësia e drejtpërdrejtë e Portës së Lartë, duke gëzuar të gjitha të drejtat e territoreve që ishin nën drejtimin e Mehmet Aliut të Egjiptit. Por në të njëjtën kohë ekspedita e tyre ishte edhe një diversion në dobi të luftës së Mehmet Aliut kundër sundimit osman.⁶ Versionin sipas të cilit Tafil Buzi vinte për të tërhequr mallin, ai e konsideron si një mjet për të maskuar të vërtetën përpara syve të armikut kur thotë se për të zënë në befasi qeveritarët turq të Shqipërisë së Jugut, ata morën leje dymujore prej Mustafa pashë Gjiritit me pretekstin se Tafil Buzi do të shkonte në Buz për të tërhequr mallin e vet.

Kështu, krerët kryengritës, të shoqëruar nga tri anije të vogla, u nisën nga Kreta në drejtim të Shqipërisë me pikësynim bregdetin shqiptar që përfshihej në sanxhakun e Delvinës. Meqënëse zbritja në skelat e kësaj zone u bë e pamundur, ngaqë ato ishin të

përforuara me anije luftarake turke, ata vazhduan udhëtimin në det drejt brigjeve të Vlorës. Përfundimisht zbarkimi i tyre në tokën shqiptare u bë në fillim të gushtit të vitit 1834 në Pashaliman. Ndërsa lajmi i mbërritjes, siç duket, ishte dhënë qysh më parë nëpërmjet Korfuzit, ashtu siç na e sjellin edhe vargjet popullore:

Erdhi kartë nga Korfuzi,

thonë: "Doli Tafil Buzi -

thonë që - doli në Vlorë

me tre bajrakë në dorë."

Dokumentacioni historik sqaron se në tokë zbriti vetëm Tafil Buzi me pasuesit e tij, kurse Shahin bej Delvina qëndroi në anije. Me të zbritur në Pashaliman, Tafili hyri në lidhje me shokët dhe miqtë e vet: Hodo Nivicën, Zenel Gjolekën* dhe djemtë e Cane Myftarit. Ai përhap edhe një thirrje në të cilën bënte të ditur se cilido që dëshironte të luftonte nën drejtimin e tij, do të merrte një rrogë prej pesëdhjetë groshësh.⁷

Thirrja e Tafil Buzit për një kryengritje masive pati jehonë të madhe dhe gjeti mbështetje të gjerë në gjithë krahinën e Vlorës ku krerët e vendit, sipas lidhjeve që kishin mbajtur me opozitarët shqiptarë në Kretë, kishin qëndruar kurdoherë të gatshëm për luftë kundër pushtuesit. Radhët e kryengritësve u shtuan me forca të reja të ardhura nga Lumi i Vlorës nën udhëheqjen e Mete Jazos nga Dukati si dhe prej luftëtarëve kudhësiotë me në krye Ymer Ali Kudhësin nga Shkoza.⁸

Në një informacion që i vete Londrës gjatë atij muaji nga konsulli i Prevezës, zbarkimi i Tafil Buzit konsiderohet si një veprim i matur i ligës së pakënaqur, kurse masat kryengritëse i quan partizanë të kësaj lige të parapërgatitur për kryengritje të përgjithshme. "Ngjarja për të cilën do të flas, - shprehet autori, - ka të bëjë me zbarkimin në Vlorë të kapedanit të njohur shqiptar,

* Sipas Dr. Hasan Luçit, herën e fundit Zenel Gjoleka nuk u largua bashkë me Tafilin, por qëndroi në vendlindjen e vet në Kuç dhe kur u kthye Tafil Buzi nga jashtë ai u inkuadrua në radhët e kryengritësve me 300 kuçiotë.

Tafil Buzit, i shoqëruar prej njëzet pasuesve të tij, i ardhur prej Kandias*. Zbarkimi i tyre në bregdetin shqiptar konsiderohet si një masë e marrë me paramendim prej ligës së pakënaqur e të pabindur, partizanët e së cilës u përkasin fiseve të ndryshme që tashmë janë organizuar për një lëvizje të përgjithshme dhe janë të gatshëm të bashkohen me Tafil Buzin”.⁹

Si rezultat i kësaj mbështetjeje, brenda një kohe të shkurtër, pranë Tafil Buzit u grumbulluan mbi 700-800 veta.¹⁰ Këta luftëtarë, duke kaluar mespërmas Labërisë morën rrugën drejt Tepelenës.

Bie në sy fakti që, ndërsa në trevat shqiptare zbarkimi i Tafil Buzit me shokë ngjalli entuziazëm dhe i priu një mobilizimi të gjithanshëm për kryengritje, në kampin armik shkaktoi një alarm të dukshëm të shoqëruar dhe me masa urgjente për t’i dalë së keqes përpara. Këtë alarm gjithashtu e gjejmë të pasqyruar në letrën e sipërpërmendur, e cila më tej vazhdon: “Më datën 10 të këtij muaji, në Janinë erdhën udhëzime për vezirin e Shqipërisë së Jugut, ku vihej në dukje zbarkimi i këtij kapedani në Vlorë dhe marshimi i tij drejt Tepelenës, disa ditë larg Janinës, në krye të një numri të madh kryengritësish shqiptarë. Me këtë rast Mahmut pashës i dorëzohej edhe një kopje e fjalimit që thuhet se ai e ka shpërndarë midis bashkatdhetarëve pasues të tij. Zëdhënësi im konsullor në Janinë, - shton më tej autori, - më informon në raportin e tij se me marrjen e këtyre të dhënave, gjithë puna e zakonshme e oborrit të vezirit u ndërpre. Kryetarët e rajoneve u thirrën në këshill dhe u dërguan urdhëresa nëpër qendrat e tyre përkatëse. Po atë mbasdite disa kompani ushtarësh shkuan të zënë ose të përforcojnë pozitat kyçe në rrugën që binte në Janinë”.¹¹

Veç masave të lartpërmendura që kishin të bënin me mbrojtjen e afërt “në mëngjesin e ditës së nesërme, qehja beu me 2-3 prej shqiptarëve me influencë, kapedanë të tipit të vjetër, të shoqëruar nga një trup prej qindra vetësh, u nisën me një mision të posaçëm

* Bëhet fjalë për ishullin e Kretës.

për në krahinat veriore”.¹² Gjithashtu në letër bëhet e ditur se po të mos ndalohet që në lindje kjo lëvizje, atëherë ajo shpejt do të nderëzë zjarrin e kryengritjes në tërë Çamërinë. Veç kësaj, në kufi me Greqinë, grupe kryengritësish të vjetër dhe të rinj, grekë e shqiptarë presin nga çasti në çast që të bashkërenditin veprimet e tyre luftarake me udhëheqësin e tyre të vjetër Tafil Buzin.

Ndërkohë forcat kryengritëse të udhëhequra nga Tafil Buzi vazhdonin marshimin e tyre të nisur nga krahina e Vlorës. Vargjet popullore, më saktë nga çdo protokoll zyrtar, kanë fiksuar itinerarin e Tafil Buzit dhe forcave kryengritëse që e shoqëronin në rrugën drejt Tepelenës. Pasi përshkoi fshatrat e Vlorës, ai kaloi Grykën e Kuçit dhe hyri në zonën e Kurveleshit siç përshkruhet edhe në këngën shumë të njohur:

Tafil Buz mustaqe ziu,

Nga Gryk' e Kuçit arriu.

Në fshatin Nivicë ai u prit nga shoku i tij i armëve Hodo Aliu* dhe së bashku zhvilluan aty një takim me banorët e krahinës. Në fjalën e tij Tafil Buzi evokoi trimërinë dhe patriotizmin e kurveleshasve, evokim, që na vjen nëpërmjet vargjeve:

O ju djemt' e Kurveleshit,

Me palla luftoni sheshit

Njëkohësisht ai u bëri thirrje këtyre banorëve që të rrëmbenin edhe një herë armët për luftë kundër pushtuesve osmanë, thirrje kjo që, sipas burimeve gojore, hodhi në radhët e kryengritësve mbi dyqind burra.

Pasi përfshinë në radhët e tyre edhe vullnetarët kurveleshas, të inkuadruar nën komandën e Hodo Aliut, forcat kryengritëse çanë drejt veriut në vendin e quajtur Gryka e Shkallës dhe zbritën në fshatrat e luginës së Vjosës. Me qëllim që të mblidhte forca të reja, Tafil Buzi lëvizi drejt luginës nëpër një hapësirë që në

* Tek kënga popullore që njofton ardhjen e Tafilut, për këtë fakt gjejmë vargjet
Erdh flamuri tek xhamia / Doli Hodua nga shtëpia.

relacionin e Enver efendiut thuhet se ndodhet diku midis Vasjarit dhe Tepelenës, dhe që, me sa duket, ka të bëjë me segmentin Bambull-Veliqot. Afërsisht të njëjtën linjë përcaktojnë edhe burimet gojore, sipas të cilave, lëvizja e forcave kryengritëse është bërë nëpër rrugën e quajtur Karvan duke përfshirë më tej fshatrat Dukaj, Turan, Veliqot, fshatra në të cilat lëvizja e Tafil Buzit dhe e forcave të tij është mirëpritur dhe ndihmuar nga banorët e vendit.

Me të mbërritur në Veliqot, kryengritësit u përqëndruan në të majtë të lumit të Bënçës përballë mullinjve në zonën që sot përfshihet midis dy urave.

Vargjet e këngës popullore që fiksojnë këtë moment, i bëjnë jehonë mbërritjes së Tafil Buzit në Tepelenë duke vënë në pah trimërinë dhe famën e tij.

- *Dil moj Tepelen' e bardhë,
të shoq Tafilë me pallë,
Te mulliri i Baba Shehut
Varur pall' e Tafil beut.
Te mulliri i Vasilit.
Kullon gjak pall' e Tafilit.*

Sapo erdhi këtu, Tafili u informua se në rrugën Janinë-Tepelenë dhe pikërisht tek Ura e Subashit gjendeshin forcat qeveritare të dërguara nga Hamdi pasha nën komandën e qethydait të vet, Hasan agait dhe kreut shqiptar të vënë në shërbim të tyre, Tahir Abazit. Këta kishin si mision të mësonin shkakun e kthimit të tij në Shqipëri dhe sidomos të manovronin për ta bindur që të futej në shërbim të shtetit osman e në rast të kundërt ta ndalonin me armë duke ngritur kundër tij edhe parinë e kazasë së Tepelenës.¹³

Siç e kemi bërë të njohur në kapitujt e kaluar, manovrimi i qeveritarëve turq për ta bindur Tafil Buzin që të vihej në shërbim të shtetit osman, kishte dështuar. Tafil Buzi kishte hedhur poshtë me përbuzje ofertën për bashkëpunim të propozuar nga këta qeveritarë si edhe nga disa krerë shqiptarë të vënë në shërbim të

tyre. Ai deklaroi me guxim e vendosmëri se i shërbente vetëm një njeriu: Mehmet Aliut të Egjiptit.*

Meqënëse kjo përpjekje nuk pati sukses, kuptohet që për autoritetet turke mbeti vetëm alternativa e dytë, domethënë ta ndalonin përparimin e lëvizjes kryengritëse me forcën e armëve dhe t'i kundërvinin asaj parinë e kazasë. Lidhur me këtë, në një letër të Tafil Buzit që mban datën 5 nëntor të vitit 1835 lexojmë: “Megjithëse mbi mua u sul Mahmut pasha, ai nuk pati sukses, sepse forcat e mia ishin më të shumta”.¹⁴ E vërteta është se nuk ka asnjë të dhënë që të vërtetojë se forcat turke të përqëndruara në jug të Tepelenës të kenë ndërmarrë ndonjë veprim luftarak kundër kryengritësve dhe një nga arsytet mund të ketë qenë epërsia e forcave shqiptare sikurse thuhet në letrën e Tafililit. Por në fakt, arsyeja kryesore që i bëri autoritetet turke të mënjanonjë ballafaqimin me armë, ishte sukcesi që ata arritën në përpunimin e parisë së kazasë me në krye Çelo Picarin, duke e kundërvënë pastaj atë përballë lëvizjes kryengritëse dhe udhëheqësit të saj, Tafil Buzit. Siç duket, në këto rrethana, faktori forcë doli në plan të dytë, por gjithsesi duke mbetur i pranishëm si faktor frikësimi e presioni në funksion të përpunimit psikologjik të njerëzve.

Faktikisht, ky frikësim mbi masën e njerëzve të thjeshtë të krahinës u realizua pas largimit të Tafililit, kohë kur komanda ushtarake turke bëri raprezalje ndaj banorëve të fshatrave ku kaluan forcat kryengritëse. Këto veprime gjejnë pasqyrim edhe në letrën e komandantit të trupës ushtarake drejtuar mytesarifit të tre sanxhakëve ku vihet në dukje se u dogjën shtëpi dhe u vunë në ndjekje persona që kishin mirëpritur apo kishin bashkëpunuar me Tafilin. Ja çfarë thuhet për njërin nga këto raste: “Tradhtari Tafil Buzi, gjatë rrugës së tij për në Tepelenë, ishte ndalur në një fshat mbi rrugë. Ai kishte qëndruar dy-tri orë si mysafir në shtëpinë e

* Meqënëse krerët shqiptarë me ndihmën e Mehmet Aliut luftonin për shkëputjen e trojeve shqiptare nga sundimi osman, shprehja “i shërbej vetëm Mehmet Aliut”, nënkuptohet “i shërbej vetëm kombit tim”.

njërit prej banorëve të këtij fshati. Agallarët e kazasë nuk e kishin pranuar një veprim të këtillë. Prandaj kërkuan dënimin e njeriut që kishte marrë në shtëpinë e vet tradhtarin e sipërshkruar. Për këtë arsye dërgova në fshatin e sipërtreguar onbashin, Ali aganë, së bashku me dhjetë ushtarë dhe pesë-gjashtë burra të urtë prej agallarëve për kapjen e tij”.^{15*} Gjithsesi, i dërguari i pashait të Janinës, sipas porosive që kishte marrë nga eprorët e vet, iu shmang ballafaqimit me armë. Për të ndalur përparimin e mëtejshëm të Tafil Buzit, ai përpunoi e hodhi kundër tij parinë e vendit duke i komunikuar asaj urdhërat dhe kërcënimet në emër të pashait të Janinës.

Në letrën e tij Tafil Buzi sqaron: “Mahmut pasha u shkroi urdhra për të më goditur bejlerëve dhe ajanëve të vegjël e të mëdhenj të të gjithë kazasë”.¹⁶ Duke folur për këtë problem, Thëngjilli tregon pozitën kritike të Tafil Buzit “të krijuar nga qëndrimi i parisë së kazasë së Tepelenës me Xhelil aganë (Çelo Picarin) në krye, e cila për shkak të pranisë së forcave turke dhe të paralajmërimeve të të dërguarve të Hamdi pashës, nuk pati guximin të bashkohej me Tafil Buzin. Çelo Picari posa kishte pranuar nënshtrimin, dhe ishte renditur në radhën e atyre krerëve kapuçibashë** të cilët pranuan amnistinë e Portës. Megjithëse ky nënshtrim i Çelo Picarit dhe i parisë së Tepelenës ishte i përkohshëm, ata jo vetëm që nuk u bashkuan me Tafil Buzin, por i dolën përpara dhe nuk e lejuan të hynte në Tepelenë”.¹⁷ Qëndrimin e parisë së Tepelenës e të Xhelil agait e ka përjetësuar populli në këto vargje:

*Ra një ves' e zbuti dhenë,
ra Tafili në Tepelenë,*

* Në këto fshatra nga forcat turke u dogjën dy shtëpi, njëra e personit që bujti Tafilin dhe tjetra e një personi që dyshohej si vrasës i ushtarit të Çelo Picarit.

** Kapuçibash – Komandant i ruajtësve të portës së pallatit perandorak. Kjo nëpunësi i besoej zakonisht aristokracisë feudale. Në shekullin XIX ky titull u jepej edhe nëpunësve të krainave të veçanta në shenjë respekti e preference.

*dërgon mbi Xhelo Memenë:
- Është turk me Muhamenë,
nuk më liroi dervënë.**

Duke ndeshur në qëndresën e fortë të parisë së vendit, Tafil Buzi kërkoj edhe një herë që t'i hapej rruga të kalonte përmes kazasë së Tepelenës, duke u zotuar se nuk do të cënonte askënd dhe nuk do të dëmtonte asgjë, por nga ana tjetër doli edhe me kërcënimin që, po qe se nuk do të lejohej në rrugë paqësore, ai do të detyrohej të vepronte ashtu siç veproi një vit më parë me parinë e Domokosë ku, siç dihet, pasi i refuzuan hyrjen paqësore në qytet, ai e pushtoi atë me forcë dhe ndëshkoi krerët që organizuan rezistencën.

Por paria e Tepelenës dhe Xhelil agai, siç sqaron Thëngjilli, e hodhën poshtë kërkesën e Tafil Buzit. Atëherë ky duke mos dashur të armiqësohej dhe duke kuptuar se synimi i tij kishte dështuar, deklaroi se po hiqte dorë nga marshimi, po shpërndante forcat dhe po tërhiqej në fshatin e vet.¹⁸

Ka edhe një version tjetër që e gjejmë tek Kokalari, sipas të cilit veprimet nuk qenë kaq paqësore, por për një moment u përdor edhe forca: "Luftëtarët shqiptarë u ndeshën edhe me armë me njeri-tjetrin në afërsi të mullinjve të Tepelenës, ku nga radhët e forcave të Çelo Picarit pati edhe një të vrarë."¹⁹

Lidhur me këtë problem, mbasi përmend veprimet që ndërmori paria e Tepelenës ndaj tij duke përfshirë këtu edhe punën përçarëse të kësaj parie në gjirin e kryengritësve, Tafil Buzi, në letrën drejtuar pashait të Kretës shkruan: "Kur vura re këtë gjë, shpërndava ushtarët duke mbajtur vetëm 100 vetë dhe prita si do të përfundonte puna. Megjithatë luftova i vetëm me një shtet dhe bëra që të rrokullisen në tokë kokat e pesëqind vetëve".²⁰ Edhe dokumente të tjera të asaj periudhe vërtetojnë tërthorazi se Tafil Buzi, mbasi shpërndau luftëtarët, kaloi në pritje në fshatin e vet me një eskortë

* Nuk më hapi rrugën.

prej 100 vetash, aq sa i lejohej të mbante për të siguruar mbrojtjen e tij. Por pjesa tjetër e deklaratës së tij për pesëqind të vrarët, me sa duket, nuk ka të bëjë me momentin, pasi siç u sqarua më lart në Tepelenë nuk u zhvillua ndonjë betejë me pushtuesin. Meqënëse letra e Tafil Buzit mban datën 5 nëntor të vitit 1835, domethënë 15 muaj më vonë, ka të ngjarë që këtu autori ta ketë fjalën për numrin e të vrarëve të disa betejave që përfshihen në atë periudhë kohe dhe që e bënë të njohur Tafil Buzin si udhëheqës i kryengritjeve shqiptare, beteja me të cilat do të njihemi në kapitujt që vijojnë.

Megjithatë, na duket me vend të trajtojmë këtu me pak fjalë vlerësimet e diplomatëve të huaj apo preokupimin e qeverisë turke për frenimin dhe neutralizimin e kësaj lëvizjeje kryengritëse. Për diplomacinë angleze, frenimi i Tafil Buzit në Tepelenë u arrit në sajë të kombinimit të veprimeve nga ana e bejlerëve shqiptarë me qeverinë e Mahmut pashës. Këto mendime i gjejmë në letren që i dërgohet Londrës nga konsullata e saj në Prevezë, në të cilën ndër të tjera thuhet: “Kam kënaqësinë të njoftoj zotërinë tuaj se këtu kanë ardhur lajme që bëjnë të njohur se në sajë të qëndrimeve dhe veprimeve të matura të disa bejlerëve shqiptarë me influencë duke vepruar në bashkëpunim me qeverinë e Mahmut pashës në Janinë, avancimi i mëtejshëm i lëvizjes kryengritëse të Tafil Buzit është ndalur dhe kjo çështje është qetësuar tani për tani. Ky kapedan është tërhequr në fshatin e tij, në Buz”.²¹

Përsa i përket angazhimit të administratës osmane duhet theksuar se, megjithëse kjo lëvizje u bllokua qysh në hapat e parë të saj, ajo ngjalli një shqetësim të dukshëm në të gjitha instancat qeveritare të perandorisë. Veç pashait të Janinës i cili nuk la mjet pa përdorur për frenimin e saj, vërejmë se ky shqetësim e ky preokupim përfshiu zyrtarët e lartë të kryeministrit dhe trokiti deri në Portën e Lartë. Vetë kryeministri, tepër i preokupuar, krahas masave të tjera që ishte i detyruar të merrte lidhur me këtë çështje,

iu drejtua Portës duke kërkuar me këmbëngulje dërgimin e anijeve të shpejta për të përzënë nga vendi i zbarkimit anijet me të cilat zbriti në brigjet e Vlorës Tafil Buzi me shokë.

Po kështu, nëpërmjet letërkëmbimit të kryeministrit me myshyrin* e pallatit mbretëror, mësojmë se vetë sultani është interesuar për përgatitjen e anijeve speciale “Kotra” dhe dërgimin e tyre në destinacion për t’u vënë në ndjekje të anijeve zbarkuese.

Por ajo që duket më interesante në këtë aspekt, është fakti se, pavarësisht nga sukcesi i arritur në drejtim të frenimit dhe shuarjes së kësaj lëvizjeje të armatosur, autoritetet turke nuk ndihen aspak të qeta. Ato e ndjejnë qartë se poshtë këtij vullkani të shuar ka zjarr, i cili nuk do të vonojë të shpërthejë ndoshta më me forcë. Më qartë këto mendime shprehen në letrën e mytesarifit të tre sanxhakëve drejtuar kryeministrit ku ndër të tjera thuhet: “Megjithëse nga letra e qethydait kuptohet se banorët e Toskërisë tani për tani janë të nënshtruar, është provuar se gjithmonë kanë qenë shumë dredharakë. Prandaj nuk duhet t’i zihet shumë besë këtij qëndrimi të tanishëm”²²

Nuk u deshën as dy muaj kohë që kjo “profeci” e pashait të Janinës të bëhej realitet me kryengritjen madhështore të Beratit në krye të së cilës Tafil Buzi drejtoi me sukses dhe çoi drejt fitores rreth 25 000 forca kryengritëse.

BIBLIOGRAFI

- 1 A.Xhuvani: “Jeta e Mehmet Aliut”.
- 2 P. Thëngjilli “Kryengritjet popullore kundërosmane në Shqipëri”, faqe 87.
- 3 Letër e një dragomani grek, vesika 21500.
- 4 Letër e konsullit britanik, Prevezë, 22 gusht 1834.
- 5 Letër e Enver Efendiut, nëntor 1834, vesika 49263.

* Myshyr – Mareshall i oborrit të sultanit.

- 6 P. Thëngjilli: "Kryengritjet popullore kundërosmane në Shqipëri", faqe 87.
- 7 Po aty faqe 88.
- 8 M. Kokalari "Trima të kryengritjeve popullore", faqe 84.
- 9 Konsullata e përgjithshme britanike në Shqipëri, Prevezë, 22 gusht, 1834.
- 10 Letër e Hamdi pashës, vesika 22119, B.
- 11 Konsullata e përgjithshme britanike në Shqipëri, Prevezë, 22 gusht, 1834.
- 12 Po aty.
- 13 Po aty.
- 14 Letër e Tafil Buzit drejtuar pashait të Kretës, datë 5 nëntor 1835.
- 15 Letër e Hasan agait drejtuar mytesarifit të tre sanxhakëve, 21 gusht 1834.
- 16 Letër e Tafil Buzit drejtuar pashait të Kretës, datë 5 nëntor 1835.
- 17 P. Thëngjilli "Kryengritjet popullore kundërosmane në Shqipëri", faqe 89.
- 18 Po aty.
- 19 M. Kokalari "Trima të kryengritjeve popullore", faqe 87.
- 20 Letër e Tafil Buzit drejtuar pashait të Kretës, datë 5 nëntor, 1834.
- 21 Konsullata e përgjithshme britanike në Shqipëri, Prevezë, 22 gusht, 1834.
- 22 Letër e mytesarifit të tre sanxhakëve drejtuar kryeministrit, vesika 22119, B.

KREU I TETË

BETEJA E DYTË MBI KALANË E BERATIT

Fillimi i vjeshtës së vitit 1834 e gjeti Tafilin në fshatin e vet, në Buz. I kushtëzuar nga rrethanat e krijuara në muajin gusht, gjatë përplasjes me të tijët në afërsi të Tepelenës, ai kishte hequr dorë nga kryengritja masive për realizimin e së cilës do të grumbullonte nga Toskëria dhe Labëria 20 deri 30 mijë ushtarë këmbësorë e kalorës.¹

Në vend të kësaj armate me anën e së cilës llogariste të çante rrugën drejt Janinës, ai kishte mbetur tani vetëm me eskortën e tij prej 100 vetësh, aq sa i lejoheshin për vetëmbrojtje në kohë paqeje e që në përbërje të tyre ishin bashkëluftëtarë, oficerë dhe ushtarë nga njerëzit e tij më trima e më besnikë.

I rrethuar nga miqtë e bashkëluftëtarët, i mbështjellë në ngrohtësinë e vendlindjes së tij dhe i joshur nga avantazhet e stinës, Tafili mbylli në Buz shtatorin dhe gjysmën e tetorit të atij viti. Kjo periudhë “çlodhjeje” e imponuar, pavarësisht se vinte nga një tërheqje e padëshiruar, pati efektet e saj pozitive në veprimtarinë e tij kryengritëse të mëvonshme, sepse nga njëra anë ai u njoh më nga afër dhe krijoi mbështetje më të thellë te njerëzit që e rrethonin, dhe nga ana tjetër, me praninë e tij këtu, inkurajoi rritjen e revoltës antiosmane në zonat e tij të influencës.

Duke rënë në kontakt me bashkëfshatarët e bashkëkrahinorët, duke biseduar me miqtë dhe mbështetësit e tij ngado që vinin për ta takuar e për t'u çmallur, Tafili preku drejtpërdrejt hallet e këtyre njerëzve, ndjeu shkallën e urrejtjes ndaj pushtuesit dhe vuri re gatishmërinë e tyre për të rrëmbyer në çdo çast armët e për t'u

rreshtuar krahë tij.

Pavarësisht nga një farë zotimi që kishte marrë në ballafaqimin që u bë në muajin gusht në Tepelenë, gjatë kohës që ndenji në Buz, Tafili filloi të shtonte gradualisht numrin e ushtarëve me pagesë, kështu që nga fundi i muajit tetor në forcat e tij të gatishmërisë së përhershme numëroheshin deri në 300 veta. Sipas burimeve gojore, kjo ushtri për gjithçka që i nevojitej, furnizohej nga Berati me karvanë mushkash të ngarkuara që e bënë rrugën një deri dy herë në javë. Duke e marrë për të vërtetë një pohim të tillë, mbetet të kuptohet se nëpërmjet këtij korridori merrej edhe informacioni i nevojshëm për çdo lëvizje të Portës dhe realizohej kombinimi i veprimeve me përkrahësit e lëvizjes antiosmane në qendër të sanxhakut.

Duke filluar që nga kuvendi historik i vitit 1828, Berati ishte kthyer vërtet në një qendër rezistence kundër reformave shtrënguese të ndërmarra nga Porta e Lartë e që binin në kundërshtim me interesat e popullsisë. Këtë e vërtetoi edhe kryengritja e një viti më parë e cila, siç dihet, arriti të realizojë një sërë kërkesash të rëndësishme që kishin të bënin me elementë të vetëqeverisjes dhe të zbutjes së detyrimeve, kërkesa të cilat edhe pse u miratuan formalisht nga autoritetet turke, në përgjithësi nuk u vunë në jetë, duke u zvarritur, duke u deformuar e ndonjëherë duke u shkelur në mënyrë të hapur. I kësaj natyre mund të konsiderohej edhe veprimi i fundit i Mahmut Hamdi pashës, i cili urdhëroi regjistrimin e ushtarëve të rregullt për të zëvendësuar garnizonin e kalasë që përbëhej deri në atë kohë nga ushtarë shqiptarë me pagesë, të vendosur pas marrjes së kalasë një vit më parë.²

Ky hap i ri i Mahmut pashës hidhej në një kohë kur Porta e Lartë po e shtrëngonte gjithnjë e më shumë darën në zbatim të reformës ushtarake dhe kur në funksion të këtij qëllimi ishin dërguar drejt Shkodrës tetë batalione me ushtarë të rregullt të

pajisur me njëzet topa nën komandën e Daut Pashës, veprime këto që natyrshëm ia shtonin kurajon edhe vetë pashait të Janinës për të avancuar më tej në veprimet e tij për kufizimin e të drejtave që trevat e Jugut kishin fituar me luftë.

Urdhri i dhënë nga Mahmut pasha për regjistrimin e ushtarëve të rregullt, shkaktoi revoltë të hapur në të gjithë sanxhakun. Një nxitje të mëtejshme i dha kësaj revolte edhe kërcënimi publik i bërë nga Daut pasha në adresë të Shqipërisë së Jugut, ku deklaronte se do ta ndëshkonte rëndë kur të shkonte në Berat, në rast se ajo do të vazhdonte të mos pranonte regjistrimin e ushtarëve nizamë.³ Kjo deklaratë e Daut pashës e bërë gjatë një vizite në Elbasan, në vend që të shërbente për frikësim, e ndezi më tej flakën e revoltës. Kishte ndikimin e vet në favor të fillimit të kryengritjes edhe përvoja që masat popullore të qytetit e të fshatit kishin fituar sidomos nga kryengritja e një viti më parë. Kjo përvojë, veç të tjerash, i kishte ndërgjegjësuar këto masa, se nuk mbetej asnjë rrugë tjetër veç luftës për t'i imponuar kërkesat pushtuesit.

Gjithashtu mund të thuhet se fitorja e pjesshme e një viti më parë e kishte vrarë frikën tek njerëzit dhe ndoshta kjo ishte njëra nga arsytet që askush nuk i vuri në hesap kërcënimet e bëra nga Daut pasha për ndëshkime të rënda në Jug.

Përveç sa u tha më lart, duhet theksuar se një nga faktorët kryesorë që i dha hov kësaj kryengritjeje, ishte patjetër edhe prania në këtë periudhë në territoret rreth qendrës së sanxhakut e udhëheqësit të kryengritjeve shqiptare dhe njërit nga themeluesit e Lidhjes së Beratit, Tafil Buzit, me një bërthamë të rregullt luftëtarësh dhe me një mbështetje të fuqishme ndërkrakinore.

Prania e tij në fshatin Buz, i cili ndahej nga Berati prej një largësie të tillë, saqë mund të dëgjoheshin qartë të shtënat e topit nga bedenat e kalasë, jo vetëm që inkurajonte tërë atë qëndresë që sa vinte e shtohej, por të lë gjithashtu të kuptosh se drejtpërdrejt ose tërthorazi në këtë zjarr që po ndizej ishte në njëfarë mase

edhe dora e tij. Në një nga dokumentet e kohës siç është letra e dragomanit grek, pasi përshkruhet tërheqja e Tafil Buzit pas ballafaqimit në Tepelenë dhe, pasi bëhet i njohur zotimi i tij se do të hiqte dorë nga aktiviteti kryengritës, vazhdohet: “Megjithëkëtë ai nxiti turbullirën dhe çështjen e shkëputjes e cila prej kohësh ka qenë në mendjet e popullsisë së disa kazave në Shqipëri dhe mori përsipër të drejtëj haptazi veprimet kryengritëse shqiptare”.⁴

Shkak për fillimin e kryengritjes u bë një grup prej katërmëdhjetë ushtarësh nizamë të ardhur me leje në familjet e tyre, të cilët refuzuan të ktheheshin përsëri në Stamboll ku ata kryenin shërbimin e detyruar. Kuptohet që ky vendim kolektiv për të dezertuar nga radhët e ushtrisë së sulltanit e gjente frymëzimin e vet në atmosferën kryengritëse që ishte krijuar jo vetëm në Berat e në rrethinat e tij, por në tërë sanxhakun. Klima e krijuar ishte krejt e ndryshme në krahasim me kohën kur ata qenë mobilizuar. Kryengritja e një viti më parë u kishte dhënë zemër njerëzve dhe i kishte dhënë gjithashtu një goditje të fortë autoritetit të Portës, aq sa gjymtyrët e saj në këto anë thuajse ishin paralizuar. Sipas një shembulli të sjellë nga Thëngjilli, një vrojtues austriak që vizitoi krahinën e Beratit ato ditë, shkruante se sanxhaku ishte i gjithi në revoltë, se autoriteti i Mahmut Hamdi pashës nuk ndihej fare dhe se nëpunësit ishin mbyllur në kala.⁵

Vendimi i këtyre ushtarëve për të mos u kthyer më në vendin e shërbimit, gjeti njëkohësisht edhe mbështetjen e vetë banorëve të Beratit të cilët, në kohën kur përfaqësuesit e shtetit osman u orvatën të përdornin forcën në zbatim të ligjit, kundërvepruan me vendosmëri duke i vënë përpara me armë nëpunësit osmanë dhe duke i ndjekur këmba-këmbës gjersa këta të fundit gjetën mbrojtjen e tyre brenda mureve të kalasë. Në të njëjtën kohë grupi i qytetarëve ndjekës i cili vinte duke u shtuar, u vu në rrethim të kështjellës, veprim ky që shënon de fakto fillimin e kryengritjes.

Garnizoni ushtarak që mbronte kështjellën, përbëhej nga

ushtarë shqiptarë dhe komandohej nga Zaçe Vasjari. Duke u nisur nga fakti që pashai i Janinës kishte dhënë urdhër t'i largonte ata nga detyra që kryenin dhe t'i zëvendësonte me ushtarë të rregullt, pritej që komandanti i këtij garnizoni dhe vartësit e tij të kalonin nga ana e kryengritësve, por në fakt nuk ndodhi kështu. Zaçe Vasjari kishte shprehur qysh më parë bindjen ndaj urdhrave qeveritarë, duke u vënë kështu kazmën fitoreve të kryengritjes së verës të vitit 1833. Për këtë bindje ai do të merrte shpërblimin e duhur, prandaj nuk pranoi të bashkëpunonte me kryengritësit, madje mori nën mbrojtje qeveritarët e mbyllur në kala.⁶

Ndërkohë Tafil Buzi nga ana e tij mezi priste rastin për të bërë një goditje të re kundër sistemit të shtypjes që po riorganizohej nga Porta e Lartë. Ai në çdo kohë u kishte qëndruar përballë pushtuesve osmanë dhe kurrë nuk mund ta kuptonte veten jashtë kësaj përballjeje. Me kryengritjen që po niste, atij i jepej rasti që pas asaj pauze prej dy muajsh të përfshihej përsëri në luftën kryengritëse që nga njëra anë ishte bërë motoja e jetës së tij dhe nga ana tjetër rridhte si një angazhim ndaj Marrëveshjes së Kretës, së cilës ai i ndenji besnik tërë kohën. Veç kësaj, ai e konsideronte detyrë mbrojtjen e atyre pak të drejtave që kishin fituar shtatë kazatë e sanxhakut me luftë e përpjekje që nga kuvendi i madh i nëntorit të vitit 1828 e sidomos nga fitorja e kryengritjes së një viti më parë.

Nisur nga këto motive, duke qëndruar në Buz, ai vazhdimisht kontrollonte nga larg rrjedhën e ngjarjeve në Berat. Informacionet e përditshme i vinin si nga pleqësia e kazasë, ashtu edhe nga njerëzit e tij të cilët ndiqnin nga afër veprimet kryengritëse. Gjatë atyre ditëve, persona të veçantë nga paria e Beratit i kishte detyruar puna të ngjiteshin deri në lartësitë e Buzit ku kishin biseduar për orë të tëra me udhëheqësin e kryengritjeve rreth situatës së krijuar në Berat dhe rreth rrugëve të rezistencës ndaj pushtuesit. Edhe Tafili e kishte patur të nevojshme të zbriste në qendër të sanxhakut

më shumë se një herë për të marrë takim me parinë e vendit e veçanërisht me iniciatorët e lëvizjes antiosmane si Abaz beu i Ngurzës, Zyber Hoxha e sheh Hasani. Në njërin nga këto takime që vazhdoi gati dy ditë, merrte pjesë edhe Ibrahim bej Kavaja i cili kishte ardhur nga Tirana me dy-tre persona të tjerë. Ishin të gjithë njerëz që nuk e duronin dot halldupin në vatrat e tyre dhe që diskutonin rrugët se si mund ta shporrnin atë përfundimisht nga ky vend.

Gjendja sa vinte dhe acarohesh. Me urdhër të pashait të Janinës kishte filluar ndërrimi i ushtarëve që përbënin garnizonin e kalasë. Qëndrimi i lëkundur i komandantit të këtij garnizoni, Zaçe Vasjarit, ngjallte nervozizëm jo vetëm në pleqësinë e Beratit, por edhe në tërë masën e njerëzve të qytetit dhe rrethinave të tij. Qytetarë e fshatarë ishin të gatshëm të përlesheshin me pushtuesin për të ruajtur fitoret që kishin arritur me luftë një vit më parë dhe që tani po viheshin në rrezik.

Lajmet që vinin në Buz në ato ditë të para të tetorit ishin gjithnjë e më shqetësuese. Për t'iu përgjigjur në kohë situatës që po krijohesh, Tafili kishte filluar përgatitjen e forcave dhe njëkohësisht u kishte bërë njoftimet paraprake pasuesve të tij kudo që ndodheshin për të qëndruar në gatishmëri. Kaq e madhe ishte gatishmëria e banorëve të krahinës, sa që një alarm i rremë i përhapur gjatë atyre ditëve, kishte grumbulluar brenda njëzet e katër orëve te Hani i Gllavës rreth 800 burra,* të cilët me gatishmërinë e tyre për të shkuar në mbrojtje të kalasë së Beratit, ngjallën alarmin e autoriteteve turke. Ky grumbullim i shpejtë, pavarësisht se u shpërnda në kohë, tregonte qartë se pjesëmarrja në një kryengritje të mundshme do të ishte shumë e madhe.

Kur në Berat u saktësua përfundimisht qëndrimi proqeveritar i muhafëzit** të kalasë, Zaçe Vasjarit dhe vartësve të tij, disa nga

* Sipas relacionit të Enver efendiut, 700 – 800 keqbërës pa ndonjë udhëheqës prej fiseve të Dangëllisë e të Toskërisë u mbledhën në periferi të hanit të të Gllavës.

**Muhafëz – Mbrojtës, ruajtës. Komandant i një vendi të përfurcuar.

përfaqësuesit e kryengritjes u paraqitën vetë në Buz ku i dhanë Tafilit një informacion më të gjerë dhe njëkohësisht e ftuan për të marrë në dorë drejtimin e kryengritjes.

Pas kësaj, Tafilit nuk i mbetej tjetër veçse të hidhej në aktivitet. Mbasi nisi edhe një herë korrierët në thellësi të zonave për të vënë në dijeni miqtë dhe bashkëluftëtarët e tij në të gjitha njësitë e sanxhakut, ai urdhëroi përgatitjet e fundit dhe në orët e pasdrekes të ditës së nesërme me 300 luftëtarët e tij mori rrugën drejt Beratit. Vargu i luftëtarëve, pasi përshkoi Qafën e Gllavës duke lënë në të djathtë Çorogjafin dhe Rehovën, zbriti drejt luginës dhe vazhdoi marshimin në rrugën më të shkurtër që të çonte drejt qendrës së sanxhakut. Dy orë pas perëndimit të diellit, këto trupa kishin zbritur në brigjet e Osumit dhe kishin kapur lagjen Goricë,⁷ duke patur kështu në zotërim edhe hyrjen e urës së Beratit.

Në relacionin e Enver efendiut drejtuar kryeministrit thuhet se Tafil Buzi hyri brenda në qytet dy ditë pasi kishte zënë lagjen Goricë, ndërsa në fakt, në letrën drejtuar pashait të Kretës, vetë Tafili sqaron: “Pleqtë e kazasë më dërguan lajm. Unë mbërrita me 300 vetë dhe e rrethuam kalanë e Beratit. Brenda 24 orësh erdhën pranë meje dhjetë mijë vetë pa rrogë”.⁸ Nga sa thuhet më sipër, mbetet të gjykosh se forcat e pakta të Tafil Buzit u hodhën në veprim sapo u gdhi, pa humbur kohë për të pritur grumbullimin e forcave vullnetare të cilat, siç njihet edhe historikisht, mbërritën aty vërtet brenda një kohe relativisht të shkurtër.

Të udhëhequra nga Tafil Buzi, këto forca kryengritëse u hodhën në luftime të ashpra nëpër lagjet e qytetit dhe përreth kështjellës. Ato shtinë në dorë magazinat shtetërore ku mbahej drithi i grumbulluar prej detyrimeve, të cilin ia shpërndanë popullsisë së thjeshtë kryengritëse.

Pjesëmarrja e masave popullore i dha një shtrirje të gjerë kryengritjes. Brenda një kohe të shkurtër u ngrit në luftë popullsia

e krahinave të Vlorës, Tepelenës, Skraparit, Tomoricës, dy Mallakastrave dhe Dëshnicës. Kështu, sipas Thëngjillit, kryengritja arriti në përgjithësi shtrirjen e fazës së parë, gjë që dëshmon për lidhje të forta ndihme dhe bashkëpunimi ndërmjet popullsive së këtyre krahinave, por edhe për një ngritje të ndërgjegjes politike në një shkallë më të lartë.⁹

Kjo ndjenjë solidariteti e bashkëpunimi e gjente frymëzimin e vet që nga “Lidhja e fuqishme shqiptare” e dalë nga kongresi ndërkrainor i vitit 1828 dhe e forcuar në zjarrin e luftave e përpjekjeve të vazhdueshme kundër pushtuesve osmanë në vitet që pasuan.

Në një kohë kur në të shtatë krahinat e sanxhakut ziente vala e revoltës, kur qyteti i Beratit ishte plotësisht në duart e kryengritësve dhe kur kordoni i rrethimit poshtë mureve të kalasë sa vinte e shtrëngohej, përfaqësuesit e shtatë krahinave, të mbledhur në një kuvend brenda qytetit të çliruar vendosën formimin e një besëlidhjeje të re politike.* Kjo besëlidhje, ndonëse për nga pjesëmarrja ishte e ngjashme me atë të një viti më parë, përta i përket organizimit, ngrihej në një shkallë të re më të lartë. Tani kjo besëlidhje politike udhëhiqej nga një organ i vetëm që ishte pleqësia, e cila në shtypin e kohës u quajt “trup legjislativ”.¹⁰ Kryetar i saj u zgjodh Abaz bej Lushnja nga familja e Ngurzajve, kurse Tafil Buzi u ngarkua me drejtimin e veprimeve luftarake dhe për lidhjet me botën e jashtme e sidomos me Mehmet Aliun e Egjiptit. Besëlidhja nuk kishte vetëm karakter ushtarak ndërkrainor, por ishte edhe organ i qeverisjes i dalë nga lufta për të zëvendësuar administratën osmane. Udhëheqja e Besëlidhjes përbëhej nga krerë feudalë, nga përfaqësues të borgjezisë dhe të fshatarësisë.¹¹

Sipas Thëngjillit, ngarkimi i Tafil Buzit me udhëheqjen e

* Siç shihet, veprimet luftarake shkojnë paralelisht me krijimin e bazës për vetëqeverisjen vendore.

veprimeve luftarake u bë për dy arsye: së pari, duke u nisur nga përvoja e pasur luftarake e kapedanit trim dhe, së dyti, ngaqë kështu mund të sigurohej një aleat siç ishte Mehmet Aliu në Egjipt, interesat e të cilit përputheshin me interesat e kryengritjes kundër të njëjtit armik.¹²

Kryengritësit shqiptarë kishin marrë armët për të luftuar deri në fund në mbrojtje të të drejtave që i kishin rrëmbyer pushtuesit në kryengritjen e një viti më parë. Kryengritjen e një viti më parë, apo fazën e parë të kryengritjes siç e konsiderojnë historianët, shqiptarët e nisën dhe e fituan pa ndihmën e ndokujt, kështu që edhe këtë fazë masa kryengritëse dhe udhëheqësit e saj e kishin filluar dhe kishin bindjen se do ta përfundonin me forcat e veta. Megjithatë ata shpresonin gjithashtu edhe tek ndonjë ndihmë e mundshme e Mehmet Aliut, sidomos me anën e flotës.

Mirëpo kjo mundësi e ndërhyrjes ushtarake nga ana e Egjiptit, e cila ushqente shpresën e shqiptarëve, shtonte në të njëjtën kohë edhe frikën e pushtuesit dhe e bënte atë që të ishte shumë i kujdesshëm në mbylljen e shtigjeve nga mund të vinte kjo ndihmë. Kështu, sipas Thëngjillit, forca dhe shtrirja e shpejtë e kryengritjes dhe mundësia e lidhjes së saj me lëvizjen e Mehmet Aliut e alarmuan Portën e Lartë, e cila plotësoi menjëherë kërkesën e mytesarifit të tre sanxhakëve për të bllokuar brigjet e Shqipërisë Jugore, duke dërguar disa anije lufte me synim që të parandalohej çdo orvajtje ndihme në det nga ana e flotës egjiptiane.¹³

Me qëllim që të arrinte shuarjen e kryengritjes në rrugë paqësore ashtu siç e kërkonin interesat e Portës së Lartë në këto momente, Mahmut pasha vuri në përdorim metodat e zakonshme të ndërhyrjes nëpërmjet personave me influencë që konsideroheshin besnikë të perandorisë. Ai përdori si gur të parë në këtë manovrim garancinë që kishte dhënë paria e Tepelenës në muajin gusht në adresë të Tafili Buzit duke u zotuar se ky i fundit, këtej e tutje, do të hiqte dorë nga lufta dhe do të qëndronte në

fshatin e tij, garanci kjo mbi bazën e së cilës Porta e Lartë kishte dhënë edhe një amnisti për të. Kjo pari, siç kërkonte pala turke, duhej të ndërhynte pranë pleqësisë së Besëlidhjes në Berat për të kërkuar prej saj shuarjen e kryengritjes. Përfaqësuesit kryesorë të parisë së Tepelenës, të cilët ngarkoheshin me këtë detyrë si Ymer aga, Ahmet aga, Shejh Vasjari, Xhelil aga Picari e të tjerë, megjithëse me fjalë u shprehën të gatshëm të ndërhynin, i zvarritën veprimet e tyre në atë masë sa që lanë të kuptohet qartë edhe para autoriteteve turke se nuk kishin dëshirë të ndërhynin, domethënë se me zemër ishin në mbështetje të kryengritjes.

Lidhur me këtë problem, në letrën sqaruese që i drejtohej mytesarifit të tre sanxhakëve, mbasi tregohej rruga e ndjekur nga kjo pari, shkruhej: “Në këto veprime zvarritëse bëhet e qartë se ata kanë gisht në këtë revoltë* dhe se kanë bërë një aleancë midis tyre”.¹⁴

Ky qëndrim tregoi edhe një herë pozitën e lëkundur të kësaj partie, që me zemër ishte me kryengritësit, por nuk guxonte të hidhej në luftë të hapur, ashtu siç bëri fshatarësia tepelenase.¹⁵

Fillimisht, kur akoma nuk kishte njohur mirë qëllimin e kryengritësve, Mahmut pasha i mëshoi më shumë rrugës paqësore për shuarjen e kryengritjes si dhe zgjidhjes së çështjes brendapërbrenda limerit të vet, pa bërë shumë bujë në dyert e Portës. Mirëpo kur vuri re nëpërmjet deklaratave të para të kryengritësve se synimet e tyre shkonin më larg nga ç’e pandehte ai dhe kur u bind se nuk mund të arrinte gjë në rrugën paqësore, kërkoj leje nga Porta e Lartë që të përdorte forcën. Për të përfutur kohë derisa të kthehej përgjigja nga lart dhe për të njohur më thellë qëllimet e kryengritësve, ai kërkoj që t’i paraqiteshin kërkesat e tyre.

Në emër të kryengritësve pleqësia i paraqiti qeveritarit osman

* Nëpunësi i mytesarifit të Janinës ankohet se agallarët e Tepelenës e kanë shtyrë përgjigjen deri sa të bëhet mbledhja në Labovë.

të sanxhakut kërkesat për të përjashtuar krahinat kryengritëse nga zbatimi i reformave centralizuese dhe për t'u njohur këtyre krahinave një qeverisje autonome.¹⁶

Në një letër që mban datën 9 dhjetor 1834 dhe që bën fjalë për kërkesat e kryengritësve, Mahmut Hamdi pasha shkruan: "Meqënëse janë bashkuar me ta disa gegë fqinjë dhe Ibrahim bej Kavaja, del se duan të zbatojnë qëllimet e fshehta, të mos japin ushtarë të rregullt e gjëra të tjera dhe ... të shpallin pavarësinë".¹⁷

Kuptohet qartë që këto kërkesa ishin të përmasave të tilla që dilnin jashtë hijes së mytesarifit të tre sanxhakëve dhe njëkohësisht binin në kundërshtim të plotë me politikën centralizuese të Portës së Lartë, kështu që ato në asnjë mënyrë nuk mund të pranoreshin dhe në fakt nuk u pranuan.

Refuzimi nga ana e autoriteteve osmane i kërkesave të Besëlidhjes e ngriti vrullin e kryengritjes në një shkallë të re. Edhe gjatë muajit nëntor luftimet kryesore u zhvilluan rreth kalasë së Beratit, e cila ishte përforcuar mjaft dhe mbrohej me artileri të vendosur në kala dhe në disa shtëpi feudale të qytetit që mbështetnin qeveritarët turq. Një shtëpi e tillë ishte edhe ajo e Sulejman pashë Beratit. Megjithë vendosmërinë dhe trimërinë e kryengritësve, kalaja rezistoi dhe mbeti në dorë të mytesarifit.¹⁸

Duke u nisur nga kontributi që kishin dhënë dhe me qëllim që rezistenca antiosmane të merrte shtrirje më në veri, Tafil Buzi kërkoi që të futeshin në radhët e Besëlidhjes kryengritëse edhe dy krahina të tjera; ajo e Vërçës dhe e Sulovës që vareshin nga Elbasani. Në këtë mënyrë numri i krahinave pjesëmarrëse kaloi në nëntë.¹⁹ Si rezultat i kësaj shtrirjeje, edhe numri i kryengritësve u rrit shumë. Sipas disa dokumenteve të kohës cituar nga Thëngjilli, ky numër arriti në 25 000 vetë. Në një dokument tjetër, cituar nga i njëjti autor, përshkruhet një fragment i betejës nën komandën e Tafil Buzit ku lexojmë:

"Komandanti ushtarak drejtonte goditjen kryesore mbi kalanë

e Beratit. Nën presionin e masave popullore, në anën e kryengritjes kaloi i nipi i Ymer pashë Vrionit, Sulejman beu, i cili u dorëzoi edhe dy topa që deri atëherë kishin vjellë zjarr kundër kryengritësve nga shtëpia e Sulejman pashës. Me ndihmën e tyre u pushtua një kullë që ndodhej midis kalasë së Beratit dhe asaj të Biftës. Rënia e kullës në duart e kryengritësve bëri që dara rreth kalasë të shtrëngohej edhe më shumë”.²⁰

Në këto situata, shqetësimi i autoriteteve turke vinte gjithnjë në rritje duke pushtuar hapësira të reja që arrinin deri në qendër të vilajetit, në Janinë. Këtë atmosferë shqetësimi e gjejmë të pasqyruar edhe në shkrimet e udhëtarit anglez David Erkhart* i cili vizitonte ato ditë këtë qytet dhe ishte në kontakt të drejtpërdrejtë me administratën qendrore të pashait mbi tre sanxhakë. Në shkrimet e tij ai tregon se një frikë e një alarm i përgjithshëm kishte kapur qeveritarët në fund të vitit 1834, kur kryengritësit e Shqipërisë së Jugut kishin pushtuar Beratin dhe kishin rrethuar kalanë e tij.²¹

Ky shqetësim rridhte nga fakti se pashai i Janinës nuk po gjente dot rrugëdalje. Ai e ndjente çdo ditë e më shumë se pa luftë nuk bënte dot asgjë, por edhe luftë nuk mund të bënte, sepse nga njëra anë nuk kishte siguruar pëlqimin e Portës dhe, nga ana tjetër, nuk kishte as forca me se ta bënte goditjen.

Një gazetë e kohës e cituar nga L. Mile që trajton këtë dilemë të Mahmut pashës, del me konkluzionin se atij, veç të tjerash, i mungonte edhe dëshira për t’u ballafaquar me Tafil Buzin. Në gazetë shkruhet: “Për fat të keq, Mahmut pashë Janina nuk ka as dëshirë të vendosur, as forca të mjaftueshme për ta nxjerrë Tafil Buzin nga Berati, vendqëndrimi i tij”.²²

Duke e parë të domosdoshme ndërhyrjen ushtarake dhe duke qenë se në repartet e Janinës gjysma e ushtarëve ishin shqiptarë,

* Në të njëjtin vend autori shkruan: “Në popullsinë shqiptare ekziston një urrejtje shumë e madhe kundër turkut dhe një dëshirë e pashuar për çlirim”.

të cilët kuptohet nuk do të pranonin të luftonin kundër vëllezërve të tyre, Mahmut pasha kërkoi ndërhyrjen e tetë taboreve të Daut pashës që ndodheshin në Shkodër si dhe forcave të tjera të ardhura nga Edreneja, Jenisherit e Selaniku.

Sipas Thëngjillit, Porta e Lartë nuk mund të dërgonte ushtarë nga krahinat shqiptare dhe as batalionet e Shkodrës, të cilat jo vetëm nuk do të mjaftonin për shtypjen e kryengritjes, por largimi i tyre do t'u jepte mundësi banorëve të Shkodrës të ngrinin krye. Për të fituar kohë ajo i dha përparësi zgjidhjes së problemit në rrugë paqësore. Prandaj njoftoi Mahmut Hamdi pashën të shpallte një amnisti të përgjithshme, duke përjashtuar vetëm komandantin ushtarak, Tafil Buzin.²³ Porta e Lartë bënte të ditur se kjo amnisti do të ishte "lëshimi" i fundit për zgjidhjen e problemit në rrugë paqësore. Në qoftë se edhe kjo masë nuk do të jepte rezultat, atëherë do të dërgoheshin forca të shumta nën komandën e katër pashallarëve për të shtypur me gjak kryengritjen.

Ky kërcënim i ashpër që vinte nëpërmjet një fermani nga vetë kreu i perandorisë, nuk arriti t'i trembte kryengritësit shqiptarë, përkundrazi, nga një relacion i konsullit anglez në Prevezë lihet të kuptohet se më të frikësuarit nga ky tensionim i situatës ishin vetë autoritetet turke. Ja ç'thuhet në relacion: "Fermani përmban kërcënimet më të ashpra kundër fajtorëve dhe ndjekësve të Tafil Buzit dhe përfundon duke paralajmëruar që, në qoftë se ky rebelim nuk do të pushojë së shpejti, katër pashallarë me të gjitha forcat që ata do të mund të disponojnë, do të hidhen mbi Shqipëri për ta djegur dhe për ta mbytur në gjak. Këta katër pashallarë janë: Valiu i Rumelisë, Daut pasha i Shkodrës, Emin pasha i Thesalisë dhe, së fundi, Mahmut pasha i Janinës. Kjo shpallje së cilës po i bëjnë bujë të madhe, nuk po mbetet pa përhapur shqetësim të shumtë në krahinë, por, fatkeqësisht, nuk janë fajtorët që duken më të tremburit".²⁴

Masat kryengritëse jo vetëm që nuk u trembën, por shprehën

akoma më qartë trimërinë dhe vendosmërinë e tyre duke hedhur poshtë amnistinë e dhënë nga Porta e Lartë, të cilën e konsideruan kurth që kishte për qëllim përçarjen dhe që nuk merrte parasysh kërkesat kryesore të parashtruara në emër të tyre. Një qëndrim të ngjashëm mbajti në këtë rast edhe pleqësia e Besëlidhjes e cila jo vetëm që shpërfilli vendimet e Portës, por vendosi të mbante peng Vehip efendi Janinën, kryetarin e delegacionit të dërguar për këtë qëllim. Në të njëjtën kohë dy pjesëtarët e tjerë të këtij ekipi, Ymer Kumbaron dhe Selman Zharkanjin, i ktheu tek mytesarifin për t'i bërë të ditur se nuk hiqte dorë nga kërkesat e saj dhe se për lirin e Vehip efendiut kërkonte 2 000 qese.^{25*}

Me gjithë qëndrimin mospërfillës që mbajti masa kryengritëse dhe udhëheqësit e saj, Porta e Lartë nuk ndërmoi asnjë veprim luftarak, siç kishte kërcënuar nëpërmjet fermanit perandorak. Siç duket, rrethanat historike të kohës e impononin shtetin osman t'i anashkalonte konfliktet, prandaj edhe në këtë rast, pavarësisht nga deklaratat e bëra, autoritetet turke vazhduan t'i mëshojnë përsëri rrugës paqësore, por këtë radhë me mjete e metoda më të stërholluara. Në një shkrim të Mahmut pashës ku citohet përmbajtja e letrës së kryeministrit, pasi vlerësohet rëndësia e përdorimit të forcës, sqarohet se kjo tani për tani nuk mund të bëhet për arsye të tjera. Ajo që mund të bëhet tani është që çështja (faji) t'i ngarkohet krenarisë vetiake të të mallkuarit Tafil Buzi, kryetarit të tyre, duke i konsideruar si të pafajshëm të gjithë pjesëmarrësit e tjerë në këtë revoltë.²⁶

Siç mund të kuptohet lehtë, është kjo arsyeja që në vend të topave, Mahmut pasha drejtoi kundër frontit të kryengritjes armët tradicionale të përçarjes. Qëllimi kryesor ishte që fillimisht të ndanin pak nga pak masën kryengritëse nga udhëheqja e saj dhe ta bindnin atë me të gjitha mjetet që të largohej nga lufta. Duke bërë diferencime edhe brenda kryesisë së Besëlidhjes, ata kërkonin

* Një qese është e barabartë me 5 napolonë flori.

të izoloni komandantin ushtarak të kryengritjes, Tafil Buzin dhe të gjenin pastaj mënyra dhe mjete për zhdukjen e tij. Ky izolim do të vinte duke i falur të gjithë të tjerët, bashkë me ta edhe Abaz beun me shokë pavarësisht se konsideroheshin me faj. Kështu në një letër për kryeministrin, mytesarifi i tre sanxhakëve kërkonte që edhe Abaz beu të falet, megjithëse siç pohon ai, duhet ndëshkuar jo vetëm Abaz beu, por edhe sa e sa krerë shqiptarë të cilëve do t'u vihet hakut në kohë të përshtatshme.²⁷

Siç shihet, edhe ky fakt shkon në përfundim të idesë se duke i lënë rrugët hapur për gjithë të tjerët, kërkohej ngecja në rrjetë e Tafil Buzit i cili jo vetëm që nuk e kishte lënë asnjë minutë të qetë vezirin e Janinës, por shpesh zhurma e tij bezdiste edhe veshët e vetë padishahut. Për të arritur këtë, Mahmut pasha thirri edhe një herë në ndihmë krerë me influencë si Tahir Abazi, Xhelil aga Picari, Ahmet aga Çami, Ahmet bej Zagoria, Haxhi Tahir Vlora, Laze bej Vlora dhe Shejh Vasjari.

Sipas Thëngjillit, një pjesë e këtyre krerëve si Tahir Abazi, që nga rënia e pashallëkut të Janinës i kishin shërbyer me besnikëri Portës së Lartë, kurse krerë të tjerë si Xhelil aga Picari, Osman bej Përmeti e Ahmet aga Çami, që kishin qenë të detyruar të pranonin përkohësisht bindjen dhe nënshtrimin ndaj Mahmut pashës, duket se nuk ishin kundër kryengritjes.²⁸

Duke i ngarkuar këta persona me detyrë, ka mundësi që pikërisht një nga synimet e Portës të ketë qenë prova për besnikërinë e secilit, sepse në letrën e Mahmut pashës nuk përdoret shprehja “krerë besnikë”, por “krerë që hiqen si besnikë”. Ja si vazhdon më tej letra: “Brenda në zarf ishte urdhri që më dërgohej mua... si dhe krerëve që hiqen si besnikë. Për të provuar besnikërinë tonë në këtë çështje, ngarkoheshim për të bërë të mundur zhdukjen e të mallkuarit në fjalë”.²⁹

I nisur nga i njëjti qëllim, përçarja e krerëve të kryengritjes, edhe valiu i Rumelisë u shkroi letra tre qethydave të kategorisë të

esnafëve të Beratit për të vepruar.³⁰

Siç shihet, shigjetat e përçarjes po e mësynin frontin e kryengritjes nga shumë drejtime. Helmi i tyre dalëngadalë filloi të jepte efektet e para. Pas një mosmarrëveshjeje të brendshme, një pjesë e kryengritësve të Vlorës e la rrethimin e kalasë dhe u tërhoq nga lufta. Megjithatë shtabi i kryengritjes nën drejtimin e Tafil Buzit arriti të mbajë gjallë frymën luftarake të masës kryengritëse që ishte në rrethimin e kalasë dhe ta hidhte atë në aksione të përditshme. Presioni gjithnjë në rritje dhe sulmet e herëpashershme, ditën e natën, bënë që nga mesi i dhjetorit, pas dy muaj luftimesh, kalaja e Beratit të bjerë përfundimisht në duart e kryengritësve.

Ja si e gjejmë të përshkruar sulmin e fundit mbi kala në shkrimet e Kokalarit: “Ata, mbasi e hëngrën së bashku tainin (racionin) e ushqimit në mbrëmje në lagjen Murat Çelepias, pritën sa u errësua mirë dhe pastaj filluan sulmin për të marrë kalanë. Në muret e kësaj kështjelle u vendosën nga kryengritësit me dhjetëra shkallë. Sokëllimat e luftëtarëve shqiptarë me ja-ja-të e tyre tradicionale dëgjoheshin kudo në mes të errësirës së natës. Këta zëra ngjethës u futën tmerrin mbrojtësve osmanllinj të kalasë. Me qindra e mijëra kryengritës, me rrobat karakteristike shqiptare të bardha, të ngjitur nëpër shkallët e drunjtë, u quajtën si fantazma nga ushtarët e porsaardhur* turq për mbrojtjen e kështjellës. Një pjesë e mirë e luftëtarëve arritën të mbështetnin këmbët e tyre sipër në bedenat e kalasë dhe u përleshën grykë për grykë me mbrojtësit osmanllinj të kështjellës. Të panumërta janë heroizmat e bijve të vegjëlisë shqiptare në këtë betejë”³¹

Pasi u mor kalaja dhe pasi u izoluan mbrojtësit proturq të kështjellës, komandanti i shtabit të kryengritjes, Tafil Buzi, urdhëroi dëbimin e tyre jashtë mureve të kështjellës. Pas kësaj në bashkëpunim me pleqësinë e Besëlidhjes dhe në mirëkuptim të plotë

* Sipas Kokalarit, turqit e kishin bërë ndërrimin e ushtarëve brënda në kala dhe kishin sjellë aty ushtarë osmanllinj.

me gjithë përfaqësuesit e zgjedhur nga populli, vendosën për mënyrën se si do të mbrohej kjo kala në të ardhmen, në mënyrë që këtej e tutje të mos binte më në duart e osmanllinjve. Për këtë qëllim u vendos që në mbrojtje të kalasë së Beratit të vihej një garnizon i ri i përbërë nga 100 ushtarë të zgjedhur, të cilët do të përfaqësonin në mënyrë të barabartë të nëntë krahinat e Besëlidhjes. Gjithashtu u shkarkuan bylykbashët e qytetit që vareshin nga myteselimi turk dhe u bë zëvendësimi i tyre me kryengritës që qenë dalluar për trimëri. Të gjitha këto veprime janë konsideruar nga historianët tanë si hapi i parë për sigurimin e vetëqeverisjes.

Veprimet që u ndërmorën pas rënies së kalasë, gjejnë pasqyrim edhe në njërën nga letrat e Tafil Buzit, ku ai shkruan: “Të rrethuarit i dërgova pranë zotërinjve të tyre. Pastaj biseduam me pleqtë dhe vumë nga dhjetë njerëz për çdo kaza brenda në kala dhe nga dy vetë në derën e kalasë. Ndryshuam edhe bylykbashët e qytetit. Pastaj secili nga ne u tërhoq në shtëpinë e vet. Në fillim ishin bashkuar shtatë kaza, por unë u bëra shkak që t’u shtoheshin atyre, pas dy muajsh, edhe dy kaza. Të gjithë ashtu siç thamë më lart, u vëllazëruan”.³²

Tërësia e veprimeve dhe e masave të mësipërme ndërmerreshin në kuadrin e kurorëzimit të fitores së arritur nga populli kryengritës, i cili urrente për vdekje pushtuesin osman dhe aspironte vetëqeverisjen e vendit të tij. Kjo fitore ishte një sfidë e vërtetë që i bëhej Portës së Lartë dhe politikës së saj centralizuese në të gjithë perandorinë.

Në këto rrethana valiu i gjithë Rumelisë, Mahmut Hamdi pashai, i cili gëzonte njëkohësisht edhe postin e valiut të Janinës në rang veziri, u detyrua të bjerë në marrëveshje me krerët e kryengritjes.³³ Në takimin me përfaqësuesit e kryengritësve, ai premtoi se do të hiqte dorë nga zbatimi i reformave centralizuese dhe nga ndëshkimi i udhëheqësve të pleqësisë, Abaz beut dhe Tafil Buzit. Nga ana tjetër ai miratoi ndryshimet që kishte bërë pleqësia në administratën lokale, qeverisëse dhe ushtarake. Kjo marrëveshje u arrit në ditët e para të

janarit të vitit 1835 dhe shënonte një fitore të Besëlidhjes së nëntë krahinave të Shqipërisë së Jugut, mbasi bëri të ndërpritej zbatimi i reformës ushtarake, të ulëj barra e taksave që rëndonte mbi masat popullore dhe të mënjanoreshin abuzimet e nëpunësve të huaj.³⁴

Për të treguar rëndësinë dhe jehonën e këtij akti historik, kronikanët citojnë fjalët e valiut të ri të Rumelisë, Ahmet Zeqirja pashës, i cili dy vjet më vonë shkruante se populli e vuri Hamdi pashën para një fakti të kryer duke vendosur përfaqësuesit e atyre anëve në kalanë e Beratit, me qëllim që çdo punë të kryhej nëpërmjet dhe me pëlqimin e popullit të Toskërisë.³⁵ Më poshtë nga i njëjti autor lexojmë: “Rrethanat e kohës e detyruan Mahmut Hamdi pashanë të pranonte. Kur u vu në zbatim vendimi, shtatë kazatë: Skrapari, Dëshnica, Tepelena, Mallakastra e sipërme dhe e poshtme, Vlora dhe Tomorica dërguan përfaqësuesit e tyre në kalanë e Beratit. Thirrën edhe nga popullsia e Sulovës dhe e Vërçës që të dërgonin përfaqësuesit e tyre. Kështu në kala u vendosën përfaqësuesit e nëntë kazave”.³⁶

Kështu u mbyll me fitore një nga kryengritjet më të mëdha e më masive të kohës që kishte në mbështetje popullsinë kryengritëse të nëntë krahinave dhe në udhëheqje komandantin trim Tafil Buzin. Kjo kryengritje e fuqishme që ishte një vazhdim në rritje i lëvizjes antiosmane të atyre viteve, u kurorëzua me vetëqeverisjen e nëntë krahinave të Shqipërisë jugore dhe krijoi premisat për një kryengritje të përgjithshme e cila, siç do ta shohim, mbeti në tentativë.

BIBLIOGRAFI

- 1 Relacion i Enver efendiut drejtuar kryeministrit, nëntor 1834, vesika 49263.
- 2 Ilam i kadiut të Beratit, 25 tetor 1834, vesika 21007 F.
- 3 Letër e V. Meyer, Prevezë, 8 nëntor 1834.
- 4 Përktimi i një letre të dragomanit grek mbi Shqipërinë, vesika 21500.
- 5 P. Thëngjilli: “Kryengritjet popullore kundërosmane në Shqipëri”, faqe 91.

- 6 P. Thëngjilli, po aty, faqe 92.
- 7 Relacion i Enver efendiut drejtuar kryeministrit, vesika 49263.
- 8 Letër e Tafil Buzit dërguar pashait të Kretës, 5 nëntor 1835, vesika 21719 A.
- 9 P. Thëngjilli: "Kryengritjet popullore kundërosmane në Shqipëri", faqe 93.
- 10 Gazeta "Novine srbske", datë 10 mars 1835, cituar nga Thëngjilli.
- 11 Historia e Shqipërisë, vëllimi II, faqe 121.
- 12 P. Thëngjilli: "Kryengritjet popullore kundërosmane në Shqipëri", faqe 93.
- 13 P. Thëngjilli: "Kryengritjet popullore kundërosmane në Shqipëri", faqe 95.
- 14 Letër e myhyrdarit dërguar mytesarifit, dhjetor 1834, vesika 49034 H.
- 15 P. Thëngjilli: "Kryengritjet popullore kundërosmane në Shqipëri", faqe 95.
- 16 Historia e Shqipërisë, vëllimi II, faqe 121.
- 17 Letër e Hamdi pashës, 9 dhjetor 1834, vesika 49034 E.
- 18 Letër e Ibrahimit, dhjetor 1834, vesika 49034 I, cituar nga Thëngjilli.
- 19 Letër e Tafil Buzit drejtuar pashait të Kretës, 5 nëntor 1835, vesika 21719 A.
- 20 Letër e Hafëz pashës, dhjetor 1834, vesika 51010 C.
- 21 David Erkhart: "Shpirti i Orientit".
- 22 Gazeta "Moskovskije vjedomosti", L. Mile "Kryengritjet popullore", faq e 94.
- 23 P. Thëngjilli: "Kryengritjet popullore kundërosmane në Shqipëri", faqe 97.
- 24 Dokumenti nr. 22, Prevezë, 12 dhjetor 1834.
- 25 Letër e Ibrahimit, 1 dhjetor 1834, vesika 49034 I.
- 26 Letër e Mahmut Hamdiut, 9 dhjetor 1834, vesika 49034 E.
- 27 Mahmut pasha, letër kryeministrit, 3 janar 1835, vesika 51003 A.
- 28 P. Thëngjilli: "Kryengritjet popullore kundërosmane në Shqipëri", faqe 98.
- 29 Letër e Mahmut Hamdiut, 9 dhjetor 1834, vesika 49034 E.
- 30 Letër e valiut të Rumelisë, 1 janar 1835, vesika 51005 A.
- 31 M. Kokalari: "Trima të kryengritjeve popullore", faqe 91-92.
- 32 Letër e Tafil Buzit dërguar pashait të Kretës, 5 nëntor 1835, vesika 21719 A.
- 33 M. Kokalari: "Lidhja e fuqishme shqiptare", faqe 104.
- 34 P. Thëngjilli: "Kryengritjet popullore kundërosmane në Shqipëri", faqe 99.
- 35 Letër e valiut të Rumelisë, 27 mars 1837, vesika 21695 A.
- 36 M. Kokalari: "Lidhja e fuqishme shqiptare", faqe 105.

KREU I NËNTË

PRANË KRYENGRITJES SË PËRGJITHSHME

Krahas vlerave të tjera si udhëheqës dhe organizator i kryengritjeve të njohura në Jug që nga Berati e deri në Janinë, Tafil Buzit i takon pa dyshim edhe merita e ideatorit e nismëtarit për bashkimin e gjithë popullit shqiptar në një kryengritje të përgjithshme kundër regjimit të egër osman. Në këtë aspekt ai ishte ndër të parët që e kuptoi këtë kërkesë të diktuar nga koha dhe njëkohësisht ishte ndër të rrallët që bëri përpjekjet maksimale për ta vënë në jetë atë.

Dihet që pesha e rëndë e shtypjes së okupatorit ndihej njësoj si në Jug ashtu edhe në Veri. Rrjedhimisht ishte e njëjtë edhe shkalla e urrejtjes kundër pushtuesit, e cila gjente pasqyrimin e vet në intensitetin e njëjtë të revoltave dhe kryengritjeve si në Gegëri ashtu edhe në Toskëri. Kështu, gjatë vitit 1833, kryengritjet shpërthyen në Shkodër, Dibër, Berat, Kolonjë e Gjirokastrë. Kjo tregonte se shqiptarët e të gjitha trevave e kishin kuptuar se vetëm me luftë mund ta largonin të keqen nga vatrën e tyre. Megjithatë, për shqiptarët mbetej ende e pandriçuar mirë rruga që mund të çonte në fitore, ajo e bashkimit të armëve dhe kjo për arsye sepse, siç shprehen historianët, “shkalla e ndërgjegjes kombëtare është në varësi të drejtpërdrejtë me kushtet ekonomiko-shoqërore të popujve të shtypur”.¹

Aftësia orientuese e shqiptarëve drejt së ardhmes në atë kohë paraqitej pak a shumë e përafërt me vlerësimin që gjejmë në kujtimet e një emisari të lartë francez të kohës i cili shkruante se opinioni publik në Shqipëri është unanimit për të akuzuar gjendjen e tanishme, por është shumë i përçarë në parashikimet dhe

dëshirat e tij për të ardhmen.²

Sidoqoftë, kryengritjet shqiptare të dy viteve të fundit, duke përfshirë hapësira shumë të gjera, ndonëse nuk arritën të krijojnë lidhje, kishin krijuar kontakte ndërkrahinore dhe kishin përfutur elementë të ndihmës e të bashkëpunimit reciprok midis tyre siç mund të përmendim bashkëpunimin e krahinave të Vërçës e Sulovës me kazatë e Toskërisë, apo gatisshmërinë e kryengritësve të Beratit për t'i dhënë ndihmën e kërkuar popullsisë elbasanase në konfliktin me autoritetet turke.

Dalja në skenë e këtyre elementëve të rinj tregonte se në shoqërinë shqiptare po lindte një frymë e re me prirje drejt afrimit dhe lidhjes midis dy krahinave kryesore, prirje kjo që i përgjigjej edhe stadi të zhvillimit ekonomik e shoqëror të vendit. Gjithashtu bie në sy se vetë “përvoja luftarake e një viti më parë u kishte treguar udhëheqësve të kryengritjeve të veçanta në Toskëri e Gegëri se rezultatet do të arriheshin në rast se do të organizohej një kryengritje e përgjithshme me një udhëheqje të vetme”. Duke patur parasysh këtë përvojë dhe duke u mbështetur tek fryma e re e bashkëpunimit ndërkrahinor “gjatë verës së vitit 1834 u shkëmbyen mendime midis përfaqësuesve të krahinave të ndryshme të vendit dhe u vendos që të organizohej një kryengritje e tillë, për të cilën u hartua edhe një plan i përgjithshëm operativ”.³

Përsa u tha më lart, lidhur me formulimin e idesë dhe të strategjisë për një kryengritje mbarëkombëtare e në veçanti në realizimin praktik të kësaj strategjie, kontributi i Tafil Buzit është i një rëndësie të veçantë. Sipas Thëngjillit, “kapërcimi i kornizave lokale dhe përpjekja për organizimin e një kryengritjeje të përgjithshme nuk ishin rezultat i dëshirave të njerëzve të veçantë, por shprehnin tendencën e përgjithshme të bashkimit. Këtë tendencë ditën ta kapnin disa nga udhëheqësit e kryengritësve. Nga ata mund të përmendim Tafil Buzin dhe Ibrahim bej Kavajën”.⁴

Përveç kësaj, mbetet për të shtuar se merita e Tafil Buzit nuk

përfundon këtu. Vlerat e tij fitojnë përmasa të reja sidomos në menaxhimin racional e të guximshëm të veprimeve luftarake si udhëheqës dhe organizator i kryengritjes së Beratit, e cila në kuadër të planit operativ përbënte aktin e parë të kryengritjes së përgjithshme. E theksojmë këtë sepse historianët nuk e ndajnë kryengritjen e Beratit nga kryengritja e përgjithshme, mendim ky që mund të vihet re si në historinë e Shqipërisë, ashtu edhe në kronikat e tjera që flasin për atë periudhë. Ideja sipas të cilës fillimi i kryengritjes së Beratit është në të njëjtën kohë edhe fillimi i kryengritjes së përgjithshme del edhe më i qartë në shkrimet e reja të Thëngjillit ku duke bërë fjalë për kryengritjen e përgjithshme thuhet se kjo kryengritje filloi në vjeshtën e vitit 1834 nga popullsia e qytetit të Beratit, e cila rrëmbeu armët me pretekstin për të mbrojtur katërmbëdhjetë ushtarët që kishin ardhur me leje. Kryengritësit i mbyllën qeveritarët në kështjellë dhe ftuan udhëheqësin e kryengritjeve të mëparshme, Tafil Buzin, për të drejtuar veprimet ushtarake.⁵

Në planin operativ të kryengritjes së përgjithshme thuhet: “Me të rënë kështjella e Beratit në duart e kryengritësve, gjysma e tyre së bashku me forcat kryengritëse të Kavajës, Tiranës dhe Mirditës dhe me popullsinë e Shkodrës do të sulmonin trupat qeveritare të Shkodrës, kurse gjysma tjetër së bashku me kryengritësit e sanxhakut të Delvinës do të sulmonin forcat e Mahmut pashës në Janinë”.⁶ Ndërmarrja e këtij akti konsiderohet në historinë e popullit tonë si një hap i rëndësishëm që bënë krerët e Shqipërisë. Ata bashkoheshin në një lidhje ushtarake mbarëshqiptare dhe merrnin në duart e tyre nismën për të vepruar bashkërisht.⁷

Po të nisemi nga fakti që ideja për një kryengritje të përgjithshme është hedhur gjatë verës së vitit 1834 dhe po ta konsiderojmë të njëkohshëm edhe formulimin e planit të përgjithshëm operativ të veprimeve luftarake, del që kryengritja e Beratit, pavarësisht nga rrethanat e fillimit të saj, ishte një

kryengritje e planifikuar, e përfshirë në fokusin e kryengritjes së përgjithshme si fazë e parë e saj. Të njëjtat rrethana të shtynë të gjykojë se në planin operativ, përveç atyre që përmenden më sipër, duhet të jenë parashikuar edhe detaje të tjera duke patur parasysh në radhë të parë caktimin e komandantit që do të merrte në dorë drejtimin kryengritjes. Mbi bazën e këtij gjykimi, mund të thuhet se Tafil Buzi ka qenë i caktuar në detyrën e komandantit para se të fillonte kryengritja. Në këto kushte, ftesa që i bën atij paria e Beratit për të marrë në dorë drejtimin e luftimeve, merr karakter simbolik.

Sidoqoftë, vlerësimi i veçantë që i bëhet Tafil Buzit duke e ftuar të drejtojë veprimet luftarake të kryengritjes së përgjithshme tregon jo vetëm nivelin e aftësive të tij si ushtarak, por edhe shkallën e lartë të përfshirjes së këtij të fundit në veprimet përgatitore të kryengritjes, sidomos në hartimin e planit operativ të saj. Marrja në dorë e drejtimit të veprimeve luftarake e bën atë njëherazi edhe organizatorin kryesor të kësaj kryengritjeje, faza e parë e së cilës kishte të bënte me marrjen e kështjellës së Beratit.

Është e natyrshme që në kuadrin e një kryengritjeje të tillë, marrja e Beratit dhe e kalasë së tij përbënte gurin themeltar të kryengritjes mbarëshqiptare. Berati, i konsideruar në atë kohë si kryeqyteti i Toskërisë*, ishte shumë i nevojshëm për të krijuar një pikëmbështetje nga duhej të niseshin veprimet e mëtejshme luftarake si në Veri, drejt Shkodrës, ashtu edhe në Jug, drejt Janinës.

Autoritetet turke, të cilët po zbulonin pak nga pak lidhjen e fshehtë jug-veri dhe strategjinë e një kryengritjeje të përgjithshme, filluan të lëshonin sinjale alarmi për atë që mund të ndodhte pasi të binte kalaja e Beratit. Po t'i referohemi për këtë problem korrespondencës së kohës, do të vëmë re se këto autoritete e kanë nuhatur mundësinë e një lëvizjeje masive pas rënies së Beratit. Kështu, në një letër që Mahmut Hamdi pasha i dërgon

* Sipas Konicës, nën sundimin e pushtuesve Berati u bë kryeqyteti i Toskërisë apo i Shqipërisë Jugore.

kapuqethydait të vet në Ştamboll, sqaron se kjo kryengritje nuk do të mënjanohet me lehtësi. Sipas tij, ata duket se duan të zbatojnë qëllimet e fshehta deri tek shpallja e Pavarësisë.⁸ Ja edhe një letër e valiut të Rumelisë drejtuar kryeministrit, në të cilën pasi vlerësohet kalaja e Beratit si çelësi i Shqipërisë, shkruhet: “Ashtu siç vërtetohet nga rrjedhimi i ngjarjeve, revolta e tanishme e rebelit të lartpërmendur, kishte për qëllim të shtinte në dorë kalanë e Beratit, për ta bërë pastaj atë qendër të veprimeve të mallkuara”.⁹

Veçanërisht interesante paraqitet letra e një nëpunësi të thjeshtë në nahijen e Vërçës, i cili, duke u betuar se ka informacion të saktë për gjithë planin e mëtejshëm të kryengritjes, përpiqet të bindë eprorët e vet se kryengritja e Beratit nuk është aq e thjeshtë sa duket. “Kjo revoltë, - shkruan ai, - është një revoltë me rrënjë të thella” dhe sqaron: “Kjo revoltë është përhapur me shpejtësi prej Toskërie në Gegëri. Tani, megjithëse revolta në Gegëri mbahet e fshehtë, mbasi të merret kalaja e Beratit, ajo ka për të shpërthyer haptazi”.¹⁰

Të frikësuar nga një realitet i tillë dhe për t’i paraprirë çdo rreziku të mundshëm në të ardhmen, autoritetet turke i shohim që të bëjnë me shpejtësi përpjekjet e tyre për të kombinuar veprimet mbrojtëse. Duke folur për mundësinë e përhapjes së kryengritjes drejt Veriut, Mahmut pasha kërkon që të dërgohen forca të reja ushtarake në Durrës, pasi sipas tij: “Rebeli në fjalë mund të kapërcejë Beratin dhe të shkaktojë turbullira në rrethet e Kavajës dhe të Shkodrës”.¹¹

Një alarm të tillë shpreh edhe myteselimi i Elbasanit, i cili propozon përforcime të reja për kalanë e Durrësit, pasi “po vazhdon sulmi i Tafil Buzit mbi kalanë e Beratit” dhe, siç shprehet ai: “Larg qoftë, duke pushtuar kalanë e Beratit, ata mund të sulmojnë në këto anë”.¹² Po kështu, vali i Rumelisë vendosi forca të konsiderueshme në Elbasan e Kavajë kur kuptoi se kryengritësit nën udhëheqjen e Tafil Buzit do t’i mbyllnin prapavijat. “Tradhtari

Tafil Buzi, - shkruan ai, - duke vërshuar në veprimet e mallkuara, ka patur si qëllim që, kur unë të dilja nga Kavaja, të mbyllte të gjitha shtigjet dhe derbendët që të çojnë në Kavajë dhe në Elbasan".¹³

E vërteta ishte se këto alarme nuk qenë pa bazë. Tafil Buzi, i mbështetur në planin operativ të kryengritjes së përgjithshme, paralelisht me presionin që bënte për të shtirë në dorë kalanë e Beratit, kishte filluar të lidhte fijet për bashkërendimin e veprimeve të ardhme luftarake në Veri të vendit. Për të patur sukses në këtë fazë të kryengritjes, ishte e nevojshme që këto lidhje të realizoheshin me të gjithë personat dhe shtresat e ndryshme që ishin të interesuara për luftë kundër pushtuesve osmanë. Lidhjet dhe marrëveshjet me udhëheqës të kryengritjeve në trevat veriore, Tafil Buzi i realizonte në dy drejtime kryesore; së pari, nëpërmjet bashkëveprimit me Ibrahim bej Kavajën dhe së dyti, nëpërmjet letrave dërguar personaliteteve të njohura në Veri.

Ibrahim bej Kavaja, siç njihet nëpërmjet dokumenteve, rridhte nga oxhakët kryesorë të Shqipërisë dhe për arsye të një trajtimi jo të mirë, kishte krijuar kontradikta me Portën e Lartë. "I pakënaqur, ai ishte tërhequr në çifligjet e veta afër Tiranës dhe prej këtej kishte filluar të lidhej me krerët kryengritës toskë. Me anë të lidhjeve klasore e martesore ai kishte krijuar marrëdhënie të vjetra me kapedanët e Mirditës dhe me krerët e Malësisë së Shkodrës, meqënëse familja e tij i përdorte ata për shërbimet e veta".¹⁴ Duke gëzuar një reputacion të mirë, duke patur miqësi me një rrjet të gjerë familjesh të njohura në Veri dhe duke qenë njëkohësisht kundërshtar i Perandorisë, Ibrahim bej Kavaja mbetej njeriu më i përshtatshëm që mund të ndikonte në realizimin e frontit verior të kryengritjes.

Përveç lidhjes me Ibrahim bej Kavajën, siç e përmendëm edhe më lart, një nga rrugët e tjera të ndjekura prej Tafil Buzit për të realizuar bashkëveprimin me krerët e kryengritjeve në Veri, ka

qenë lidhja e tij direkte me anën e letrave. Nëpërmjet kësaj korrespondence ai kishte krijuar lidhje me kapedanët e Mirditës, me bejlerët e Dibrës dhe me udhëheqës kryengritësish në zonën e Matit. Si rezultat i këtyre lidhjeve, pranë Tafil Buzit kishin ardhur persona të veçantë apo grupe personash të dërguar nga këta krerë.

Ky ishte një problem që kishte krijuar shqetësime në Portën e Lartë, pasi ishte një tregues i qartë i afrimit të dy krahinave dhe bashkimit të tyre në kuadrin e kryengritjes së përgjithshme. Ky veprim e ngarkonte me përgjegjësi qeveritarin turk të Shkodrës, Hafiz pashën, i cili për të shmangur pasojat, nxiton të justifikohet para kryeministrit se gjoja “prania e gegëve në Berat nuk është e vërtetë” e se gjoja “Tafil Buzi kishte veshur si gegë disa nga njerëzit e tij për qëllime personale”.¹⁵ Ja ç’thuhet ndër të tjera në letrën e tij: “I mallkuari në fjalë, duke veshur disa nga njerëzit e vet me veshje gegërie, ka shkaktuar turbullira. Duke thënë se Toskëria është me të, se ai ka bërë lidhje edhe me Gegërinë, nga dita në ditë kryengritjes i ka dhënë forcë dhe në këtë mënyrë na ka përçmuar ne të gjithëve”.¹⁶

Përveç sa u tha më sipër, një formë tjetër bashkëpunimi ku shprehej qartë se zjarri i ndezur në Berat po i jepte flakë ndjenjës së revoltës në tërë vendin, ishte ajo që u vu re në zonat e Matit e të Dibrës. Në përgjigje të thirrjes për bashkëpunim, banorët e këtyre rrethëve rrëmbyen armët dhe nisën marshimin drejt Elbasanit, të gatshëm për t’iu bashkëngjitur forcave që do të niseshin drejt Veriut. I shqetësuar nga ky fakt, në letrën drejtuar kryeministrit, valiu i Rumelisë, flet me bindje se “kryengritësit e Beratit kanë për qëllim të nxisin të gjitha rrethet dhe t’i bashkojnë me kryengritjet e tyre”. Më tej, pasi përmend si shembuj Vërçën e Sulovën, popullsia e të cilave “është bashkuar me ata që kanë zakon kryengritjen, me Tafil Buzin e Abaz beun,” ai shton: “Këtë herë, edhe rebelët matianë, duke u bashkuar me turmën e rebelëve të Beratit, zbritën në Elbasan”.¹⁷ Dy ditë më vonë i njëjti autor

raporton për masat urgjente që janë marrë në mbrojtje të Elbasanit, meqënëse “kryengritësit e Matit e të Dibrës ndodhen në fshatrat dy tre orë larg Elbasanit”.¹⁸

Duke e parë me sy kritik rrjedhën e ngjarjeve dhe duke i ballafaquar këto veprime me planin e kryengritjes së përgjithshme, që tashmë ishte bërë i njohur, autoritetet turke po bindeshin çdo ditë e më shumë se bashkimi drejt një kryengritjeje mbarëshqiptare po bëhej realitet. Vetë kryeministri i Turqisë, i mbështetur në një informacion me “lajme të mbledhura për Tafil Buzin” dilte me konkluzionin* se “është i vërtetë bashkimi i popullit shqiptar në revoltë”.¹⁹

Porta e Lartë, e cila në shekuj kishte kultivuar në Shqipëri përçarjen krahinore si një mjet efikas për të lehtësuar sundimin e vet, kurdoherë e kishte parë me rrezik afrimin midis dy krahinave kryesore shqiptare. Ky rrezik bëhej evident kur ishte fjala për bashkimin në një front të vetëm kryengritës të të gjithë shqiptarëve që, siç shprehet një personalitet i kohës, “sa herë që janë të bashkuar dhe formojnë një trup të vetëm, emri i tyre ngjall tmerr”.²⁰

E ndodhur para një situatë të tillë, Porta e Lartë filloi të merrte masa duke vënë në dispozicion të gjitha mjetet e nevojshme, ku si gjithmonë paraprinte përpjekja për zgjidhje paqësore pa harruar në të njëjtën kohë edhe vringëllimën e armëve. Kështu, kryeministri turk, i bindur për bashkërendimin e veprimeve kryengritëse dhe i shqetësuar për gjendjen e krijuar, urdhëron valiun e Rumelisë dhe mytesarifin e Shkodrës që të marrin masa urgjente për shuarjen e kryengritjes. Në një material tjetër, të dalë po nga zyrat e kryeministrit disa muaj më vonë, vihet në dukje se qeveria turke ka formuar bindjen për karakterin e përgjithshëm të kryengritjes së tanishme në Shqipëri, prandaj urdhëron që të merren masa për shkëputjen e Gegërisë nga Toskëria. Kjo shkëputje, sipas urdhrit

* Edhe ky fragment tregon se sa e lidhur është nisma për kryengritjen e përgjithshme me emrin e Tafil Buzit.

qeveritar, duhej të realizohej me anën e premtimeve dhe në rast se nuk do të ketë rezultat, të dërgohej një nëpunës i posaçëm me një ushtri të madhe.²¹

Në zbatim të këtyre urdhrave, qeveritari i Shkodrës, Hafiz pasha, përveç masave të rrepta mbrojtëse nëpër qytete, përdori mjeshtërisht edhe demagogjinë e veprimet përçarëse. Ai thirri në Shkodër shumë pashallarë e bejlerë që kishin marrë pjesë në hartimin e planit operativ, të cilëve u premtoi se do të hiqte dorë nga zbatimi i reformave centralizuese. Këto masa shkaktuan lëkundje tek elementët e pavendosur e për rrjedhojë futën përçarjen në radhët e kryengritësve në tërësi.²² Veç kësaj, shtabi i kryengritjes së Beratit e humbi pak nga pak lidhjen me udhëheqësit e interesuar për kryengritje në Veri edhe për faktin se Hafiz pasha bllokoi për një kohë të gjatë në Shkodër të gjithë personalitetet e mbledhura, përfshirë këtu edhe Ibrahim bej Kavajën, në pritje sa të fikej plotësisht flaka e kryengritjes në Berat.

Duke patur parasysh gjendjen e krijuar në Veri, e sidomos duke vuajtur plagën e rëndë të përçarjes që çoi në braktisjen e frontit nga një numër i madh luftëtarësh të Vlorës, kryengritësit e Beratit me në krye Tafil Buzin, ndonëse e shtinë në dorë kalanë, nuk ndërmorën asnjë veprim të mëtijshëm sipas planit operativ të kryengritjes së përgjithshme. Kur panë se kryengritja nuk po përparonte drejt Veriut, edhe forcat kryengritëse të Matit e të Dibrës që qëndronin në pritje në rrethinat e Elbasanit, u tërhoqën për në rrethet e tyre.

Dështimi i kryengritjes në Veri ishte njëherazi edhe dështim i kryengritjes së përgjithshme e cila, siç dihet, kishte si objektiv edhe Shkodrën, edhe Janinën. Në këto kushte, një marshim i njëanshëm drejt Janinës do të ishte një veprim gjysmak. Veç kësaj, edhe ky veprim nuk ishte kaq i lehtë sidomos në një kohë kur fronti i kryengritjes, si pasojë e punës përçarëse, kishte filluar të shkrehej.

Në shpërbërjen e këtij fronti dhe në frenimin e veprimtarisë së mëtejshme të tij, sipas Thëngjillit, “nuk mbeti pa ndikuar në mënyrë negative qëndrimi i krerëve të Shqipërisë së Jugut, si Xhelil aga Picari, Ahmet Çami, Haxhi Tahir Vlora e Laze bej Vlora të cilët nuk u bashkuan me kryengritjen, kështu që ky qëndrim nuk lejoi shtrirjen e flakës së saj në sanxhakët e tjerë të Shqipërisë Jugore”.²³

Siç duket, ishte kjo pengesë një nga arsytet, që e detyroi Tafil Buzin, që, kur ndërmoi sulmin mbi Janinë pas disa muajsh, nuk ndoqi rrugën Berat - Tepelenë - Kakavijë ku kishte më shumë mundësi mobilizimi, por shkoi fillimisht në Veri drejt Elbasanit dhe pastaj ndoqi vijën Elbasan-Përmet-Tri Urat. Përmeti, me sa kuptohet, nuk ishte nën influencën e Çelo Picarit, i cili në atë kohë ishte bërë zot i rrugëve siç e thotë edhe kënga:

*Gjashtëqind trima levendë,
Bashkë me Xhelo Memenë,
Na kishin zënë dervenë,
Berat, Vlorë e Tepelenë.**

Pavarësisht nga përfundimi, i cili u kushtëzua, siç thamë, nga shumë faktorë, mbetet të thuhet se veprimtaria mobilizuese e koordinuese e Tafil Buzit në favor të kryengritjes së përgjithshme në një kohë kur mbi supet e tij rëndonte pesha e kryengritjes së Beratit, ishte në një shkallë të atillë sa që për momentin, e bënte atë një nga figurat më të spikatura të kohës së vet.

BIBLIOGRAFI

- 1 Ligor Mile: “Mbi lëvizjen nacionalçlirimtare gjatë sundimit turk” faqe 102.
- 2 Kujtime të një emisari francez, Dok. Nr. 19, Naupli 1 shtator 1834.
- 3 Historia e Shqipërisë, vëllimi II, faqe 120.

* Rrugët ruheshin kudo dhe Tafilë e dinte që do të ndeshje me ruajtësit e tyre siç ndodhi në Qafën e Masovunit, por qëllimi këtu ishte që ndeshja mos të ndodhte midis shqiptarësh.

- 4 P. Thëngjilli: "Kryengritjet popullore kundër osmane...", faqe 100.
- 5 Historia e popullit shqiptar, botim i vitit 1999.
- 6 Historia e Shqipërisë, vëllimi II, faqe 120.
- 7 Po aty, faqe 121.
- 8 Letër e Mahmut Hamdiut kapuqethydait të vet, 9 dhjetor, 1834, vesika 49 034 E.
- 9 Letër e valiut të Rumelisë drejtuar kryeministrit, 9 dhjetor 1834, vesika 51 010 A.
- 10 Letër e Yzeir beut, nëpunës i Vërçës, dhjetor 1834, vesika 51 010 H.
- 11 Letër e valiut të Rumelisë drejtuar kryeministrit, 9 dhjetor 1834, vesika 51 010 A.
- 12 Letër e myteselimit të Elbasanit, 9 dhjetor 1834, vesika 49 034 J.
- 13 Valiu i Rumelisë, letër kajmekamit të vet, 2 shtator 1835, vesika 21 711 A.
- 14 P. Thëngjilli: "Kryengritjet popullore kundërosmane...", faqe 101
- 15 Mytesarifi i Shkodrës, letër kryeministrit, 9 dhjetor 1834, vesika 51010 C.
- 16 Po aty.
- 17 Valiu i Rumelisë, letër kryeministrit, 23 dhjetor 1834, vesika 49 034 P.
- 18 Valiu i Rumelisë, letër kryeministrit, 23 dhjetor 1834, vesika 49 034 RS.
- 19 Letër e kryeministrit drejtuar ministrit të luftës, dhjetor 1834, vesika 51 010.
- 20 Pukëvil: "Në oborrin e vezirit të Janinës".
- 21 Letër e sekretarit të kryeministrit, valiut të Rumelisë, qershor 1835, vesika 27 711 A.
- 22 Historia e Shqipërisë, vëllimi II, faqe 122.
- 23 P. Thëngjilli: "Kryengritjet popullore kundër osmane...", faqe 103.

KREU I DHJETË

**KRYENGRITJA E PRANVERËS
DHE DISFATA E OSTANICËS**

Pasi vuri rregullin në kalanë e Beratit, duke vendosur garnizonin e ri mbrojtës e duke zëvendësuar bylykbashët* e qytetit me njerëz trima e besnikë, Tafil Buzi i dorëzoi parisë së vendit çelësat e kalasë dhe, siç thuhet në letrën e tij, u kthye përsëri në fshat.¹ Një lëvizje të tillë bëri e gjithë paria e vendit në pritje të realizimit të premtimeve sipas marrëveshjes me autoritetet turke. Siç mësojmë nga burimet gojore, në atë kohë Tafili bëri edhe shumë përf forcime në trojet e veta në Buz duke ndërtuar mure mbrojtës rreth “sarajeve” që i kishin themelet në faqen e kodrës dhe duke vendosur në vende strategjike edhe dy topa të vegjël, detaje prej të cilëve kanë ardhur deri në ditët tona.

Dhjetori po numëronte ditët e fundit dhe në derë po trokiste viti 1835. Dimri i atij viti kishte rënë i acartë edhe në lartësitë e zonës së Buzit, që nga Çukat e Gllavës e deri në Arrëz e Kiçok, por entuziazmi i përgjithshëm që kishte për bazë triumfin ndaj pushtuesit e sfidonte flohtësinë e dimrit dhe i mbante valë zemrat e njerëzve duke ushqyer tek ata optimizmin për fitore të reja në të ardhmen. Besimi dhe respekti i këtyre njerëzve për prijësin e tyre, Tafil Buzin, si edhe gatishmëria për të vepruar nën urdhrat e tij, ishin në një shkallë të lartë. Edhe vetë Tafili ndihej i qetë për atë që ishte arritur në Berat dhe që autoritetet turke kishin qenë të

* Bylykbash – Komandant kompanie.

detyruar më në fund ta pranonin, por kjo qetësi humbiste menjëherë sapo sillte ndër mend natyrën dredharake të pushtuesit dhe sapo imagjinonte veprimet që mund të kryheshin prej tij nën rrogoz. I ndodhur në këto kushte, ai ndiqte me vëmendje situatat dhe njëkohësisht forconte gatishmërinë për t'iu përgjigjur në kohë çdo qëndrimi të mëtejshëm të autoriteteve osmane.

Sidoqoftë, në sipërfaqe punët paraqiteshin mirë. Qeveritarët e lartë osmanë të linin përshtypjen sikur nuk kishte ndodhur asgjë. Të njëjtin qëndrim mbante edhe sundimtari i Janinës me të cilin Tafili kishte patur ballafaqime të drejtpërdrejta. Madje kohët e fundit, sidomos pasi kishte marrë detyrën e valiut të Rumelisë, ai po tregohej akoma më miqësor. Gjatë kësaj periudhe, Tafili kishte marrë në emër të këtij pashai edhe një letër me anën e së cilës ai e ftonte për të shkuar në një takim në Manastir, ku siç bëhej e ditur, do të merrnin pjesë edhe shumë krerë të tjerë shqiptarë.

Një veprim i tillë nuk e çudiste aspak Tafilin. Ai e njihte mirë taktikën e kundërshtarit dhe në raste të tilla kishte marrë kurdoherë vendime të matura e të prera, kështu që edhe këtë herë ai u radhit me krerët e pakët që refuzuan ftesën e valiut të ri. Përvoja e tij jetësore e luftarake, ngjarjet tragjike që kishin ndodhur dhe që i kishin rrënjët tek pabesia dhe kurthet e pushtuesit, humbja e shumë bashkëluftëtarëve e krerëve të njohur si Ismail bej Vlora, Asllan Kuca, Veliko Jaçe e shumë të tjerë, e bënë Tafilin që jo vetëm të hedhë poshtë ftesën, por edhe të marrë masa urgjente për kryengritje.

Pavarësisht nga pushimi i përkohshëm që i kishin imponuar kushtet, ai asnjëherë nuk kishte hequr dorë nga plani për një sulm drejt Janinës. Veç kësaj, para se të merrte ftesën e Mahmut pashës, ai ishte informuar mirë për një sërë veprimesh të ndërmarra nga autoritetet turke në shkelje të marrëveshjes së arritur. Ishin këto arsye që, siç duket, e shtynë Tafilin të japë kushtrimin për një kryengritje të re që njihet si Kryengritja e Pranverës e vitit 1835.

Me thirrjen e Tafililit për luftë kundër halldupit, ishin me mijëra ata që rrokën armët dhe u vunë nën komandën e tij. Siç pasqyrohet edhe në dokumentet historike të kohës, në fund të muajit shkurt, rreth tij ishin grumbulluar 6 000 deri në 8 000 veta.²

Veprimet e para që ndërmorën forcat kryengritëse, kishin të bënin me goditjen e bazës ekonomike shtetërore nga e cila gjenin furnizim forcat ushtarake dhe në të njëjtën kohë, nëpërmjet tregëtisë, zgjeronte frymëmarrjen e saj edhe vetë ekonomia e Perandorisë. Këto masa paraprake të ndërmarra nga kryengritësit i gjejmë të pasqyruara edhe në letrën e konsullit anglez në Prevezë të datës 25 prill 1835 në të cilën thuhet: “Kapedan Tafil Buzi, para se të niste marshimin e vet, vuri dorë me forcë mbi skelat bregdetare të Patrikos, Vjosës dhe Vlorës dhe, pasi hapi depot e qeverisë dhe dogji disa prej tyre, ai ndaloj eksportin e drithrave e të gjësë së gjallë nga këto krahina”.³ Këtë veprim e pohon indirekt edhe letra e një nëpunësi të administratës osmane drejtuar kryeministrit në Stamboll në të cilën njofton se kërkesa drejtuar myteselimit të Beratit për furnizim me zahire i qe kthyer me përgjigje negative me argumentin se Tafil Buzi kishte shpërndarë gjithandej fletushka në të cilat bëhej thirrje për të mos dhënë asnjë kokërr bereqet për ushtrinë perandorake.⁴

Masa të tilla të rrepta, të përfshira në strategjinë e përgjithshme të kryengritjes, kishin për qëllim gjithashtu të ndihmonin ekonomikisht lëvizjen kryengritëse, e cila, siç kuptohej, do të vazhdonte gjatë.

Duke u nisur nga veprimet luftarake që realisht u ndërmorën më tej nga kryengritësit me Tafil Buzin në krye, del se objektivat që parashikoheshin për t’u arritur nga kjo kryengritje ishin dy: rimarrja e kështjellës së Beratit dhe sulmi mbi Janinë. Në zbatim të kësaj strategjie, veprimi i parë që ndërmori komandanti i kryengritjes, ishte rrethimi me forca të shumëfishuara i kështjellës së Beratit. Literatura historike e atyre muajve nuk hedh dritën e

mjaftueshme për të sqaruar arsyet që e shtynë Tafil Buzin të sulmojë garnizonin e kështjellës, i cili siç dihej, përbëhej nga përfaqësuesit e zgjedhur të nëntë krahinave. Është ky shkaku që, për të përcaktuar motivet e një veprimi të tillë, historianët japin arsytetime të ndryshme. Na duket me vend që për këtë rast të mbështetemi tek historia e Shqipërisë, ku sulmi mbi kala motivohet me shkeljen e marrëveshjes së armëpushimit nga ana e autoriteteve turke e ku lidhur me këtë problem, shprehimisht thuhet: “Në ditët e para të janarit 1835, Pleqësia e Beratit duke u besuar premtimeve të Hamdi pashës që miratonte ndryshimet e bëra në administratën lokale, nënshkroi me të një marrëveshje për shpërndarjen e forcave kryengritëse. Por, sapo qeveritari osman filloi ta shkelte marrëveshjen, kryengritja rifilloi e udhëhequr nga Tafil Buzi”.⁵

Sidoqoftë, sulmi i forcave kryengritëse për marrjen e kështjellës së Beratit nuk pati sukses dhe kjo për dy arsye: së pari, fronti i kryengritjes filloi të përçahej nga ndërhyrja e “disa krerëve feudalë që u vunë në shërbim të valiut të Rumelisë e që ky i fundit i nisi drejt Beratit”⁶ dhe, së dyti, faktor frenues ishte kësaj radhe edhe përforcimi i veçantë që i qe bërë kështjellës me armatime të rënda dhe me ushtarët e shumtë të Daut pashës.

Pohimi i mësipërm për ndërhyrjen përçarëse të disa feudalëve bëhet më i besueshëm po të kemi parasysh se forma të tilla pune kishin përparësi në veprimtarinë e autoriteteve osmane, siç mund ta shikojmë edhe në një letër të valiut të Rumelisë drejtuar kryeministrit turk për kryengritjen që plasi gjatë pranverës së atij viti në Myzeqe, ku ndër të tjera thuhet: “Meqënëse pranë meje kisha disa krerë prej shtëpive të dëgjua shqiptare, të sprovuar në besnikërinë e tyre, i nxita për të mënjeluar keqbërësit. Mbase caktova dhe disa nëpunës të besuar, u dërguan në ato anë. Ata me të mbërritur atje, vepruan sipas këshillave të mia, futën grindjen midis keqbërësve në fjalë e cila solli shpërndarjen dhe shkatërrimin e turmës”.⁷ Siç duket, ishin pikërisht manovrimet e kësaj natyre

ato që frenuan hovin e forcave kryengritëse të cilat më vonë ndërprejnë sulmin dhe filluan shpërndarjen.

Në këto kushte, Tafili u detyrua të heqë dorë nga rrethimi i kalasë dhe të vazhdojë veprimet në përmbushjen e objektivit të tij kryesor, sulmit mbi kalanë e Janinës. Por para se të ndërmernte këtë sulm, atij i duhej të shpinte në vend një kërkesë të popullsisë elbasanase e cila, e frymëzuar me sa duket nga lëvizja e Beratit, kërkonte të largonte nëpunësit turq nga ky qytet si edhe nga Kavaja, Peqini e Mati. Për këtë qëllim, ai e la Beratin dhe u nis drejt veriut me forca të reduktuara që arrinin deri në 300-400 vetë.

Kur donte edhe dy orë të hynte në Elbasan, atij i erdhi një letër nga përfaqësuesit e këtij qyteti, të cilët njoftonin se e kishin përzënë vetë myteselimin e qytetit Jahja beun dhe se, në rrethana të tilla, nuk e quanin të nevojshme hyrjen e kryengritësve në qytet, pasi gjendja mund të acarohet më shumë. Pikërisht në këtë vend Tafili e ndërpreu marshimin e tij drejt Veriut dhe, pas një pushimi të shkurtër, forcat kryengritëse morën drejtimin e kundërt. Në këtë mënyrë, vendi ku u ndërpre lëvizja e trupave drejt Elbasanit, u bë njëkohësisht edhe pika e nisjes në marshimin e Tafil Buzit drejt kështjellës së Janinës.

Ishin ditët e fundit të muajit mars 1835, kur Tafil Buzi, duke grumbulluar çdo ditë rreth vetes qindra pasues, përshkoi krahinat që përfshiheshin në vijën Elbasan - Përmet dhe mori drejtimin e Janinës. Në Qafën e Masovunit, tetë orë larg Janinës, forcat e tij u ndeshën me një repart të zgjedhur kalorësish të cilin e thyen dhe kapën rob komandantin e tij. Në këtë kohë, siç sqaron Thëngjilli, me forcat kryengritëse u bashkuan edhe shumë banorë të fshatrave përreth si Çaraplano, Rovenia, Dovra e të tjerë dhe të gjithë u vendosën në fshatin Ostanicë në pritje të forcave të tjera kryengritëse.⁸

Kronika e kësaj lëvizjeje të fuqishme, për vetë natyrën dhe karakterin e saj, ka gjetur pasqyrim e vlerësim edhe në kanalet e

huaja diplomatike. Për të ilustruar këtë mund të përmendim informacionin që konsulli i Prevezës i dërgonte Londrës në datën 25 prill ku ndër të tjera lexojmë: “Nga fundi i muajit të kaluar u raportua se kryengritësi i mirënjohur, kapedan Tafil Buzi, ka filluar lëvizjen e tij kryengritëse në Shqipërinë e Jugut. Kam nderin të informoj zotërinë tuaj se ky udhëheqës i krahinave që kanë hyrë fshehurazi në aleancë me njëra-tjetrën, pasi pushtoi kështjellën e Beratit nëpërmjet veprimeve të ndryshme luftarake, u nis në Këlcyrë, Tepelenë, Përmet e pastaj mori drejtimin për në Qafën e Masovunit”.⁹ Autori citon më poshtë letrën e kolegut të tij në Artë, në të cilën flitet për zgjuarsinë e treguar nga kryengritësit në pushtimin e Qafës së Masovunit pas një luftimi prej disa orësh kundër forcave qeveritare që mbronin këtë qafë.¹⁰

Lëvizja e forcave kryengritëse nën komandën e Tafil Buzit drejt Janinës, siç pasqyrohet edhe në literaturën historike të kohës, po shkaktonte alarm të përgjithshëm tek autoritetet osmane. Në radhë të parë, ky alarm e ky shqetësim e kishin bazën tek vrulli me të cilin po vërshonte e po fuqizohej kjo lëvizje e cila i ngjante një orteku të vërtetë që zbret me vrull nga faqja e malit drejt luginës. Një arsye tjetër e këtij shqetësimi të madh ishte se kjo forcë kryengritëse që marshonte duke u rritur, pritej të gjente mbështetje të drejtpërdrejtë ose të tërthortë jo vetëm tek shqiptarët,* por edhe tek shumë banorë grekë të këtyre krahinave. Veç kësaj, ky shqetësim ishte i natyrshëm edhe për faktin e thjeshtë se kryengritësit tanimë nuk po i drejtoheshin ndonjë qyteti periferik, por po merrnin guximin të marshonin drejt kryeqendrës së tre sanxhakëve.

Për të bërë një përshkrim më të plotë për natyrën e kësaj kryengritjeje dhe përmasat me të cilat paraqitet këtu figura e Tafil Buzit, mund t’i referohemi përsëri letrës së mësipërme të konsullit

* Sipas konsullatës britanike, të gjithë agallarët shqiptarë në Prevezë kanë lidhje të fshehtë me lëvizjen dhe nuk do të hapin zjarr kundër vëllezërve të tyre kryengritës.

anglez ku lexojmë: “Përparimi i kapedanit Tafil Buzi prej Beratit gjashtë ose shtatë orë larg Janinës, i cili nuk po has rezistencë dhe atë tani po e thërrasin Tafil Pasha, kurse ai nënshkruan me firmën serasqeri i Shqipërisë, ka shkaktuar një alarm të përgjithshëm tek autoritetet turke”.¹¹

Më tej autori përpiqet të sqarojë se kush është Tafil Buzi e çfarë kërkon ai për kombin e vet dhe të na bindë ndërkohë se pikërisht ky fakt përbën një arsye më shumë për të ngjallur frikë në frontin e kundërshtarit. Ja si shprehet autori për Tafilin: “Ai është udhëheqës legal i konfederatës ilegale të krahinave të Shqipërisë për shpalljen dhe fitimin e të drejtave kombëtare, për arritjen e konçesioneve dhe pretendimeve të atilla që ata i quajnë thelbësore për interesat e tyre të përgjithshme, për ekzistencën e tyre. Është kjo arsyeja,- përfundon autori,- që kajmekam beu i Janinës po bën çmos për të mbledhur forca nga çdo anë e për ta ndaluar këtë lëvizje të tmerrshme të Tafil Buzit”.¹²

Kështu, nga njëra anë kemi grumbullimin pjesë-pjesë të forcave kryengritëse shqiptare në Ostanicë, ndërsa nga ana tjetër, kemi autoritetet turke që kombinojnë me shpejtësi veprimet luftarake mbrojtëse.

Është pikërisht kjo, periudha në të cilën doli dhe u vu në qarkullim, duke bërë jehonë të veçantë, një dokument shumë i rëndësishëm, i cili është quajtur në histori “shpallja” e Tafil Buzit. Në këtë shpallje, “në të cilën u bëhej thirrje të gjithë shqiptarëve të ngjeshnin armët për çlirimin e atdheut të tyre”,¹³ Tafil Buzi ngrinte lart në sy të botës edhe vlerat e kryengritjes dhe të luftës kundër pushtuesit në tërësi duke treguar qëllimet e larta që kishte kjo luftë në fitimin dhe mbrojtjen e të drejtave të shqiptarëve.

Gjenerali Kybjer në një letër te tij, në të cilën e quan Tafil Buzin kreun e të revoltuarve shqiptarë, përpiqet të na japë përmbajtjen dhe idetë që e përshkojnë këtë shpallje. Ai shkruan: “Po shpërndahet një farë shpallje e këtij Tafil Buzit që u drejtohet

parive për t'i nxitur për qëndresë, me qëllim që të dëbohen nga vendi halldupët dhe me qëllim që të arrihet ulja e xhizjes në nivelin e kohëve të mëparshme. Ai porositi banorët të zënë grykat, ai i ndalon ata që t'u japin ushqime trupave të sulltanit".¹⁴

Historianët tanë e kanë vlerësuar dhe e vlerësojnë shumë këtë shpallje e cila, nën dritën e dokumenteve të reja, qartësohet se nuk ishte një shpallje e thjeshtë e Tafil Buzit, por ishte një dokument që rridhte si rezultat dhe si afirmim i një kryengritjeje. Shpallja e Tafil Buzit është në të njëjtën kohë dokumenti ku flitet për herë të parë në emër të të gjithë kombit.¹⁵

Studjuesi L. Mile, si një nga autorët e parë që është marrë me këtë dokument, e ka konsideruar shpalljen e Tafil Buzit si proklamatin e parë për çlirimin e Shqipërisë dhe si dëshmi e hartimit të programeve politike për krijimin e një pushteti pak a shumë të pavarur nga Turqia.¹⁶

Duke patur parasysh kërkesën për dëbimin e halldupëve, domethënë të nëpunësve dhe ushtarëve turq, nga territoret shqiptare dhe kërkesën për uljen e shkallës së detyrimeve të masave popullore ndaj shtetit, të cilat janë në themel të dokumentit të mësipërm, mund të kuptohet qartë dëshira për qeverisjen e tokave shqiptare nga vetë shqiptarët dhe shkëputjen e Shqipërisë nga qeverisja e drejtpërdrejtë e Portës së Lartë.

Në këtë kohë, Tafil Buzi, duke u nisur, nga marrëveshja e Kretës, "në emër të kryengritësve, i dërgoi edhe një mesazh Mehmet Aliut të Egjiptit nëpërmjet të cilit njoftonte gatishmërinë e kryengritësve për të realizuar idenë e shkëputjes së Shqipërisë nga drejtimi i drejtpërdrejtë i Portës së Lartë dhe në të njëjtën kohë i kërkonte ndihmën e premtuar"¹⁷ në mbështetje të kryengritjes së filluar. Ndërkohë Mehmet Aliu, i ndodhur nën presionin e madh të diplomacisë europiane, nuk iu përgjigj thirrjes së kryengritësve. Kështu përsëri kryengritësit nuk gjetën asnjë përkrahje dhe ndihmë konkrete. Pak më e favorshme paraqitej

gjendja në vend, ku thirrjes së Tafil Buzit iu përgjigjën brenda një kohe të shkurtër një numër i madh banorësh civilë e sidomos ushtarë që kishin dezertuar nga garnizoni i Janinës. Thirrjes iu përgjigjën edhe disa kapedanë grekë me pasuesit e tyre, në mes të të cilëve edhe kapedani Kacaros.¹⁸

Në dokumentacionin historik të asaj kohe, bie në sy dukshëm jehona e fuqishme që bënë këto dokumente në kanalet diplomatike të fuqive të mëdha të kohës duke i vënë në lëvizje të gjithë ata shtete që kishin si primare ruajtjen e statukuosë, paprekshmërinë e shtetit turk.

Për t'i vënë fre kësaj vale të rrezikshme, qeveria turke mori të gjitha masat si në drejtimin diplomatik ashtu edhe në atë ushtarak. Lidhur me këtë Thëngjilli sqaron: "Ekspedita e Tafil Buzit, shpërndarja e thirrjes për të rrokur armët, jehona që ajo gjeti brenda në vend, kërkesa e ndihmës tek Mehmet Aliu i Egjiptit shkaktuan një alarm në qeverinë osmane, e cila, krahas masave diplomatike për të prerë ndihmën e Mehmet Aliut, mori masa të shpejta që të parandalonte shtrirjen e mëtejshme të kryengritjes".¹⁹

Kështu, siç flasin kronikat, mbi kryengritësit shqiptarë u lëshuan menjëherë dy ushtri; njëra nga Manastiri dhe tjetra nga Larisa, me një numër të përgjithshëm ushtarësh që i kalonte të 9 000 trupat. Në një letër dërguar sekretarit të kryeministrit, lidhur me përgatitjen e sulmit, thuhet se kajmekami i tre sanxhakëve, Hasan agai, sulmoi me kalorës e këmbësorë. Në këtë kohë, ai mori lajmin e nisjes prej Korçe të forcave të mëdha të Manastirit të cilat kishin komandant Nazif aganë.²⁰

Gjithashtu mësohet se në të njëjtën kohë, edhe një skuadrilje turke e përbërë prej disa anijesh luftarake e transporti, të ngarkuara me trupa, mbërritën në portin "Myrto" në veri të Prevezës për t'u përdorur si rezervë në momente të nevojshme.

Këto masa të shpejta bënë që kryengritësit, të cilët ishin të përqendruar në Ostanicë dhe pritnin aty ardhjen e forcave të reja

vullnetare, të gjendeshin të rrethuar. Pas një qëndrese të ashpër e të gjatë, kryengritësit nuk ishin më në gjendje që t'i bënin ballë armikut. Natën e 2 majit ata çanë rrethimin. Tafil Buzi, në krye të 500 vetëve u largua nga fusha e betejës dhe u përqëndrua në Konicë. Më pas u tërhoq në fshatin e vet, në Buz, ku pranoi edhe amnistinë që i propozoi valiu i Rumelisë, por kurrsesi nuk pranoi që të hynte në shërbim të turqve.²¹

BIBLIOGRAFI

- 1 Letër e Tafil Buzit dërguar Mustafa pashës, 5 nëntor 1835.
- 2 P. Thëngjilli: "Kryengritjet popullore kundër osmane", faqe 108.
- 3 Letër e konsullit anglez në Prevezë, 25 prill 1835.
- 4 Letër e Yzeir beut, nëpunës i Vërçës, dhjetor 1834, vesika 51 010 H.
- 5 Historia e Shqipërisë, vëllimi II, faqe 122.
- 6 P. Thëngjilli: "Kryengritjet popullore kundërosmane", faqe 109
- 7 Letër e valiut të Rumelisë drejtuar kryeministrit, 24 qershor 1835, vesika 21 241.
- 8 P. Thëngjilli: "Kryengritjet popullore kundër osmane", faqe 109.
- 9 Letër e konsullit anglez në Prevezë, 25 prill 1835.
- 10 Relacion i nëpunësit konsullor të Artës, 22 prill 1835.
- 11 Letër e konsullit anglez në Prevezë, 25 prill 1835.
- 12 Po aty.
- 13 Letër e konsullit francez Puzhad, prill 1842, cituar nga Thëngjilli.
- 14 Letër e gjeneralit Kybjer, 18 maj 1835.
- 15 P. Thëngjilli: "Kryengritjet popullore", faqe 107 dhe "Historia..." 1999.
- 16 Ligor Mile, cituar nga Thëngjilli.
- 17 Thëngjilli: "Kryengritjet popullore kundërosmane", faqe 110.
- 18 Po aty, faqe 111.
- 19 Po aty, faqe 112.
- 20 Ilam i kadiut dërguar sekretarit të kryeministrit, 7 maj 1835, vesika 21 498 AB.
- 21 P. Thëngjilli: "Kryengritjet popullore kundër osmane", faqe 112.

KREU I NJËMBËDHJETË

KRYENGRITJA E VITIT 1836 DHE LARGIMI I TAFIL BUZIT

Iamnistuar nga Porta e Lartë pas humbjes në Ostanicë, Tafil Buzi kaloi një kohë prej disa muajsh në vendlindjen e vet. Gjatë kësaj periudhe ai punoi për të rimëkëmbur e përforcuar pak nga pak pozitat e tij të lëkundura nga humbja e rëndë në betejën me pushtuesit. Veç kësaj, ai mbante lidhje të vazhdueshme me kryeqendrën e sanxhakut, Beratit, duke u bërë mbështetje në veprimtarinë vetëqeverisëse të organeve të zgjedhura prej nëntë krahinave.

Ka mundësi, që dhënia e amnistisë nga ana e Portës, të jetë shoqëruar edhe me një angazhim të Tafil Buzit, sipas të cilit, ai hiqte dorë nga veprimtaria e mëtejshme kryengritëse. Pak a shumë kështu mund të kuptohet komenti i një gazete ruse të kohës, e cila, pasi sqaron se mytesarifi i tre sanxhakëve ka filluar me udhëheqësin e kryengritjes rrugën e bisedimeve, shkruan se Tafil Buzi nuk ka aspak ndër mend të zgjerojë më tej zaptimet* e tij, por ka vendosur të kufizohet në ato rrethe që ndodhen tani nën pushtetin e vet.¹

Gjatë kësaj periudhe vihet re që edhe vetë autoritetet turke paraqiten pak a shumë të prirura për të mbajtur një situatë të qetë. Për këtë qëllim, kanë bërë edhe ndonjë lëshim në realizimin praktik të vetëqeverisjes ndërkrahinore, veprime këto që na lënë të hamendësojmë se në marrëveshjen e mësipërme mund të jetë përfshirë edhe zotimi i palës turke për një zbatim korrekt të

* Pavarësisht nga termi "zaptime" që është përdorur nga autori, fjala është për nëntë krahinat që kishin fituar vetëqeverisjen.

marrëveshjes për vetadministrim të nëntë krahinave.

Këto pohime gjejnë mbështetje edhe në shkrimet e Kokalarit i cili sqaron se gjatë kësaj kohe kishte avancuar puna për zbatimin praktik të marrëveshjes me palën turke. Administrata osmane ishte tërhequr plotësisht nga nëntë krahinat shqiptare kryengritëse dhe vendin e saj e kishin zënë përfaqësuesit e zgjedhur. Duke iu referuar fillimit të vitit 1836 ai shkruan: “Garnizonet turke tashmë ishin kufizuar në disa pika të caktuara të Shqipërisë së Jugut dhe ishin urdhëruar nga Stambolli të mos përziheshin në punët e brendshme të shqiptarëve”.²

Megjithatë, pavarësisht nga kënaqësia që mund t’i jepnin fitoret e arritura një vit më parë, Tafili nuk ndihej aspak i qetë. Qetësinë e tij shpirtërore e kishin prishur ato që ndodhën më pas dhe që e kishin goditur rëndë shpirtin e tij optimist. Sikur të mos mjaftonin të gjitha këto, gjatë kësaj kohe ai kishte qenë i detyruar të vuante edhe bezdinë që i krijonin ndërmjetësit e pashait të Janinës, të cilët herë pas here i sillnin atij propozimet e qeveritarit turk për të hequr dorë përfundimisht nga veprimtaria e tij kryengritëse në këmbim të privilegjeve që mund t’i krijonte Porta.

Edhe këtë të dhënë na e komunikon e njëjta gazetë, e cila madje duket se e tepron, kur thotë për Tafil Buzin se ai ka hyrë në bisedime me pashanë e Janinës dhe është gati të lërë armët në qoftë se do t’i japin disa të drejta dhe privilegje.³

Sado të besueshme që mund të ishin këto gazeta, veprimet e mëvonshme të Tafil Buzit do të tregonin se pavarësisht nga rrethanat e krijuara apo nga ndonjë zotim i mundshëm i marrë prej tij, ai në asnjë mënyrë nuk kishte hequr dorë nga lufta kundër pushtuesit. Këtë realitet e vërtetoi vera e vitit 1836, kur ai si gjithmonë bëri detyrën duke marrë drejtimin e një kryengritjeje të re. Ishte kjo një periudhë që në tërë vendin po shoqërohej me revolta e kryengritje në përgjigje të përpjekjeve të Portës së Lartë për të vënë në jetë reformat centralizuese. Më e ashpër situata

paraqitej në Shqipërinë e Veriut, duke patur si qendër kryesore Shkodrën, ku vala e revoltave vazhdonte prej disa muajsh si rezultat i shtrëngimit të darës centralizuese nga ana e pushtuesve osmanë. Këto revolta filluan të përhapeshin edhe në Jug të vendit duke përfshirë disa krahina të sanxhakut të Vlorës. Lidhur me këtë ngjarje, duke u mbështetur në dokumentet historike të kohës, Thëngjilli shkruan: “Lufta e armatosur mori formën e një kryengritjeje në sanxhakun e Vlorës në verën e vitit 1836. Në këtë kryengritje u hodhën të parët banorët e qytetit të Vlorës. Kjo kryengritje përfshiu shumë shpejt tërë sanxhakun. Në udhëheqje të kryengritjes qëndronte kapedan Tafil Buzi”.⁴

Valiu i Rumelisë e ndjeu thellë rrezikun që paraqiste kjo kryengritje e cila sa vinte e po përhapej me shpejtësi nga njëra krahinë në tjetrën. Ai gjithashtu e vlerësonte nevojën për ta frenuar qysh në fillimet e saj këtë valë kryengritëse, megjithatë, nuk guxoi ta bënte një gjë të tillë vetëm me forcat që kishte në dispozicion. Për këtë arsye, ai iu drejtua për ndihmë Portës së Lartë, duke i kërkuar një regjiment me ushtarë të rregullt, përfshirë këtu edhe një batalion të kategorisë “Fatihan”. Nga ana e vet, Porta e Lartë, sapo mori kërkesën, nuk ngurroi ta plotësonte atë. Në të njëjtën kohë qeveria turke mori masa urgjente për të bllokuar të gjitha shtigjet e bregdetit Jon me qëllim që t’u priste forcave kryengritëse mundësinë e ndonjë ndihme nga Mehmet Aliu i Egjiptit.⁵

Megjithëse mungon dokumentacioni i duhur për të sqaruar në detaje të dhënat e kësaj lëvizjeje, historianët pohojnë se ajo ishte një kryengritje me përmasa të mëdha dhe me rrezikshmëri për pushtuesin. Këtë pohim e mbështetin tek ngurrimi i valiut të Rumelisë për t’u ballafaquar drejtpërdrejt me kryengritësit si edhe tek veprimet e shpejta të eprorëve të tij për t’i plotësuar kërkesën me dërgimin e kontigjenteve suplementare.

Nuk mbeten të qarta gjithashtu edhe rrethanat që sollën frenimin dhe më pas shpërndarjen e kësaj kryengritjeje. Sidoqoftë,

duke u nisur edhe nga përvoja e hidhur e viteve të mëparshëm, mund të arrihet në përfundim se shkaku i ftohjes duhet të ketë qenë veprimtaria përçarëse e disa bejlerëve shqiptarë të cilët ndodheshin në shërbim të valiut të Rumelisë. Ky version bëhet më i besueshëm po të kemi parasysh se veprimtaria e këtij grupimi ishte shtuar veçanërisht pas takimit të organizuar një vit më parë në Manastir nga vali u i ri. Ashtu si edhe herët e tjera, ata, sipas udhëzimeve të valiut, u shkruan letra disa krerëve të veçantë dhe arritën t'i bindnin që të largoheshin nga lufta duke futur përçarjen në radhët e kryengritjes. Në këto rrethana kryengritja filloi të dobësohej derisa arriti në shpërndarjen e forcave pjesëmarrëse.⁶ Kjo veprimtari përçarëse gjen pasqyrim edhe në një letër që vali u i Rumelisë i dërgonte në atë kohë ministrit të brendshëm në të cilën lexojmë: "U kam shkruar letra kërcënuese e ledhatuese anekënd personave të caktuar për të gjetur rrugët efikase për tulatjen me lehtësi të revoltës së shpërthyer në rrethet e Vlorës. Për këtë çështje u qortuan dhe u pyetën disa bejlerë shqiptarë, të cilët ndodhen nën vartësinë time. Ata u detyruan t'u shkruajnë njerëzve të tyre për të mënjeluar çështjen sa më parë e me lehtësi. Me sa kam dëgjuar, sikur ka dhënë rezultat. Revolta në fjalë ka marrë një karakter të lehtë. Çështja do të eliminohet me lehtësi".⁷

Duke punuar me intensitet për shuarjen e kryengritjes, autoritetet turke, përveç formave të mësipërme, duket se nuk lirin pa përdorur edhe rrugë e forma të tjera më ekstreme për arritjen e qëllimeve të tyre. Një nga këto rrugë ishte edhe përpjekja për të paralizuar lëvizjen kryengritëse duke asgjësuar organizatorin dhe drejtuesin e saj, Tafil Buzin.

Porositë për këtë qëllim buronin direkt nga Porta e Lartë dhe u dërgoheshin njerëzve shumë të besuar e të përkushtuar ndaj saj. Në një letër të kësaj natyre, që mban për autor vetë sulltan Mahmutin e dytë, dhe që dërgohet në adresë të sundimtarit të Vlorës, ndër të tjera lexojmë: "Ti pra, që je më i vjetri e më i

vlefshmi kryetar i Shqipërisë dhe kajmekam me besë i mbretërisë sonë, do të përpiqesh së bashku me burra të tjerë besnikë, që ta shtini në dorë këtë njeri, duke përdorur për këtë qëllim të gjitha mënyrat që kini në dorë. Këtë shërbim e kërkon prej nesh i dashuri dovleti ynë”.⁸

Pavarësisht nga këto plane, duke parë se kryengritja u mënjanua me rrugë më të thjeshta, Porta e Lartë, siç e kishte bërë zakon në praktikën e saj, e mbylli edhe këtë kryengritje duke i vënë si kapak një amnisti me bazë të gjerë në të cilën përfshihej edhe udhëheqësi i kryengritjes, kapedan Tafil Buzi. I ndodhur në rrethana krejtësisht të disfavorshme dhe pa asnjë perspektivë për rrugëdalje tjetër, ai u detyrua të pranonte këtë amnisti se bashku me kushtin e vënë nga autoritetet turke që të hiqte dorë nga aktiviteti kryengritës dhe të largohej përfundimisht nga vendi i tij, Shqipëria.

Me pranimin e Tafil Buzit për t’u larguar nga Shqipëria, Porta e Lartë arrinte një nga synimet për të cilin kishte punuar një kohë të gjatë duke përdorur të gjitha format e mjetet. ~~Për Portën kjo përbënte një fitore, pasi këtej e tutje do të kishte një kundërshtar~~ më pak që nënkupton në vetvete një lehtësi më shumë në rrugën e ruajtjes së sundimit të vet në trevat shqiptare.

Duke dashur të tregojë manovrimet e Portës së Lartë për likuidimin e krerëve të kryengritjeve shqiptare, Kokalari shkruan se një nga format e ndryshme që përdorte qeveria turke për eliminimin e këtyre udhëheqësve ishte shkëputja e tyre nga vendet ku ata vepronin dhe nga njerëzit që i mbështesnin. Ajo që i interesonte më tej Portës së Lartë ishte se këta udhëheqës, larg vendit dhe njerëzve të tyre do të gjendeshin të izoluar dhe qeveria turke do ta kishte më të lehtë t’i likuidonte duke i hedhur larg atdheut në luftrat e saj plot rreziqe kundër armiqve të pasosur të Perandorisë Osmane. Një manovrim të tillë, sipas autorit, bëri Porta e Lartë edhe me udhëheqësin e komandantin e kryengritjeve të mëdha shqiptare, trimin e njohur Tafil Buzin.⁹

Siç bëhet e njohur edhe nga literatura historike e kohës, Tafili u ftua bashkë me njerëzit e tij në Janinë dhe që andej u dërgua me detyrë në Irak. Dokumentet franceze që mbështesin dhe argumentojnë këtë fakt përputhen plotësisht edhe me krijimtarinë gojore shqiptare e cila këtë moment historik e përjeton me vargjet:

*Arapistan mbeç për lumë,
Qysh e gjeti Tafil Buzë,
I dhanë Bagdanë e Mesunë.*

Mësohet se hyrja e Tafil Buzit në Janinë u shoqërua nga një pompozitet i bujshëm dhe mjaft interesant. Të bën përshtypje këtu veçanërisht numri shumë i madh i shoqëruesve që e ndjekin atë në rrugën e tij drejt Bagdatit. Ja si e përshkruan historiani francez Eugen Puzhad në veprën e tij “Krishterët dhe turqit” pritjen që i bënë në Janinë autoritetet turke Tafil Buzit para nisjes së tij për në vendet arabe: “Ai hyri në krye të njëmijë e pesëqind burrave, i rrethuar nga dymbëdhjetë trima të armatosur me pushkë të gjata që ecnin në këmbë rreth kalit ku qëndronte Tafili. Këta këndonin këngë ku flitej për trimëritë e Tafil Buzit, kurse trupat që i pasonin përsëritnin refrenin e këngës”.¹⁰

Historiani francez bën fjalë edhe për sëmundjen e Tafil Buzit në Janinë: “Këtu udhëheqësi i kryengritjes shqiptare u sëmur rëndë dhe u kurua nga një mjek italian. Pashai dhe funksionarët turq të qytetit, përfituan nga rasti dhe bënë çmos që Tafil Buzi të vdiste. Ata i bënë shumë premtime mjekut italian që ai të mos i bënte mjekimet e nevojshme të sëmurit dhe të zvarriste shërimin e tij, por mjeku nuk pranoi. Ai bëri çmos për ta shëruar pacientin shqiptar”.

Qëllimi i Portës së Lartë del qartë edhe nga letra që valiu i Janinës i dërgoi sundimtarit të Vlorës, në të cilën ai i thotë tekstualisht: “Il faut que cet homme disparaisse de la terre” (ky njeri duhet të zhduket nga faqja e dheut). Ky dokument, vlere e të cilit ngrihet më lart për faktin se na e servir vetë historiani francez, tregon qartë realitetin se

Tafil Buzi, për autoritetet turke, pavarësisht nga marrëveshja e rastit, mbetet një armik i papajtueshëm.

Në funksion të mendimeve që u thanë më lart, është edhe shprehja plot urrejtje që komandanti turk Osman pasha i dërgoi këtij historiani francez për Tafil Buzin në kohën kur ky i fundit nisej për në vendet arabe: “Çfarë barre do t’i shkarkonim vetes sikur rebeli Tafil Buzi të vritet në ato anë”.¹¹

Siç e kemi përmendur edhe më lart, Thëngjilli e lidh pranimin e Tafil Buzit për t’u larguar nga Shqipëria me rrethanat krejtësisht të disfavorshme në të cilat u ndodh ai duke mbetur plotësisht i izoluar si rezultat i veprimeve përçarëse e sabotuese të elementëve të lidhur me pushtuesin. Duke pohuar të vërtetën e mësipërme mbi gjendjen e disfavorshme që e detyroi Tafil Buzin të pranonte largimin nga Shqipëria, është e nevojshme t’i kujtojmë lexuesit disa nga arsyet që e sollën atë përfundimisht në këtë fazë kritike.

Duhet thënë së pari, se pavarësisht nga fitoret e arritura, udhëheqësi i kryengritjeve, në periudhën e fundit kishte humbur pak nga pak fillin e perspektivës në veprimet kryengritëse. Kjo humbje duket se zë fill që nga dështimi i kryengritjes së përgjithshme në fund të vitit 1834, merr formë të plotë me disfatën e Ostanicës në pranverën e vitit 1835 dhe provohet me thirrjen e dytë të Tafil Buzit për një sulm të ri drejt Janinës pak kohë pas disfatës, thirrje kjo, që nuk mori asnjë përgjigje.

Si arsye të dytë mund të sjellim faktin se lidhja me Mehmet Aliun e Egjiptit praktikisht ishte bërë inekzistente. Ndonëse i kishte qëndruar kurdoherë besnik marrëveshjes së Kretës duke u angazhuar në luftime të pandërprera me pushtuesit osmanë, ai nuk e kishte parë dorën e ndihmës nga Mehmet Aliu as në momentet më të vështira. Siç duket, edhe nëpërmjet dy letrave të nisura në muajin nëntor 1835 drejt Kretës dhe Egjiptit, Tafil Buzi kërkonte të lidhte pikërisht këto fije të këputura dhe nëpërmjet tyre të orientohej për të dalë nga rrethi ku ishte mbyllur.

Zhënjim të madh i solli Tafilit edhe qëndrimi jokonsekuent i qeverisë greke, e cila, duke shkelur zotimin e marrë, i la shpesh në baltë kryengritësit shqiptarë. Jo më kot poeti popull për të treguar revoltën e Tafilit ndaj këtij qëndrimi ka vënë në gojë të tij vargjet:

*Do vete të djeg Morenë,
Do ta djeg se shkeli benë.*

Një arsye tjetër që kishte ndikuar në mpirjen e vullnetit të tij, ishte se shtresat e bejlerëve shpesh ia kishin patur me hile duke mos i qëndruar përkrah deri në fund, por deri në atë pikë, sa kishin plotësuar orekset e tyre ekonomike apo karrieriste. Aq më keq që grupe të veçanta të këtyre shtresave, duke i shërbyer me zell pushtuesit, kishin marrë përsipër diversionin dhe shuarjen e vatrave kryengritëse.

I rënduar shpirtërisht nga rrethanat që i qenë krijuar dhe i nisur nga fakti se revolta që kishte shpërthyer po përhapej me shpejtësi në tërë vendin, Tafil Buzi shikonte tek kryengritja e re që po merrte nën drejtim, një rrugë të çelur që do ta nxirrte përfundimisht nga gjendja e krijuar, por edhe këtu, ata që e kishin penguar vazhdimisht, i vunë përsëri shkopin nën rrota hovit luftarak dhe aspiratave patriotike të tij, duke i dhënë një goditje çoroditëse që e detyroi përfundimisht të ulte armët.

Historiani Petrika Thëngjilli, duke trajtuar me kompetencë rrjedhën e ngjarjeve të atyre viteve, ku Tafil Buzi zë një vend qendror e përcaktues, nuk ka ngurruar të bëjë vlerësime me nota pozitive për të edhe në ato momente kur ai, i kushtëzuar nga rrethanat e krijuara, i kishte lëshuar armët. Në vlerësimin e fundit të tij për Tafilin ndër të tjera lexojmë: “Gjatë një periudhe disa vjeçare ai kishte qëndruar në krye të luftës së masave popullore ku u shqua si një udhëheqës i zoti, trim dhe me cilësi të mira ushtarake. Krahës fitoreve ai kishte provuar edhe disfata. Në momente të tilla ai kishte provuar të hynte në shërbim të Portës së

Lartë me të vetmin qëllim që të fitonte kohë e të grumbullonte pasues rreth vetes, por asnjëherë që të shërbente në administratën osmane”. Përfundimisht, siç shprehet autori, “Ai mbetet një nga trimat e pushkës”.¹²

*

*

*

Në gojën e popullit, apo edhe në ndonjë dokument zyrtar të administratës mbretërore në vitet tridhjetë, përkrah emrit të Tafil Buzit gjejmë titullin pasha, titull të cilin Porta e Lartë ia njohu, sipas tyre, qysh në momentin kur ai, i kushtëzuar nga rrethanat, pranoi të hiqte dorë nga veprimtaria kryengritëse. Të njëjtat burime bëjnë të njohur se edhe gjatë kohës kur Tafil Buzi u vu në shërbim të Perandorisë, nuk hoqi dorë nga veprimtaria në interes të çështjes kombëtare duke kontribuar veçanërisht në luftë për mbrojtjen e trojeve shqiptare nga synimet aneksioniste greke. Në këtë dokument ndër të tjera thuhet se Tafil Buzi “mbas shumë luftimesh, u fal nga qeveria turke dhe u muar në shërbim me ryshon Pasha, ku ka luftue e dalë fitues se sa herë në luftë me grekët”.¹³

Burimet e mësipërme paraqesin interes të veçantë dhe janë pak a shumë më afër së vërtetës, jo vetëm sepse janë qëmtuar në qendër të vendlindjes së Tafilit, por edhe sepse janë fokusuar 65 vjet më parë, d.m.th. në gjysmën e distancës kohore 130 vjeçare që nga vdekja e tij. Megjithatë, ato merren me rezervë sidomos në aspekte të tilla që kanë të bëjnë me detyrat dhe ofiqet që gjoja iu dhanë Tafil Buzit në momentin që ai pranoi të tërhiqej nga lufta.

Është e vërtetë se në këtë rast qeveria turke, ndonëse mund të hakmerrej ndaj Tafilit pasi e kishte amnistuar më shumë se një herë, përsëri e trajtoi atë në mënyrë dinjitoze duke u mbështetur pak a shumë në parimin “një dorë që s’mundet, puthet”, por është e vështirë të besohet se pikërisht në një moment të tillë Porta mund ta shpërblente atë me poste të rëndësishme apo me tituj të lartë.

Të vërtetën mbi këtë çështje e ndriçon një dokument tjetër i

rëndësishëm që vjen nëpërmjet shkrimeve të I. M. Qafëzezit, ku sqarohet se Tafili fillimisht u vu në provë duke u dërguar në Irak për të shtypur një kryengritje të kurdëve dhe pikërisht pasi shtypi këtë kryengritje, ai u ngrit në detyrë nga ana e Portës. Në dokument shprehimisht shkruhet: “Me të ndërmjetësuar të Mustafait*, Tafil Buzi u pat dërguar në Mesopotami kundër kryengritësve kurdë. Pasi mundi keqas kurdët, u ngrit në shkallë pashai dhe u emërua qeveritar i Ysdydarit të Stambollit, si edhe me ofiqin mabejxhi i sulltanit”.¹⁴

Tafil Buzi vdiq në vitin 1866, në moshën 68 vjeçare. Duke sjellë të dhëna plotësuese lidhur me vdekjen e tij, ndonjë dokument i kohës bën të ditur se ajo ishte një vrasje pas shpine e kurdisur nga kundërshtarët e tij, veprim ky që më shumë i adresohet Mehmet Reshit Qytahut, (Sadrazemit), i cili “bëri që kordhëtari shqiptar të vritej me të pabesë”.¹⁵

Një vdekje e tillë të lë të kuptosh, se Tafil Buzi, pavarësisht nga kompromiset e përkohshme me Portën e Lartë, asnjëherë nuk e ka këmbyer shpirtin e tij liridashës me fronet e ofiqet e pushtuesit. Një armiqësi kaq ekstreme ndaj tij, tregon gjithashtu se kapëdanin kryengritës, asnjëherë nuk e ka zënë gjumi “si pasha”, pasi zëri i ndërgjegjes e ka zgjuar duke i sjellë orë e çast në vesh thirrjen e tokës mëmë.

BIBLIOGRAFI

- 1 Gazeta ruse “Moskovskije vedomosti”, cituar nga L. Mile.
- 2 M. Kokalari: “Trima të kryengritjeve popullore”, faqe 99.
- 3 Gazeta ruse “Moskovskije vedomosti”, cituar nga L. Mile.
- 4 P. Thëngjilli: “Kryengritjet popullore kundërosmane”.
- 5 Po aty.
- 6 Po aty.

* Siç duket, bëhet fjalë për Mustafa pashë Gjiritliun.

-
- 7 Letër e valiut të Rumelisë, ministrit të brendshëm, 13 gusht 1836. vesika 21702, B.
- 8 Fondi I. M. Qafëzezi "Burra të shquar të popullit shqiptar", Dosja nr. 1, Fashikulli 6.
- 9 M. Kokalari: "Trima të kryengritjeve popullore", faqe 102.
- 10 Eugen Puzhad: "Krishterët dhe turqit", cituar nga Kokalari.
- 11 Po aty.
- 12 P. Thëngjilli: "Kryengritjet popullore kundërosmane".
- 13 AQSH, Komisioni i 25 vjetorit. Fondi 170, dosja 49.
- 14 Fondi I. M. Qafëzezi "Burra të shquar të popullit shqiptar", Dosja nr. 1, Fashikulli 6.
- 15 Fragment nga enciklopedia Pyrros, sipas dosjes I. M. Qafëzezi.

KREU I DYMBËDHJETË

NË FOKUSIN E VLERËSIMEVE

Tafil Buzi, një figurë pak ose aspak e njohur për lëvizjen kryengritëse shqiptare para vitit 1828, hyri papritur në kujtesën historike të popullit tonë nëpërmjet dyerve të Kuvendit të madh të Beratit si i barabartë midis të barabartëve përkrah udhëheqësve të njohur të lëvizjes kombëtare shqiptare antiosmane.

I përfshirë në radhët e krerëve opozitarë si përfaqësues i shtresës së kapedanëve, duke kapërcyer pak nga pak metodat e vjetra feudale të ushtrisë me pagesë, ai arriti të afirmohej si prijës i lëvizjeve të mëdha popullore të kohës të cilat historianët tanë i kanë konsideruar si “lëvizje me karakter çlirimtar dhe si pjesë përbërëse të Rilindjes Kombëtare Shqiptare”.¹

Si një udhëheqës i talentuar e me autoritet, Tafil Buzi kishte aftësinë të mblidhte rreth vetes dhe të udhëhiqte drejt betejave me pushtuesin masat e gjera popullore, sepse kudo që shkonte, “atë e ndiqnin prapa të varfërit”,² të cilët shpesh herë “vërshonin pranë tij grupe-grupe”.³

Lëvizja kryengritëse e Tafil Buzit lidhet ngushtë me fillimin e një etape të re që, sipas historianëve, zë fill “qysh nga viti 1832” kur lufta kundër pushtuesit “hyri në një etapë tjetër, më të lartë. Ajo u zhvillua me një vrull më të madh, mori një shtrirje më të gjerë dhe një përmbajtje të re. Filloi kështu një nga kapitujt më të rëndësishëm të historisë sonë, Rilindja Kombëtare”.⁴

Pikërisht në vitet 1832-36, në një periudhë prej afër katër vjetësh, Tafil Buzi njihet si protagonist i tetë kryengritjeve të fuqishme në radhët e të cilave u përfshinë në total jo më pak se 70

mijë kryengritës, që me sulmet e tyre gjatë gjithë kësaj periudhe i shtinë frikën Janinës dhe i prishën gjumin Stambollit. Ai ka patur gjithashtu nderin të udhëheqë të parën kryengritje të përgjithshme në Shqipëri gjatë sundimit osman duke realizuar me fitore etapën e parë dhe shumë të rëndësishme të saj, marrjen e kështjellës së Beratit, kryeqendrës administrative e ushtarake të Toskërisë.

Me një kontribut të tillë në lëvizjen kryengritëse shqiptare, ai bëhet kështu vazhdues i denjë i veprës së Ali Pashë Tepelenës e i Bushatllinjve dhe njëherazi pararendës i rilindasve tanë të mëdhenj.

Në historinë e Shqipërisë, si edhe në shkrimet e ndryshme të kronistëve tanë, në adresë të Tafil Buzit e në funksion të vlerësimeve të figurës së tij, janë përdorur formulime të tilla si “udhëheqësi i njohur i kryengritjeve”,⁵ “kapedani trim me përvojë të pasur luftarake”,⁶ “udhëheqësi dhe komandanti i kryengritjeve të mëdha shqiptare”,⁷ “hartuesi i proklamatës së parë për çlirimin e Atdheut”⁸ si dhe vlerësime të tjera të kësaj natyre, të cilat e vendosin atë në pararojë duke e bërë qartësisht të dallueshëm në radhët e patriotëve brenda plejadës së vet.

Vlerësime jo të pakta, të drejtpërdrejta apo të tërthorta, gjejmë edhe brenda kampit të kundërshtarit, në vetë literaturën historike otomane. Dihet që historiografia jonë shpesh herë ka qenë e detyruar të mbështetet në dokumentet e kundërshtarit sepse, siç shprehet Konica për raste të tilla, ne “kemi në dorë vetëm të dhënat e armiqve të Shqipërisë, kurse versioni shqiptar mungon tërësisht”.⁹

Duke lexuar raportet e relacionet e autoriteteve osmane të kohës dhe duke i ndriçuar e vlerësuar ato nën prizmin e interesave tona kombëtare, nuk është vështirë që brenda sharjeve e mallkimeve të kundërshtarit të qëmtosh e të evidencosh në adresë të Tafil Buzit vlera pozitive që e bëjnë më të plotë dhe më interesante figurën e tij prej luftëtari dhe patrioti.

Thënë në mënyrë figurative, e gjithë ajo mori gurësh e hedhur nga armiqët në adresë të atij që ata e konsideronin tradhtar të

Perandorisë, në të njëjtën kohë do të përbënte për ne shqiptarët materialin më të mirë për ndërtimin e një përmendoreje pikërisht për të njëjtin person i cili për ne ishte dhe mbetet një luftëtar i paepur në luftën për liri.

Alarmet e vazhdueshme osmane për të paraprirë e për të përballuar në kohë lëvizjet kryengritëse, gatishmëria dhe kombinimet e shpejta ushtarake që shpesh përfshinin të tetë sanxhakët e Rumelisë, si dhe veprimet e dendura politike që arrinin deri tek ankesat pranë Fuqive të Mëdha*, tregojnë se autoritetet osmane e kanë vlerësuar kurdoherë Tafil Buzin si një kundërshtar dinjitoz ndaj të cilit kanë qenë të detyruar të tregohen të vëmendshëm dhe të kujdesshëm me qëllim që të realizonin kontrollin mbi lëvizjet e tij kryengritëse dhe të siguronin gatishmërinë për të përballuar këto lëvizje duke dërguar kundër tij, në ndonjë rast, edhe dy ushtri përnjëherësh.**

Të gjitha sa u thanë më lart, nuk janë gjë tjetër veçse një sërë argumentesh, që në mënyrë të tërthortë, e plotësojnë figurën e udhëheqësit të kryengritjeve shqiptare me vlera të reja, vlera të cilat kanë qenë të detyruar t'ia njohin edhe vetë armiqtë dhe kundërshtarët e tij. Madje në shkrimet e tyre, krahas sharjeve e mallkimeve, që për ne nënkuptohen lëvdata e urime, gjen shpesh edhe ndonjë shprehje që në një farë mënyre mund të merret edhe si formë e drejtpërdrejtë vlerësimi. Kështu, në raportin e Mehmet Agait, Tafil Buzi konsiderohet "shqiptar nga kategoria e njohur".¹⁰ Të njëjtin vlerësim gjejmë edhe tek vetë kryeministri turk për të cilin gjithashtu Tafil Buzi është një figurë "tashmë e njohur".¹¹

Duke qenë një nga udhëheqësit kryesorë të lëvizjes kryengritëse antiosmane të asaj kohe, Tafil Buzi ishte bërë i njohur jo vetëm brenda kufijve të Perandorisë, por edhe jashtë saj duke tërhequr vëmendjen e shumë personaliteteve perëndimore, kryesisht të

* Nëpërmjet konsullatave u bëhej kërkesë Fuqive të Mëdha që të ndërhynin tek qeveria greke për të mos lejuar strehimin e Tafil Buzit në këtë vend.

** Është fjala për betejën e Ostanicës.

sferës së diplomacisë, të cilët, ndonëse në një farë mase ishin përkrahës të politikës osmane, në përgjithësi kanë qenë të prirur të bëjnë deklaratat deri diku të paanshme. Në deklaratat e tyre Tafil Buzi vlerësohet si “kapedani kryengritës shqiptar”,¹² apo “një nga shefat e kryengritjes në të gjitha lëvizjet revolucionare të Shqipërisë”.¹³ Në këto dokumente ai konsiderohet gjithashtu “kryengritës i mirënjohur” dhe “udhëheqës legal i konfederatës ilegale të krahinave të Shqipërisë”.¹⁴ Të tjerë personalitete në deklaratat e tyre e vlerësojnë atë si “kreun e të revoltuarve shqiptarë”¹⁵, ndërsa lëvizja e tij drejt Janinës konsiderohet si një “lëvizje e tmerrshme që udhëhiqet prej Tafil Buzit”.¹⁶

Janë vërtet impresionuese deklaratat e personaliteteve të ndryshme që e kanë njohur më nga afër Tafil Buzin e që në shkrimet e tyre bëjnë fjalë mbi cilësitë e karakterit, mbi natyrën e botën e brendshme të tij, mbi dëshirat, aspiratat dhe motivet që e shtynjë atë të luftojë. Në penën e tyre Tafili na del si një njeri “me karakter jo të zakonshëm”, njeri që në natyrën e vet “ka një mirësi femënore, e cila nuk është vyshkur nga luftat”. Tafil Buzi për ata është njeriu që “jepet shumë pas ideve europiane”. “Ai flet me zjarr për lirinë dhe me dashuri për kushtetutat”. Kjo e bën atë që “të kujtojë me krenari kohën kur luftonte në Greqi për kushtetutën”. Në këto shkrime Tafil Buzi paraqitet si një person që “ka besëlidhës dhe përkrahës të vet në të gjithë Shqipërinë”. Ai e urren pushtuesin dhe për këtë “nuk e fsheh përbuzjen e tij”. “Është ambicioz dhe synon të bëhet vezir në Janinë”. Lidhur me këtë ai deklaron se “Shqipëria nuk do të ketë qetësi veçse me një qeveritar vendas”.¹⁷

Duke u mbështetur në këto vlerësime e në të dhëna të tjera të kësaj natyre, si edhe duke patur parasysh veprimtarinë luftarake të Tafil Buzit në tërësi, nuk është vështirë të dallosh tek ai, një njeri me pikëpamje tepër të avancuara për kohën, pikëpamje të cilat sipas historianëve mund të përmblihen:

- *Luftë çlirimtare kundër turqve.*
- *Krijim i një pushteti shqiptar pak a shumë të pavarur nga Stambolli.*
- *Simpati për kushtetutën borgjeze nën ndikimin e revolucionit frëng.*
- *Vëllazërim luftarak me popujt fqinj, konkretisht me luftën çlirimtare greke.*¹⁸

Në përmasat e një udhëheqësi popullor e të një trimi të vërtetë e paraqesin figurën e Tafil Buzit edhe burime të tjera të informacionit, siç janë vargjet e këngëve popullore të cilat e kanë shoqëruar atë në çdo hap të veprimtarisë së tij patriotike e kryengritëse. Në këto vargje të pakursyera për udhëheqësin trim të kryengritjeve, autori popull e ka pagëzuar atë me emrin “Asllan i Shqipërisë”, term të cilin deri në atë kohë e kemi dëgjuar të përdoret vetëm përballë emrit të vezirit të madh, Ali Pashë Tepelenës.

Një përjasje të tillë midis këtyre dy figurave të mëdha, madje tepër të goditur, e gjejmë edhe në ndonjë vepër poetike të letërsisë sonë. Në vargjet e tij të fuqishme, poeti pasionant, i cili e konsideron Tafil Buzin “diell në llohtë të rëndë” dhe “përmbi trimat kryekëngë”, nuk ngurron ta vendosë atë në një “podium” me Ali Pashanë, duke lënë të kuptohet se kjo ngjashmëri fillon qysh në gen, rritet në barkun e nënës dhe tundet në djepe të rralla. Këtë meritë e këtë fat të madh, sipas tij, e kanë patur vetëm dy nëna; Hankua që tundi Alinë dhe Shania që tundi Tafilë, siç del edhe nga vargjet:

*“Kërkoj një nënë, si e tija,
Që të tundë djepe të rrallë,
Më del Hankua dhe Shania
Që pikuan sisën mbi pallë”.**

Gjithashtu, autorë të veçantë të shkrimeve në prozë e kanë

* Vargjet janë marrë nga libri “Zilia e erës” e poetit Maliq Lila.

përdorur emrin e Tafil Buzit si simbol të vendosmërisë e të optimizmit, i kanë përdorur këngët e tij si frymëzuese të besimit e të shpresës në zemrat e sakatosura të shqiptarëve duke lënë të kuptohet qartë se ky frymëzim e ka burimin tek cilësitë e veçanta të kësaj figure dinjitoze.*

Pavarësisht nga etapat e ndryshme që lidhen me jetën e tij, përfshirë këtu edhe kohën kur u inkadrua në administratën Perandorake, të dhënat flasin se Tafil Buzi që nga rinia e deri në momentet e fundit të jetës së tij, u udhëhoq kurdoherë nga ide patriotike, atdhetare e liridashëse. Megjithatë, mbetet i pamohueshëm fakti se nga e gjithë jeta e tij prej patrioti e luftëtari, vitet që i dhanë atij lavdinë dhe e vendosën denjësisht në faqet e historisë, janë vetëm ato vite që e lidhin emrin e tij drejtpërdrejt me tokën mëmë, me tokën që e lindi dhe e rriti, një shembull ideal ky që e bën më të besueshëm mitin mbi Anteun. Kapedani kryengritës shqiptar e gjeti fuqinë vetëm atëherë kur u mbështet fort tek populli liridashës i këtyre trevave, i cili nëpërmjet luftës i dha birin të vet lavdinë dhe nëpërmjet këngës i siguroi përjetësinë.

Përsa i përket interesimit dhe vlerësimit të vetë shtetit dhe shoqërisë shqiptare në adresë të këtij personaliteti, mund të thuhet se me gjithë ngadalësinë e hapave të hedhur, ky vlerësim ka ardhur duke u rritur paralelisht me rritjen e informacionit mbi përmasat e vërteta të kësaj figure të rëndësishme historike. Ana e dukshme e këtij interesimi për periudhën e Mbretërisë Shqiptare, shprehet nëpërmjet një përkujtimi që i është bërë nga administrata shtetërore, me rastin e 25-vjetorit të themelimit të shtetit të ri shqiptar dhe me vendosjen e emrit të tij shkollës së fshatit Buz në vitin 1937.¹⁹ Në periudhën pas çlirimit, krahas formave të tjera të vlerësimit, nga ana e organeve kompetente është vendosur që në përjetësim të figurës së Tafil Buzit të ndërtohet një lapidar në qendrën e krahinës dhe një pllakë përkujtimore në fshatin e lindjes së tij, në Buzin e Vogël.

* Mi'hat Frashëri: "Hi dhe shpuzë", faqe 55.

Interesante mbetet mënyra se si janë përpjekur ta përjetësojnë emrin e Tafil Buzit njerëzit e fisit të vet në fshatin Buz duke e “ringjallur” atë brez pas brezi. Vetëm në tetëdhjetë vitet e fundit, Tafili ka “lindur” në këtë fis dy herë; së pari, në vitin 1924 dhe pas vdekjes së tij, në brezin pasardhës, kemi përsëri një pinjoll me emrin Tafil, si simbol i vazhdimësisë dhe përjetësisë së vlerave.

Shoqata patriotike socialkulturore e zonës së Buzit e krijuar në vitin 2002 e ka nderuar birin e madh të kësaj treve duke e vendosur emrin e tij si simbol të bashkimit dhe të vëllazërimit të të gjithë buzllinjve kudo që jetojnë dhe punojnë.

Në vargun e vlerave që synojnë të mbajnë gjallë emrin e këtij burri të madh, shpresojmë të radhitet edhe ky libër modest dhe të shërbejë për t’u dhënë njerëzve më shumë informacion për birin trim të krahinës së Buzit që me guxim të paparë i ktheu pallën perandorisë më të madhe të kohës. Na mbetet të gjithëve të mësojmë se nderimi për birin e kësaj toke, është njëkohësisht nderim për tokën që e lindi dhe për të parët tanë që e ndoqën pas deri në flijim në emër të lirisë. Pikërisht këtë ndjenjë respekti kërkon të mbjellë në zemrat e brezave edhe poeti ynë nëpërmjet premtimit dhe betimit të tij solemn të derdhur në vargje: *“Hajmali kam për t’i bërë, / Gurët ku është varri yt, / Malet e Buzit të tërë, / Do t’i bëja Mekë të dytë”*.

Qetësohesh shpirtërisht kur mendon se kaq zjarr sa ka derdhur poeti në këto vargje është i mjaftueshëm për të mbajtur përjetësisht ndezur shpirtin përkushtues të brezave në shenjë nderimi për malet që lindën trimin dhe në shenjë përjetësie për trimin që tundi malet.

BIBLIOGRAFI

- 1 L. Mile: “Kryengritjet popullore në fillim të Rilindjes sonë” cituar nga Thëngjilli.
- 2 P. Thëngjilli: “Kryengritjet popullore...”, parathënie e dokumenteve, faqe 3.
- 3 M. Kokalari: “Bijtë e shpatës shqiptare”, faqe 36.

- 4 Letër e mytesarifit të Tërhallës dërguar Emin pashës, 25 prill 1833, vesika 21735 C.
- 5 Historia e Shqipërisë, Vëllimi II, faqe 121.
- 6 P. Thëngjilli: "Kryengritjet popullore kundërosmane", faqe 33.
- 7 M.Kokalari: "Trima të kryengritjeve popullore", faqe 102.
- 8 L.Mile: "Mbi lëvizjen nacionalçlirimtare" Studime historike nr.1, 1965, faqe 106.
- 9 F. Konica: "Shqipëria kopshti shkëmbor i Europës Juglindore", faqe 41.
- 10 Raport i Mehmet agait mbi veprimet e kryengritësve, mars 1833, vesika 22125 H.
- 11 Letër e kryeministrit drejtuar Portës, gusht 1834, vesika 51010 C.
- 12 Informacion i konsullatës britanike në Shqipëri, Prevezë, 22 gusht 1834.
- 13 Letër e baronit Strumer, Kostandinopojë, 14 prill 1835.
- 14 Letër e konsullit britanik drejtuar Londrës, 25 prill 1835.
- 15 Pjesë nga letra e gjeneralit Kubjer, 18 maj 1835.
- 16 Letër e konsullit britanik drejtuar Londrës, 25 prill 1835.
- 17 L. Mile: "Mbi lëvizjen nacionalçlirimtare", Studime historike, Nr. 1, 1965, faqe 106.
- 18 Po aty.
- 19 Komisioni i 25 vjetorit, Fondi 170, dosja 49.

BIBLIOGRAFIA

Historia e Shqipërisë - Vëllimi II, Tiranë 1984.

Petrika Thëngjilli: "Kryengritjet popullore në vitet 30 shek.XIX".(Dokumente osmane)Tiranë, 1978.

Petrika Thëngjilli: "Kryengritjet popullore kundërosmanë në Shqipëri "1833-1839, Tiranë, 1981.

Petrika Thëngjilli: "Kryengritjet popullore antiosmane në Shqipëri në vitin 1833". Studime historike nr.4 1978.

Petrika Thëngjilli: "Kryengritjet popullore antiosmane në Shqipërinë e Jugut". Studime historike nr.4 1975.

Petrika Thëngjilli: "Historia e popullit shqiptar 1999"

Ligor Mile: "Kryengritjet popullore në fillim të Rilindjes sonë", Tiranë, 1962.

Ligor Mile: "Rreth karakterit të kryengritjeve të viteve 1830-1877 në Shqipëri" Konferenca I e studimeve albanologjike, Tiranë 1965.

Ligor Mile: "Mbi lëvizjen nacionalçlirimtare gjatë sundimit turk", Studime historike nr. 1, 1965.

Ligor Mile, Studime historike nr. 2 1966.

Mexhit Kokalari: "Trima të kryengritjeve popullore." Tiranë, 1979.

Mexhit Kokalari: "Lidhja e fuqishme shqiptare, vetëqeverisja e nëntë krahinave të Shqipërisë nën dritën e dokumenteve të reja, Revista "Nëntori" nr.7 1971.

Mexhit Kokalari "Bijt e shpatës shqiptare, Tiranë, 1978.

Mexhit Kokalari "Trimi i vegjëlisë Tafil Buzi" Gazeta "Zëri i popullit" 2 prill, 1971.

Dr. Shkëlzen Raça: "Marrëdhëniet shqiptaro-greke 1829-1881" Prishtinë, 1990.

Dr. Hasan Luçi: "Gjolekajt e kuçe në breza", Tiranë 2000.

Burime të zgjedhura për historinë e Shqipërisë, vëllimi i tretë, Tiranë, 1969.

Sabri Godo: "Ali Pashë Tepelena".

Aravantini: Ali pashë Tepelena i mbiquajtur "Luani i Shqipërisë".

A.Xhuvani: "Jeta e Mehmet Aliut".

F. Konica: "Shqipëria kopshti shkëmbor i Europës Juglindore", Prishtinë, 1991.

Hoxha Ibrahim Dalliu: "Turqit dhe shqiptarët", Tiranë, 1994.

Pukëvil: "Në oborrin e vezirit të Janinës".

Evliya Çelebi: "Shqipëria 350 vjet më parë". Tiranë, "horizont", 2000

Shpëtim Mema: "Shqipëria dhe shqiptarët në veprat e udhëtarëve anglezë në gjysmën e parë të shekullit XIX." Tiranë, 1988.

Mit'hat Frashëri: "Udhëtarët e huaj në Shqipëri gjer në fund të sh. XIX." Tiranë 2000.

Mit'hat Frashëri: "Hi dhe shpuzë"

Veli Veliu: "Shqiptarët sipas udhëpërshkruesve frëngë të shek. XIX"

Xhevat Lloshi: "Duke kërkuar nëpër arkivat e huaja", Gazeta "Drita" 03.09.1972.

Arkivi kombëtar, Komisioni i 25 vjetorit. Fondi 170, dosja nr. 49.

AIH, Fondi I. M. Qafëzezi "Burra të shquartë popullit shqiptar", Dosja nr. 1, Fashikulli 6.

Aristidh P. Kola: "Arvanitasit dhe prejardhja e grekëve"

36 refs

Lista e dokumenteve të nxjerra nga përmbledhja arkivore dhe botimet e tjera të Thëngjillit

Burime osmane

- 1833, mars 4 - Letër e kajmekamit të Rumelisë mbi veprimet kryengritëse të Abdyl Kokës e Tafil Buzit.
- 1833, mars 11 - Letër e mytesarifit të Tërhallës, Mustafa pashës, mbi nevojat për ndihmë ushtarake nga kryeqyteti e nga fqinjët me rastin e daljes së Zylyftar Podës, Shahin beut e Abdyl Kokës në More e Misolongji e të Tafil Buzit në Grebene, i cili ka përhapur disa thirrje.
- 1833, mars 11 - Letër e mytesarifit të Tërhallës ku i kërkon ndihmë mytesarifit të tre sanxhakëve: Janinës, Delvinës dhe Vlorës, meqënëse Tafil Buzi ka hyrë në qytetin e Grebenesë.
- 1833, mars 13 - Letër e mytesarifit të tre sanxhakëve ku shprehet gatishmëria për të ndihmuar me 500 ushtarë kundër Tafil Buzit e Abdyl Kokës të cilët i janë drejtuar Prevezës.
- 1833, mars - Raport i Mehmet agait mbi veprimtarinë kryengritëse të Abdyl beut, Zylyftar Podës e Tafil Buzit në provincat perëndimore të shtetit turk.
- 1833, prill 7 - Letër e mytesarifit të tre sanxhakëve me të cilën njofton se Abdyl beu është burgosur, Zylyftar Poda e Shahin beu kanë shpërndarë pasuesit, kurse Tafil Buzi ka sulmuar Domokonë.
- 1833, prill 8 - Letër e kajmekamit të Rumelisë mbi ndihmën që po i dërgon mytesarifit të Tërhallës meqënëse Tafil Buzi ka marrë qytetin Domoko.
- 1833, prill 9 - Letër e nazërit të Shkupit, Hivzi pashës, me të cilën shpreh gatishmërinë të përgatisë 1000 ushtarë në ndihmë të mytesarifit të Tërhallës kundër Tafil Buzit.
- 1833, prill 13 - Letër e mytesarifit të Tërhallës ku bëhet e ditur se kryengritja e tanishme nuk mund të krahasohet me ato të viteve të mëparshme.

- 1833, prill 18 - Letër e kajmekamit të Rumelisë mbi ndihmën e dhënë mytesarifit të Tërhallës kundër Tafil Buzit që vepron në Domoko e Kondo Habibit që vepron në Ermine.
- 1833, prill 25 - Letër e nazërit të Shkupit me të cilën njofton se ka përgatitur vetëm 350 vetë në ndihmë të mytesarifit të Tërhallës nga 1000 ushtarë të planifikuar.
- 1833, prill 25 - Letër e mytesarifit të tre sanxhakëve, Mehmet Emin pashës, mbi dyshimet e veta me rastin e faljes së Tafil Buzit e të emërimit të tij në postin e dervenagait në Agrafë e Domoko.
- 1833, prill - Kryeministri dhe sultani miratojnë faljen e Tafil Buzit dhe vënien e tij në shërbim të mytesarifit të Tërhallës.
- 1833, prill 25 - Letër e mytesarifit të Tërhallës me të cilën kërkon taborët e ushtarëve të rregullt, meqënëse Tafil Buzi kishte grumbulluar 5000-6000 pasues, pasi i ishte dhënë posti i dervenagait.
- 1833, prill - Letër kolektive e parisë së Tërhallës me të cilën njoftojnë se Tafil Buzi ka ftuar Shemo beun dhe parinë për bashkëpunim kundër qeverisë.
- 1833, prill 29 - Letër e Mehmet Emin pashës ku tregohet se si një pjesë e kryengritësve kanë mbërritur deri në Kallabaka dhe Karjaverish, prandaj ai merr masa mbrojtëse dhe pret urdhrin qeveritar.
- 1833, prill - Sultani, duke vlerësuar rezikshmërinë e kryengritjes, urdhëron diskutimin edhe një herë të çështjes dhe marrjen e masave urgjente.
- 1833, maj 27 - Letër e mytesarifit të Tërhallës mbi veprimtarinë kryengritëse të Tafil Buzit në rrethet e Fanarit e të Agrafës.
- 1833, qershor 6 - Letër e mytesarifit të Tërhallës mbi hyrjen e Tafil Buzit në Nartë dhe kalimin e tij në Agrafë.
- 1833, qershor 8 - Letër e mytesarifit të tre sanxhakëve me të cilën kërkon ndërhyrjen tek qeveria greke për të mos pranuar kryengritësit shqiptarë.
- 1833, qershor 18 - Tafil Buzi pas largimit prej Nartë, i drejtohet Tërhallës, por ndiqet prej forcave qeveritare në Veleshpazar e Këzëllar e pas dy ditë luftimesh, me 250 vetë mbyllet në një manastir.

- 1833, qershor - Sulltani gëzohet kur mëson se Tafil Buzi ishte thyer.
- 1833, gusht 15 - Letër e mytesarifit të tre sanxhakëve, Emin pashës, mbi një kryengritje të Toskërisë, e cila filloi në Tepelenë dhe u përhap në kazanë e Gjirokastrës e të Delvinës.
- 1833, gusht - Kryeministri përcjell letrën e mytesarifit të tre sanxhakëve me të cilën njofton se do të niset personalisht kundër kryengritjes në zonën Tepelenë-Delvinë.
- 1833, shtator 7 - Letër e myhyrdarit të Korçës mbi shkatërrimin e Emin pashës në ndeshjen e Luzatit.
- 1833, shtator 8 - Letër e mytesarifit të tre sanxhakëve ku kërkohen përf forcime ushtarake për t'u nisur drejt Beratit të rrethuar nga kryengritësit, mbasi nuk ka besim tek ushtarët shqiptarë.
- 1833, shtator 8 - Letër e mytesarifit të tre sanxhakëve me të cilën kërkon nisjen sa më parë të taborit me ushtarë të rregullt të Manastirit.
- 1833, shtator 9 - Letër e valiut të Rumelisë mbi shkaqet e kryengritjes në Toskëri.
- 1833, shtator 9 - Letër e valiut të Rumelisë mbi rrezën e shtrirjes së kryengritjes dhe numrin e kryengritësve.
- 1833, shtator 9 - Letër e mytesarifit të tre sanxhakëve mbi ndihmën që kërkon kundër kryengritësve toskë.
- 1833, shtator 15 - Në bazë të kërkesës së mytesarifit të tre sanxhakëve, vali i Rumelisë ka urdhëruar përgatitjen e 5000-6000 ushtarëve kundër kryengritjes Berat-Vlorë.
- 1833, shtator - Sulltani urdhëron marrjen e masave të shpejta për shtypjen e kryengritjes.
- 1833, shtator 15 - Letër e mytesarifit të Tërhallës ku shprehet pamundësia për të plotësuar kërkesën e Emin pashës për të dërguar forca geqe e lalote për shtypjen e kryengritjes së zonës Tepelenë - Berat - Vlorë.
- 1833, shtator 16 - Mytesarifi i Tërhallës mendon se kryengritja mund të shuhet në rrugën e këshillimit e të pajtimit me anë të disa letrave të shkruara nga ai.

1833, shtator - Letër ku i bëhet ftesë popullsisë së kazave të Gjirokastrës, Tepelenës, Përmetit dhe Beratit për të hequr dorë nga kryengritja dhe kërkesat e saj t'ia paraqesë valiut të Rumelisë.

1833, tetor - Qeveria turke, për të qetësuar kryengritjen e Toskërisë, pushon Emin pashën dhe u premtan kryengritësve realizimin e kërkesave të tyre.

1833, tetor 22 - Letër e Mahmut Hamdiut, mytesarif i tre sanxhakëve, mbi rrethimin që i bëjnë 10000 vetë myteselimit të Beratit dhe mbi dorëzimin e tij.

1833, tetor 22 - Krerët e kryengritësve mbledhen në Berat për të përgatitur kërkesat e tyre.

1833, tetor 30 - Përmbledhje e raportit të Izet agait mbi arsyet e kryengritjes.

1833, nëntor 24 - Letër e mytesarifit të tre sanxhakëve drejtuar kryeministrit mbi kërkesat e kryengritësve.

1834, gusht 19 - Paria e kazasë së Tepelenës i lutet mytesarifit të tre sanxhakëve që qethydai i tij të qëndrojë edhe 15-20 ditë nga frika e rikthimit të Tafil Buzit.

1834, gusht 21 - Letër e qethydait të mytesarifit, Hamdi pasha, mbi masat që ka marrë kundër Tafil Buzit.

1834, tetor 25 - Ilam i kadiut të Beratit mbi revoltimin e popullsisë së Beratit për të mos lejuar zbatimin e urdhërësive qeveritare duke shfrytëzuar si pretekst mosdorëzimin e 14 ushtarëve dhe regjistrimin e ushtarëve sekbanë.

1834, nëntor - Relacion i Enver efendiut mbi shkaqet dhe zhvillimin e kryengritjes në Berat.

1834, nëntor 13 - Letër e mytesarifit të tre sanxhakëve, Hamdi pashës, mbi mbërritjen e tre anijeve luftarake të kërkuara prej tij.

1834, nëntor 19 - Letër e myteselimit të Elbasanit mbi nxjerrjen e krerëve që u ndodhën në kalanë e qytetit të Beratit ku vazhdon një armëpushim prej 4-5 ditësh.

1834, dhjetor 1 - Letër e Ibrahimit ku flitet se Mahmut pasha dërgon përfaqësues për të biseduar me kryengritësit të cilët vazhdojnë presionin mbi kalanë e Beratit, por bisedimet nuk japin ndonjë përfundim.

- 1834, dhjetor 9 - Letër e mytesarifit të tre sanxhakëve, Hamdi pashës, mbi shtyrjen e vjeljes së taksës nga frika e përhapjes së kryengritjes së Beratit në krahinat e tjera.
- 1834, dhjetor 9 - Letër e Hamdi pashës ku kërkohet internimi i shkaktarëve të kryengritjes dhe përgatitja e forcave ushtarake.
- 1834, dhjetor 9 - Letër e Mahmut Hamdiut ku flitet se kryengritësit fshehin qëllimet e tyre të vërteta si mospranimi për të dhënë ushtarë të rregullt dhe shpallja e pavarësisë së tyre.
- 1834, dhjetor 9 - Në adresë të krerëve që hiqen si besnikë, nisen urdhërat qeveritare për të zgjidhur me lehtësi çështjen e Beratit.
- 1834, dhjetor 9 - Letër e myteselimit të Elbasanit mbi masat përforcuese nga frika e Tafil Buzit.
- 1834, dhjetor - Letër e myhyrdarit të Hamdi pashës mbi një mbledhje në Labovë me krerët e Shqipërisë Jugore për shuarjen e kryengritjes së Beratit.
- 1834, dhjetor 9 - Porta dhe sulltani, nga frika se mos kryengritja e Beratit përhapet në veri, akuzojnë si shkaktar të kryengritjes vetëm Tafil Buzin.
- 1834, dhjetor 9 - Letër e mytesarifit të Shkodrës ku njoftohet se kryengritësit në Berat pushtuan kullën midis dy kalave prandaj në Shkodër thirren myteselimët e Gegërisë, derisa të përfundojë çështja e Beratit.
- 1834, dhjetor - Letër e një nëpunësi të Vërçës mbi planin e kryengritësve pas marrjes së kalasë së Beratit nga ku kryengritësit do të marshojnë në dy drejtime: Shkodër e Janinë.
- 1834, dhjetor - Letër e kryeministrit dërguar myshyrit të pallatit ku flitet se me marrjen e kalasë së Beratit nga kryengritësit, në Elbasan zbresin kryengritës dibranë.
- 1834, dhjetor 23 - Letër e valiut të Rumelisë mbi bashkimin e popullsisë së Sulovës e Vërçës me kryengritësit e Beratit.
- 1834, dhjetor 25 - Letër e valiut të Rumelisë mbi ardhjen e kryengritësve të Matit e të Dibrës në fshatrat 2-3 orë larg Elbasanit e mbi masat kundër tyre.
- 1834, dhjetor - Kryeministri i shqetësuar nga bashkërendimi i veprimeve të kryengritësve, urdhëron marrjen e masave urgjente.

- 1834, dhjetor 29 - Letër e myteselimit të Beratit mbi shpërndarjen e kryengritësve, mbasi vijnë përfaqësuesit e çdo kazaje për të përfunduar kushtet e marrëveshjes.
- 1835, janar 1 - Letër e valiut të Rumelisë drejtuar kryeministrit ku sqarohet se kryengritësit nxorën prej kalasë personat e padëshiruar dhe vendosën nga 10 përfaqësues prej 9 kazave duke përfshirë edhe Sulovën e Vërçën.
- 1835, janar - Lista emërore e krerëve shqiptarë, të cilëve mendohet t'u shkruhen letra për të mënjnauar kryengritjen.
- 1835, janar 3 - Letër e mytesarifit të tre sanxhakëve mbi mënyrën e shuarjes së kryengritjes në Shqipërinë e Jugut.
- 1835, maj 7 - Ilam i kadiut drejtuar kryeministrit ku bëhet e ditur se një grup kryengritësish nën udhëheqjen e Tafil Buzit nisen në drejtim të Janinës.
- 1835, maj 23 - Letër e valiut të Rumelisë mbi marshimin e Tafil Buzit në Elbasan, Zagori e Pogon dhe mbi kryengritjen e Alush Frakullës në Myzeqe.
- 1835, maj - Përkthimi i një letre të dragomanit grek mbi Shqipërinë ku përmbledhet e gjithë veprimtaria e Tafil Buzit gjatë viteve 1832-1835.
- 1835, maj 31 - Letër e valiut të Rumelisë mbi nevojën e forcave të shumta kundër kryengritjeve në Gegëri e në Toskëri, të cilat do të kenë lidhje me njëra-tjetrën.
- 1835, qershor - Letër e sekretarit të kryeministrit mbi mënyrat e shtypjes së kryengritjes në Gegëri, duke e shkëputur atë nga Toskëria nëpërmjet premtimeve e kërcënimeve.
- 1835, qershor 24 - Letër e valiut të Rumelisë mbi përparësinë e rrugës paqësore në shuarjen e kryengritjes në Berat e Shkodër.
- 1835, shtator - Përmbledhje letrash mbi veprimtarinë e Tafil Buzit gjatë periudhës gusht-nëntor 1834.
- 1835, nëntor - Letra të Tafil Buzit drejtuar Mehmet Ali pashës dhe Mustafa pashë Gjiritllit.
- 1835 - Letër e Vasaf efendiut mbi bashkëpunimin e valiut të Egjiptit me kryengritësit shqiptarë.

Burime të tjera

- 23 tetor 1833 - Letër e G. P. Ballarinit ku njoftohet se popullsia e qytetit të Shkodrës kërkon ndihmë në Toskëri.
- 26 prill 1834 - Pjesë nga letra e konsullit britanik në Shqipëri mbi reagimin e popullit shqiptar kundër reformave centralizuese.
- 22 gusht 1834 - Letër e konsullit britanik në Shqipëri ku sqarohet orvajtja e Tafil Buzit në gusht 1834 për organizimin e një kryengritjeje.
- 25 shtator 1834 - Pjesë nga letra e konsullit britanik në Shqipëri mbi shkaqet e dështimit të orvajtjes së Tafil Buzit në gusht të vitit 1834.
- 1 shtator 1834 - Pjesë nga kujtimet e një emisari të lartë francez mbi dëshirat dhe projektet e shqiptarëve për të ardhmen e vendit të tyre.
- 8 nëntor 1834 - Pjesë nga letra e konsullit britanik në Shqipëri mbi besëlidhjen e nëntë krahinave kryengritëse të Shqipërisë së Jugut.
- 12 dhjetor 1834 - Letër e konsullit britanik ku sqarohet se kryengritësit e besëlidhjes nuk pyesin për kërcënimet e sultanit.
- 14 prill 1835 - Letër e baronit Strumer mbi lidhjet e shqiptarëve me Mehmet Aliun e Egjiptit.
- 25 prill 1835 - Relacion i konsullatës britanike në Shqipëri ku bëhet i ditur marshimi i Tafil Buzit drejt Janinës dhe mbështetja që gjen ai.
- 18 maj 1835 - Pjesë nga letra e gjeneralit Kubjer mbi shpalljen e Tafil Buzit.

84 *debut*

L E N D A

Faqe

Parathënie	5
Kreu I Biri i Buzit - oficer i Ali Pashës	7
Kreu II Nismëtar i një kuvendi të madh	18
Kreu III Besa-besë me sundimtarin e Egjiptit	30
Kreu IV Prijës i shqiptarëve dhe grekëve në Tërhallë	39
Kreu V Tafil Buzi dhe kryengritja e Gjirokastrës	50
Kreu VI Nga Tepelena drejt Beratit	59
Kreu VII Një kryengritje e dështuar	68
Kreu VIII Sulmi i dytë mbi kalanë e Beratit	81
Kreu IX Pranë kryengritjes së përgjithshme	100
Kreu X Kryengritja e pranverës dhe disfata e Ostanicës	111
Kreu XI Kryengritja e vitit 1836 dhe largimi i Tafilit	121
Kreu XII Në fokusin e vlerësimeve	132
Bibliografi	140
Përmbledhje dokumentesh	142

ÇMIMI 250 LEKË